

Institut pro kriminologii
a sociální prevenci

Jan Tomášek
Simona Diblíková
Miroslav Scheinost

Probace jako efektivní nástroj snižování recidivy

Probace jako efektivní nástroj snižování recidivy

Jan Tomášek
Simona Diblíková
Miroslav Scheinost

Autorský kolektiv:

PhDr. Jan Tomášek, Ph.D.

JUDr. Simona Diblíková

PhDr. Miroslav Scheinost

Odborná a technická spolupráce:

Mgr. Kamila Špejrová (Probační a mediační služba ČR)

Lucie Černá

Recenzenti:

PhDr. Veronika Polišenská, Ph.D., MSc. (Psychologický ústav AV ČR)

Mgr. Dana Syslová

Afiliace výzkumného projektu:

Tato monografie vznikla jako jeden z výsledků výzkumného projektu „Účinnost probace na snižování úrovně recidivy pachatelů trestné činnosti“ (VF20152016040), a to na základě získané veřejné zakázky Ministerstva vnitra ČR. Institut pro kriminologii a sociální prevenci díky ní získal účelovou podporu na řešení projektu výzkumu.

Obsah

I. Úvod	7
I.1. Předmět a cíle výzkumu	8
I.2. Užité metody a výzkumný soubor	8
I.3. Základní terminologie	9
II. Kritéria efektivity probace	13
III. Probace v České republice	19
III.1. Výzkumy probace v České republice	25
IV. Efektivita probace v historickém přehledu	31
IV.1. Výzkumy probace v éře „zacházení“	31
IV.2. Výzkumy probace v éře „odklonů“	37
IV.3. Výzkumy probace v éře „What works“	39
V. Paradigma desistence	45
V.1. Příčiny a průběh desistence	45
VI. Desistence a probace	51
VII. Principy efektivní probace	63
VII.1. Model účinné praxe	65
VIII. Vlastní výzkumné šetření	71
VIII.1. Charakteristika výzkumného souboru	71
VIII.2. Měřítko efektivity probace	73
VIII.3. Témata schůzek s klienty	76
VIII.4. Přínos probace z pohledu klientů	81
VIII.5. Klíčové dovednosti probačních pracovníků	87
VIII.6. Recidiva a desistence v kontextu probace	91
VIII.6.1. Faktory recidivy	91
VIII.6.2. Faktory desistence	99
VIII.6.3. Probační optimismus a probační pesimismus	105
VIII.7. Probační metody a názory na jejich efektivitu	108
VIII.8. Zdroje informací a zkušeností pro probační činnost	115
VIII.9. Názor probačních pracovníků na vhodný počet klientů	123
VIII.10. Největší vnímané problémy praxe a náměty probačních pracovníků na její zefektivnění	125
IX. Závěry a doporučení	135
Resumé	145
Summary	155
Použitá literatura	165
Přílohy:	
Dotazník	171

I.

Úvod

Historie probace sahá do druhé poloviny devatenáctého století. Přesné datum či rok jejího vzniku nelze určit, neboť za ním stála řada různorodých idejí i konkrétních iniciativ, které spolu často na první pohled nesouvisely, ale které k jejímu postupnému rozvoji coby specifickému způsobu zacházení s pachatelem významně přispěly (Mair & Burke, 2012). Přehlédnout nelze zejména vliv náboženských organizací a církví, stejně jako hnutí a spolků filantropických či charitativních. Jejich činnost byla obvykle vázána na konkrétní lokalitu (soud nebo policejní stanici) a spočívala v poskytnutí záruky a zajištění dohledu nad pachatelem, jehož uvěznění bylo podmíněně odloženo výměnou za slib, že povede řádný a slušný život (Canton, 2011). Příkladem může být Společnost umírněných církve anglické, jejíž misionáři působili od 80. let devatenáctého století u některých soudů ve Velké Británii, nebo aktivity bostonského obuvníka a filantropa Johna Augusta, který v americkém státě Massachussetts platil od roku 1841 za pachatele kauce a poskytoval jim po dobu třiceti dní práci i finanční a jinou pomoc. Pokud se u nich projeví známky polepšení, soud jim následně trest odnětí svobody neuložil (Nellis, 2007). Od charakteru těchto opatření byl posléze odvozen i samotný termín probace – tedy ve smyslu „zkoušky“, v níž pachatel musí obstát.

Budeme-li pátrat po rozvoji probace v různých zemích světa, odhalíme souběžný vliv dvou základních proudů. Jedním byla existence institutu podmíněného odsouzení, druhým pak zmíněná historická tradice soudních či policejních úředníků, nabízejících odsouzeným pomoc spolu s dohlížením nad jejich chováním. Význam, který byl probaci přikládán, se měnil dle dobových či regionálních podmínek. Jak ve své práci podrobně popisuje R. Harris (1995), v tradici anglo-amerického práva se za určující prvek probace považoval dohled nad odsouzeným v komunitě, zatímco v zemích kontinentální Evropy byl zdůrazňován spíše prvek podmíněného odložení trestu odnětí svobody. Vývoj šel každopádně k tomu, že v naprosté většině vyspělých zemí světa se probační služby z původně dobročinných aktivit postupně měnily na plně profesionální instituce, přičemž i tam, kde jako samostatná složka dosud nepůsobí, funguje zpravidla organizace jiná, která se zabývá obdobnou činností (Canton, 2011).

Česká republika se vzniku probační služby dočkala v roce 2001¹. Předcházela mu řada dílčích projektů a iniciativ, na nichž se podíleli odborníci z oblasti teorie i praxe. Jejich snahou bylo přiblížit systém trestů a jiných opatření justičním systémům běžným v Západní Evropě, a to zejména ve smyslu zavedení alternativních trestů a odklonů v trestním řízení (k tomu podrobně viz např. Štern, Ouředníčková, & Doubravová, 2010). Probace a probační činnosti se staly od počátku jednou z hlavních oblastí, jejichž zajištěním byla nově vzniklá instituce (dále v textu PMS) pověřena.

Tématem projektu, na jehož základě vznikla tato publikace, byla účinnost probace ve vztahu k recidivě pachatelů. Toto spojení rozhodně není náhodné, neboť recidiva a její omezování jsou dnes chápány jako klíčový úkol trestní politiky. Důvodem jsou nejen znepokojivé údaje o míře recidivujících osob, ale též celkový tón, v jakém se diskuse o kriminalitě a možnostech její kontroly vedou. Mnozí kriminologové se shodují, že dominantním prvkem se staly otázky bezpečnosti, respektive rizik, která ji ohrožují a na něž jsou občané velmi citliví. Není překvapivé, že tyto podmínky mění mimo jiné i pohled na

1 Stalo se tak na základě zákona č. 257/2000 Sb. o Probační a mediační službě.

samotnou probaci, respektive na cíle, jejichž plnění si od tohoto opatření slibujeme. Širší kontext jejího uplatňování a změny, kterými v tomto smyslu prošla, jsou velmi důležité. Bez jejich zohlednění nelze otázku efektivity uspokojivě posoudit.

Zdroji, z nichž můžeme poznatky o účinnosti probace čerpat, jsou především kriminologické výzkumy. Dílčí studie již byly uskutečněny i v České republice, avšak ve srovnání se zahraničím je oblast probace našimi výzkumníky spíše opomíjena, což se odvíjí jak od nedlouhé historie PMS, tak od kapacity českých výzkumných pracovišť. Publikace proto v teoretické části čerpá převážně ze zahraničních pramenů, avšak informace z nich byly vybírány tak, aby měly potřebnou relevanci k podmínkám naší probační praxe. Věříme, že publikace bude v tomto směru inspirativní a podnítí další rozvoj jak probace samotné, tak jejího zkoumání na poli kriminologie i dalších, příbuzných oborů.

I.1. Předmět a cíle výzkumu

Předmět a cíle výzkumu byly určeny veřejnou zakázkou Ministerstva vnitra ČR. **Předmět** v ní byl vymezen jako provedení analýzy stávajícího procesu používaných metod v rámci probace a retrospektivního vyhodnocení její účinnosti. **Cíl** byl stanoven jako komplexní identifikace recidivních či desistentních faktorů, zjištění jejich významu v rámci probace a aplikace zjištěných poznatků do praxe.

Určitým limitem celého projektu bylo relativně krátké období, které pro jeho řešení zadavatel stanovil (patnáct měsíců). Tento čas znemožňoval uskutečnit rozsáhlejší empirické šetření a vyžadoval soustředit se spíše na pečlivou analýzu dostupných poznatků z již existujících studií a na jejich zpracování do podoby konkrétních námětů pro praxi PMS.

Dílčí cíle výzkumu si realizátoři projektu stanovili takto:

- analyzovat dostupné domácí, a především zahraniční odborné prameny zabývající se efektivitou probace ve vztahu k další trestné činnosti odsouzených;
- na základě této analýzy popsat a konkretizovat opatření či intervence, které se jeví jako účinné, respektive faktory desistence, na něž by se probace měla zaměřit;
- zmapovat a posoudit současnou praxi PMS v oblasti dohledu (ve smyslu uplatnitelnosti zjištěných principů efektivní praxe v našich podmínkách);
- ve spolupráci s metodikem PMS pro oblast probace navrhnout konkrétní úpravu či doplnění národních metodických standardů, včetně systému sledování a vyhodnocování efektivity probace v delším časovém rámci.

I.2. Užití metody a výzkumný soubor

Základní metodou byla **analýza domácích a zahraničních odborných publikací a časopisů**, a dále analýza metodik PMS pro oblast probace. Uskutečněno bylo také **dotazníkové šetření** na střediscích PMS, a to za účelem zmapování dosavadní praxe v oblasti dohledu. **Výzkumný soubor** tvořili probační pracovníci², kteří mají dohledovou činnost

2 Probačním pracovníkem rozumíme úředníka nebo asistenta PMS. V teoretické části zabývající se efektivitou probace v zahraničí používáme výrazy probační úředník a probační pracovník jako synonyma.

na starost. Ve spolupráci s ředitelstvím PMS byli osloveni všichni pracovníci na všech střediscích služby, přičemž o vyplnění dotazníku byli požádáni ti, kdo se v praxi zabývají výkonem dohledu nad pachateli z řad dospělých³.

I.3. Základní terminologie

Probaci je možné s ohledem na potřeby našeho projektu vymezit ve dvojím smyslu, a to v širším a v užším. První z nich se odvíjí od způsobu, jak probaci definuje zákon č. 257/2000 Sb. o Probační a mediační službě. Podle něj se jedná o organizování a vykonávání dohledu nad obviněným, obžalovaným nebo odsouzeným, kontrolu výkonu trestů nespojených s odnětím svobody, včetně uložených povinností a omezení, sledování chování odsouzeného ve zkušební době podmíněného propuštění z výkonu trestu odnětí svobody, dále individuální pomoc obviněnému a působení na něj, aby vedl řádný život, vyhověl soudem nebo státním zástupcem uloženým podmínkám, a tím došlo k obnově narušených právních i společenských vztahů. S probačními činnostmi v tomto smyslu se tak můžeme setkat u různých alternativních trestů či opatření, jako je podmíněný trest odnětí svobody či podmíněné propuštění z výkonu trestu odnětí svobody s dohledem, podmíněné upuštění od potrestání s dohledem, náhrada vazby dohledem probačního úředníka, trest obecně prospěšných prací, trest zákazu vstupu na sportovní či jiné společenské akce nebo propuštění z ochranného léčení.

Druhý z možných přístupů omezuje probaci pouze na **probační dohled**, a to ve smyslu, jak jej přímo upravuje trestní zákoník (zákon č. 40/2009 Sb.). Ten dohledem rozumí pravidelný osobní kontakt pachatele s úředníkem Probační a mediační služby, spolupráci při vytváření a realizaci probačního plánu dohledu ve zkušební době a kontrolu dodržování podmínek uložených pachateli soudem nebo vyplývajících ze zákona. Účelem dohledu je jednak sledování a kontrola chování pachatele, jimž je zajišťována ochrana společnosti a snížení možnosti opakování trestné činnosti, a jednak odborné vedení a pomoc pachateli s cílem zajistit, aby v budoucnu vedl řádný život. Zákon současně vymezuje povinnosti pachatele (§ 50) i povinnosti a oprávnění probačního úředníka (§ 51).

Vzhledem k tomu, že náš projekt vychází především z analýzy poznatků ze zahraničních výzkumů, probaci jsme v teoretické části studie chápali spíše v širším, tedy prvně uvedeném smyslu. V různých zemích jsou totiž konkrétní tresty či opatření spojené s dohledem probačního úředníka vymezeny různým způsobem, a tak je obecnější pojetí probační činnosti vhodnější. Některé metody či postupy, které se při práci s pachateli jeví jako efektivní, lze navíc uplatnit nejen v rámci „klasického“ dohledu u podmíněných trestů či podmíněného propuštění z vězení, ale též u trestů jiných, jako je například trest obecně prospěšných prací či trest zákazu vstupu na sportovní či jiné společenské akce. V rámci výzkumu, který jsme sami uskutečnili mezi probačními pracovníky, jsme naopak téma probace omezili na výkon dohledu ve smyslu trestního zákona. Hlavním důvodem bylo jasné stanovení vzorku respondentů a zohlednění specifik dohledu v širším poli jiných alternativních trestů či opatření.

3 Pro výraznou specifickou problematiku mladistvých pachatelů jsme se dohledem nad pachateli v této věkové kategorii nezabývali.

Výrazně složitějším úkolem je uspokojivě vymezit termín **recidiva**. V odborné literatuře se můžeme setkat s různými definicemi, přičemž často uváděné je jejich rozlišení podle významu trestněprávního, kriminalisticko-statistického či kriminologického (k tomu více viz např. Marešová, a další, 2011). Účelům této studie je nejbližší chápání recidivy jako další trestné činnosti, jíž se dopustí jedinec, který byl za kriminální jednání trestán již v minulosti. V našem případě půjde samozřejmě především o osoby, u nichž tento trest či jiné opatření obsahovaly prvek probace. Takto pojaté kritérium recidivy může sloužit jako měřítko účinnosti, avšak je třeba zdůraznit, že není prosto řady nedostatků. Většina studií, na něž budeme v textu odkazovat, vychází z oficiálních kriminálních databází typu Rejstříku trestů, přičemž recidivu ztotožňuje se záznamem o novém odsouzení. Obraz kriminality, který tyto databáze nabízejí, je ale oproti realitě natěsně zkreslen, neboť nás informují pouze o kriminalitě registrované. Do oblasti kriminality latentní můžeme proniknout výzkumy typu self-reportů, které jsou založeny na anonymním dotazování samotných pachatelů, zda se ve sledovaném období dopustili trestného činu (blíže viz Tomášek, 2013). Také tento postup kriminologické výzkumy využívají, ale ve srovnání s prvním typem studií je jich výrazně méně. V textu se snažíme tam, kde se daný problém jeví jako relevantní, na zdroj informací o další trestné činnosti pachatele výslovně upozornit.

Termín, který se v naší práci hojně vyskytuje, je **desistence**⁴. V kriminologii tak označujeme ukončení či opuštění kriminální kariéry, respektive proces, který k tomuto stavu vede. S ohledem na probaci tak o desistenci můžeme uvažovat jako o cíli, k jehož dosažení by měla v ideálním případě přispět. Paradigma desistence se v kriminologii stává v posledních letech paradigmatickým převažujícím, a to i pro komplexní a dynamický náhled na rizikové i protektivní faktory trestné činnosti. Ve shodě s řadou zahraničních autorů věříme, že tento přístup je pro diskuse o efektivitě probace velmi vhodný a pro samotnou probační praxi přínosný.

4 V domácí odborné literatuře se obvykle setkáme s přepisováním (překladem) původního anglického termínu „desistance“ na „opuštění“ či „ukončování kriminální kariéry“. Vzhledem k tomu, že pro současnou kriminologii se jedná o jeden ze zásadních pojmů, jsme názoru, že z ryze praktických důvodů by bylo dobré začít jej používat jako odborný termín bez neustálé snahy o překlad. Definitivní podobu tohoto výrazu bude nepochybně nutné diskutovat i s odborníky na jazyk český, nicméně v naší práci jsme se rozhodli pro variantu „desistence“, která odpovídá jiným slovům převzatým z angličtiny. Stejným způsobem v textu používáme i sloveso „desistovat“ ve smyslu „opouštět kriminální kariéru“. Čtenářům, kterým toto řešení z nejrůznějších důvodů vadí, se předem omlouváme a děkujeme za pochopení.

II.

Kritéria efektivity probace

Cílem našeho výzkumného projektu bylo analyzovat dostupné poznatky o možnostech probace omezovat další trestnou činnost pachatelů. Hned na úvod je ovšem nutné zdůraznit, že kritérium jejich recidivy není jediným hlediskem, podle něhož bychom měli efektivitu probačních činností posuzovat. Od probace neočekáváme jen plnění úkolů tohoto druhu, ale též úkolů jiných, neméně podstatných. V zákonech, které probaci a probační dohled v našich podmínkách upravují (viz dále), se ostatně nehovoří jen o zajištění ochrany společnosti a snížení možnosti opakování trestné činnosti, ale také o individuální pomoci odsouzenému či o obnově jeho narušených společenských vztahů. Pokud se například v rámci soudem uložených povinností podaří probačnímu pracovníkovi odsouzeného přimět, aby nahradil škodu poškozenému, absolvoval rekvalifikační kurz či podstoupil protialkoholní léčbu, bylo by přinejmenším zavádějící hovořit kategoricky o „neúspěchu“ či „neefektivitě“ jeho práce v situaci, kdy se i navzdory tomuto úsilí dotyčný klient dopustí další trestné činnosti. Historické analýzy navíc jasně dokládají, že pohled na to, co společnost v souvislosti s tresty nebo jinými opatřeními chápe jako efektivní, se postupem času mění, a stejně tak se mění i měřítko či kritéria, na něž se spoléháme. Vše se zpravidla odvíjí od aktuálně převažujícího přístupu či postojů ke kriminalitě a jejím pachatelům, a to jak politiků, tak široké veřejnosti (Merrington & Stanley, 2007). V tomto, tedy širším kontextu je také nutné vnímat tendence poměřovat účinnost trestních sankcí téměř výhradně recidivou, které jsou pro současnou dobu charakteristické a o nichž někteří autoři hovoří až o jakési formě nebezpečné obsese (McNeill, 2000).

Jak uvádí I. Durnescu (2008), rozmanitost cílů, o jejichž naplnění probace usiluje, by měla vést zákonitě k tomu, že jakékoli pokusy o hodnocení účinnosti založíme na přísně pluralistickém modelu s adekvátní metodologií. Sám pak ve své práci navrhl čtyři základní formy evaluace odvíjející se od nejčastějších činností, jimiž se probační služby zabývají. První z nich spojuje probaci s celkovým **rozvojem trestů vykonávaných v komunitě**. Mají-li alternativní tresty nahrazovat ve vhodných případech trest odnětí svobody, pak za základ hodnocení jejich efektivity můžeme v tomto smyslu považovat údaje, jak často k tomu reálně dochází. Účinná je pak probace v okamžiku, kdy její podíl na všech uložených trestech stoupá, a to na úkor trestů spojených s uvězněním. Tento jednoduchý vzorec ovšem notně komplikuje jev označovaný jako „net widening“ (tedy v překladu „rozšiřování sítě“). Jde o to, že zavedení alternativního trestu či jiného opatření vede v praxi k situacím, kdy jsou uloženy i pachatelům, kterým by ve skutečnosti trest odnětí svobody nehrozil a jejichž případ by soud řešil mírnější formou, než jakou tento nově zavedený institut představuje. Jedinec se tak dostává do většího kontaktu s trestní justicí, než bývalo obvyklé, přičemž alternativní tresty se nestávají alternativou k trestu odnětí svobody, jak filozofie spojená s jejich vznikem původně předpokládala, ale spíše alternativou k již existujícím alternativám jiným. Z pohledu České republiky se s tímto jevem bohužel setkáváme relativně často, což dobře zdokumentovaly například výzkumy Institutu pro kriminologii a sociální prevenci zaměřené na probační programy pro mladistvé (Rozum, Kotulan, Špejra, & Tomášek, 2011), podmíněně propuštění s dohledem (Rozum, Kotulan, & Tomášek, 2008) či sankční politiku v obecnější rovině po přijetí nového trestního zákoníku (Scheinost, a další, 2013). Chceme-li proto na efektivitu probace usuzovat pomocí tohoto modelu, nestačí vycházet ze statistik o jejím uplatňování, ale musíme příslušné údaje doplnit o hlubší a kritický pohled na strukturu pachatelů, jimž je probační dohled uložen.

Druhý evaluační model spojuje Durnescu s probační činností, jejímž cílem je **pomáhat justičním orgánům v rámci jejich rozhodování**. Tuto roli plní probační služby ve většině zemí, Českou republiku nevyjímaje. V přípravné fázi trestního řízení se obvykle jedná o kvalifikovaný sběr a vyhodnocení dat o pachateli (jeho osobnosti, zázemí, rodinné situaci, ekonomických podmínkách apod.), na jejichž základě může soud nebo státní zástupce uložit či navrhnout vhodný trest nebo opatření. Ve fázi vykonávací pak jde pro změnu o zprávy týkající se výkonu alternativního trestu a plnění soudem uložených povinností či zákazů. Kritéria, podle nichž můžeme v tomto směru efektivitu probace hodnotit, se logicky odvíjejí od činnosti zmíněných justičních orgánů – tedy soudů a státních zastupitelství. Může se například jednat o statisticky vyjádřenou míru „shody“ (nakolik se soudci nebo státní zástupci řídí doporučením probační služby určitý trest či opatření uložit, nebo naopak neuložit), ale též o zjišťování spokojenosti soudců a státních zástupců s kvalitou příslušných zpráv nebo o posouzení rychlosti, s jakou je probační úředník schopen zprávu v potřebné kvalitě připravit. Durnescu ale důrazně varuje, že žádné z těchto měřítek nelze použít izolovaně a nekriticky. Jako příklad uvádí situaci, kdy by míra shody mezi návrhem probačního úředníka na určitý druh trestu a rozhodnutím soudu sice dosáhla 90 %, avšak hlubší analýza by ukázala, že probační úředník se při přípravě svých závěrů řídil vlastním očekáváním, jak soudce v dané kauze rozhodne. Tento jev se někdy označuje jako „efekt sekundární domněnky“ – probační úředník zná postoje určitého soudce k různým typům případů, a probaci proto navrhuje u pachatelů, kde může podle dosavadních zkušeností očekávat, že ji soudce skutečně uloží. Přínos takového postupu pro soud, pachatele i celou komunitu je samozřejmě více než sporný.

Třetí model, který citovaný autor nabízí, se již bezprostředně týká ústředního tématu naší studie. Efektivita probace je v něm nahlížena požadavkem na **nápravu (rehabilitaci) pachatele**, a tím i **ochranu společnosti**. Jde tedy o předpoklad, že probační pracovník může na své klienty působit takovým způsobem, aby trestnou činnost již dále nepáchali. Základ tohoto přístupu se odvíjí od pozitivistické kriminologie, která zločin spojuje s určitými, objektivně zjiřitelnými příčinami. Zaměřením se na ně a na jejich odstranění či zmírnění můžeme podle jejich zastánců kriminalitu omezovat. Jak si ukážeme v jedné z následujících kapitol, názory na takto chápanou efektivitu nápravných opatření se během uplynulých desetiletí radikálně měnily, a to od velmi skeptických závěrů v 70. letech dvacátého století (v duchu hesla „Nothing works“), přes vzkrášení ideálu rehabilitace v letech devadesátých (hnutí „What works“) až po současný příklon k paradigmatu desistence, které zdůrazňuje potřebu zohlednit v rámci intervencí justičního systému význam faktorů souvisejících s nástupem, průběhem i ukončením kriminální kariéry. Rozhodně ale nelze popřít, že historicky je probace s rehabilitačními ideály pevně spjata a náprava pachatele zůstává navzdory všem politickým i jiným tlakům v centru pozornosti probačních služeb po celém světě (McNeill, 2009).

Poslední model efektivity a jejího ověřování je podle Durnesca možno založit na úkolu probačních úředníků zajistit řádné potrestání pachatele v komunitě. Toto téma se poprvé objevuje na přelomu tisíciletí a je třeba poznamenat, že s výjimkou Velké Británie není dosud v zákonech upravujících činnost probačních služeb explicitně vyjádřeno. Přesto je zjevné, že punitivní tendence, s nimiž se ve většině vyspělých zemí setkáváme (k tomu více u nás viz např. Zeman a kol., 2010), vedou představitele justičních systémů k potřebě zaručit, že každý trest, tedy včetně trestů alternativních, je pro pachatele dostatečně

nepříjemnou a citelnou újmou. Právě probace, ale i jiné tresty nespojené s trestem odnětí svobody přitom bývají kritiky napadány, že jde o příliš „měkké“ a ve srovnání s uvězněním „shovívavé“ a pro zločince výhodné formy potrestání (srov. např. Maruna & King, 2004; Raynor & Robinson, 2005). Probační služby se musejí s touto situací vyrovnat, což je úkol o to složitější, že jejich tradiční zaměření na nápravu pachatele a na pomoc, kterou jsou připraveny mu poskytnout, se do jisté míry dostává s požadavkem tvrdého přístupu ke zločincům do konfliktu. Rehabilitační ideály tak čelí novým výzvám a je otázkou, jak na ně odpovědět, aby se probace nezpronevěřila svému původnímu smyslu a účelu (Robinson & Raynor, 2006). Durnescu si klade otázku, jakým způsobem lze efektivitu probace coby „dostatečně přísného“ opatření měřit. Jako určitou možnost nabízí dotazování se pachatelů na jejich zkušenosti, avšak zároveň dodává, že stejně důležitý je pohled celé společnosti na adekvátnost různých trestů. Vyjdeme-li ze statistik, lze očekávat, že o účinnosti probačního dohledu mohou vypovídat údaje o podílu pachatelů, kteří po porušení uložených podmínek zamíří neprodleně k soudu či do vězení. Durnescu však v této souvislosti znovu připomíná konfliktnost cílů, o jejichž naplnění probační služba současně usiluje. Budeme-li brát v potaz úsilí o nápravu pachatele, je otázkou, jaký typ probace je vlastně efektivní: ten, v jehož rámci následuje nekompromisní přeměna trestu po prvním náznačném nedodržení podmínek, a nebo takový, který dává probačnímu úředníkovi a jeho klientovi alespoň základní prostor pro společnou práci? Odpověď rozhodně není snadná.

Na Durnescův model navázala J. Shapland a kol. (Shapland, a další, 2012). Jím nabízená hlediska účinnosti probace rozpracovala a doplnila o další tři, a to o prospěch samotného pachatele, o zájmy obětí trestné činnosti a jejich uspokojení a také o prvek náhrady škody. Účel probace a možná měřítko její efektivity, která tímto rozšířením získáme, shrnuje následující tabulka. Jistou komplikací, kterou i sama Shapland připouští, je skutečnost, že se zde mísí měřítko objektivní (například míra recidivy) s měřítky vyložené subjektivními (uspokojení obětí či spokojenost soudců s úrovní zpráv probační služby).

Tabulka 1: Účel probace a měřítko účinnosti

Účel	Měřítko účinnosti
Rozvoj alternativních trestů a opatření	Nárůst podílu těchto trestů na celkovém počtu trestů
Pomoc justičním orgánům v procesu jejich rozhodování	Spokojenost justičních orgánů s kvalitou předkládaných zpráv; zdokonalený systém rozhodování
Náprava (rehabilitace) pachatele	Snížená míra recidivy
Ochrana společnosti	Zvýšená bezpečnost v komunitě
Potrestání a vymáhání trestu	Vysoká míra dodržování podmínek trestu a jejich důsledné vymáhání
Prospěch pachatele a jeho přijetí komunitou	Zvýšená míra znovu-zařazení pachatelů do společnosti a jejich blahobyt
Zájmy obětí	Spokojenost obětí s procesem i výsledky justičního systému
Náhrada škod	Přiměřené a konstruktivní možnosti nápravy způsobených škod

(Shapland, a další, 2012)

Dva posledně jmenované prvky (zájmy obětí a náhrada škod) jsou obzvlášť zajímavé z pohledu České republiky. Jak napovídá samotný název, Probační a mediační služba u nás byla mimo jiné založena i na principech **restorativní justice**. Pomoc poškozeným a dalším osobám dotčeným trestným činem při odstraňování jeho následků je tak přímo vyjmenována mezi základními činnostmi, které služba plní (viz § 4 zákona č. 257/2000 Sb.). Na podobných principech byly konstituovány probační služby také v dalších středoevropských a východoevropských zemích jako například v Maďarsku, Slovinsku či Rumunsku. Také v ostatních evropských státech, kde probační služby existují mnoho desetiletí a kde byl tradičním středobodem jejich zájmu pachatel, se nicméně práce s obětí stává stále samozřejmější náplní činnosti probačních pracovníků (Kalmthout & Durnescu, 2008).

III.

Probace v České republice

Do českého trestního práva byl institut tzv. probačního dohledu⁵ zakotven zákonem č. 253/1997 Sb. (účinným od 1. 1. 1998), kterým se měnil a doplňoval trestní zákon č. 140/1961 Sb. Zmíněným zákonem byl trestní zákon mj. doplněn o § 26, upravující podmíněné upuštění od potrestání s dohledem, a o § 60a, upravující podmíněné odsouzení k trestu odnětí svobody s dohledem. Před zavedením tohoto institutu soudy ukládaly dohled v rámci přiměřených povinností a omezení. Zákonem č. 257/2000 Sb. vznikla Probační a mediační služba, jejíž úředníci provádějí probační úkony, mezi které patří i probační dohled. Svou činnost zahájila spolu s účinností zákona 1. 1. 2001.

K další změně úpravy probačního dohledu v českém právu došlo novelou trestního zákona a trestního řádu č. 265/2001 Sb. Do trestního zákona byly vloženy § 26a a § 26b, vymezující pojem a účel dohledu; do trestního řádu byl přidán § 27b, upravující působnost probačního úředníka, a § 73, který umožňuje nahradit vazbu mimo jiné i dohledem. Od 1. 1. 2004 je pak účinný speciální zákon č. 218/2003 Sb., o soudnictví ve věcech mládeže (dále ZSM), který rozšířil použití institutu dohledu u mladistvých pachatelů. Například zavedl jako jeden z druhů výchovných opatření, které lze mladistvému uložit za spáchané provinění, dohled probačního úředníka (§ 16).

Od 1. 1. 2010 se účinným stal nový trestní zákoník č. 40/2009 Sb. (dále v textu TZ). Co se týče institutu dohledu, k podstatnější změně nedošlo. Trestní zákoník víceméně převzal úpravu původní a pouze ji zpřesnil a doplnil. Obecná právní úprava dohledu je obsažena v § 49 – 51 a vychází z dřívější úpravy dohledu podle § 26a a 26b trestního zákona. Jedná se o významný institut trestního práva, protože trestní zákoník na uplatnění těchto ustanovení odkazuje u velkého počtu trestněprávně relevantních postupů a opatření.

Dle § 49 odst. 1 TZ se **dohledem** rozumí pravidelný osobní kontakt pachatele s úředníkem Probační a mediační služby, spolupráce při vytváření a realizaci probačního plánu dohledu ve zkušební době a kontrola dodržování podmínek uložených pachateli soudem nebo vyplývajících ze zákona. Dohled je tedy jen jednou ze součástí pojmu probace v širším smyslu, který je vymezen v § 2 odst. 1 zákona č. 257/2000 Sb., o Probační a mediační službě. Probací se rozumí soubor odborných činností a služeb zaměřených na zajištění výkonu určitých rozhodnutí soudu a státního zástupce, do kterých spadá mimo jiné i dohled nad obviněným, obžalovaným nebo odsouzeným.

Podstata dohledu, tak jak je vyjádřena v § 49 odst. 1 TZ, spočívá tedy ve třech atributech:

- v pravidelném osobním kontaktu pachatele s probačním úředníkem;
- v jejich vzájemné spolupráci při vytváření a realizaci probačního plánu dohledu ve zkušební době nebo v době výkonu určitého trestu;
- v kontrole dodržování podmínek uložených pachateli soudem nebo vyplývajících ze zákona.

Vždy je třeba dbát na vyvážené užití všech tří komponent. Míra zastoupení jednotlivých znaků se liší na základě okolností konkrétních případů podle toho, jaký je obsah

⁵ Náš právní řád používá termín dohled, nikoli termíny probace či probační dohled.

probačního plánu dohledu, jaké byly uloženy podmínky, omezení, povinnosti, jaké jsou osobní, rodinné, sociální a jiné poměry pachatele apod. Taktéž je vzájemný poměr využití všech složek závislý na rozhodnutí konkrétního probačního pracovníka.

Základem vykonávaného dohledu je první z výčtu výše uvedených složek, a to pravidelný kontakt pachatele s probačním pracovníkem. Aby mohl být dohled úspěšně realizován, musí mít pracovník možnost důkladně se seznámit s osobou pachatele, s jeho životní situací, s problémy, kterým čelí, apod. Dohled tedy nemůže být realizován na dálku nebo zprostředkovaně. Zákon zde zdůrazňuje pravidelnost takového kontaktu, aby práce s pachatelem mohla být systematická a účinná.

Další složkou je spolupráce při vytváření probačního plánu dohledu. Zde se vychází z toho, že k dosažení cílů dohledu je potřebná motivace samotného pachatele podřídit se vykonávanému dohledu, případně dalším přiměřeným omezením a povinnostem, zlepšit své chování a vést řádný život. Je proto vhodnější zapojit jej samotného do přípravy probačního plánu, než mu plán pouze jednostranně předložit.

Třetím atributem je kontrola dodržování podmínek uložených pachateli soudem nebo vyplývajících ze zákona. Sleduje se, zda pachatel vedl ve zkušební době řádný život, plnil další uložené podmínky, povinnosti a omezení; tím se zjišťuje, zdali se osvědčil, nebo jestli mu má být uložen trest.

Účelem dohledu je dle § 49 odst. 2 trestního zákoníku sledovat a kontrolovat chování pachatele a odborně ho vést a pomáhat mu. Cílem je zajistit ochranu společnosti a snížit pravděpodobnost recidivy pachatele a zajistit, aby v budoucnu vedl řádný život.

Trestní zákoník v § 50 konkretizuje **povinnosti pachatele** vyplývající z vykonávaného dohledu. Provádí tím ústavní zásadu legální licence, podle níž nikdo nesmí být nucen činit to, co zákon neukládá (čl. 2 odst. 4 Ústavy, čl. 2 odst. 3 Listiny základních práv a svobod (LZPS)), a zásadu, podle níž povinnosti lze ukládat jen na základě zákona a v jeho mezích (čl. 4 odst. 1 LZPS). Jedná se o jakýsi zákonný limit pro ukládání povinností v rámci dohledu. Tyto povinnosti představují určitou specifikaci výkonu dohledu a zajišťuje se jimi realizace dohledu, např. aby pachatel byl v pravidelném kontaktu s probačním úředníkem, musí se dostavovat v určených lhůtách k probačnímu úředníkovi nebo mu umožnit vstup do obydli; aby mohl být vytvořen účinný probační plán, který pachatel bude plnit, musí se pachatel na jeho vytvoření také podílet.

Trestní zákoník přesněji konkretizuje tyto čtyři povinnosti:

- spolupracovat s probačním úředníkem a plnit probační plán;
- dostavovat se k probačnímu úředníkovi;
- informovat probačního úředníka o svém pobytu, zaměstnání a zdrojích obživy, o dodržování přiměřených omezení a povinností a o jiných důležitých okolnostech pro výkon dohledu;
- umožnit probačnímu úředníkovi vstup do obydli.

Povinnosti a oprávnění probačního úředníka upravuje § 51 trestního zákoníku. Dle prvního odstavce zmíněného paragrafu je probační úředník povinen vykonávat dohled

nad pachatelem v souladu s vytvořeným probačním plánem, být mu nápomocen v jeho záležitostech, plnit pokyny předsedy senátu směřující k výkonu dohledu a k tomu, aby pachatel vedl řádný život. Probační úředník je dále povinen aktualizovat probační plán s přihlédnutím k průběhu dohledu a poměrům pachatele.

Dále § 51 trestního zákoníku upravuje informační povinnost probačního úředníka vůči předsedovi senátu, který dohled stanovil. Probační úředník bez zbytečného odkladu informuje předsedu senátu v případě závažného porušení podmínek dohledu ze strany pachatele. U méně závažného porušení má možnost prvně upozornit pachatele na nedostatky a poučit ho, že v případě opakování bude informovat soud. Probační úředník má povinnost, nestanoví-li předseda senátu jinak, zpracovat nejméně jednou za šest měsíců zprávu, ve které o průběhu výkonu dohledu informuje.

Trestní zákoník odkazuje na použití dohledu u mnoha trestněprávně relevantních institutů, především **trestů**. U **trestu obecně prospěšných prací** dle § 65 TZ může soud, i když pachatel zavinil příčinu k přeměně trestu podle § 65 odst. 2 TZ, výjimečně ponechat trest obecně prospěšných prací v platnosti nebo prodloužit dobu výkonu trestu až o 6 měsíců a současně stanovit nad odsouzeným na dobu výkonu trestu dohled.

U **podmíněného odsouzení k trestu odnětí svobody** může soud jednak podmíněně odložit výkon trestu odnětí svobody bez dohledu dle § 81 a násl. TZ anebo s dohledem dle § 84 a násl. TZ. Pokud soud podmíněně odloží výkon trestu odnětí svobody bez dohledu, může výjimečně dle § 83 odst. 1 písm. a) TZ, i když se odsouzený neosvědčil a měl by být nařízen výkon trestu, ponechat podmíněné odsouzení v platnosti a stanovit nad odsouzeným dohled. Je-li potřeba zvýšeně sledovat a kontrolovat pachatele, může soud od počátku podmíněně odložit výkon trestu odnětí svobody s dohledem. Samotný výkon tohoto trestu je upraven v § 330a trestního řádu tak, že soud po právní moci rozsudku opatřením pověří probačního úředníka, v jehož obvodu má odsouzený bydliště nebo pracoviště, aby sledoval jeho chování a dodržování uložených omezení a povinností způsobem stanoveným zvláštním zákonem⁶. Podle povahy věci požádá o spolupůsobení orgány veřejné správy, zájmová sdružení občanů a další orgány, instituce a osoby. Při výkonu dohledu nelze podmíněně odsouzenému ukládat jiné povinnosti, než které vyplývají ze zákona nebo z odsuzujícího rozsudku. Na výkon dohledu se použijí ustanovení § 49 až § 51 TZ.

Jedním ze způsobů, kterým může skončit trestní řízení, je **podmíněné upuštění od potrestání s dohledem**. Dle § 48 TZ může soud za splnění určitých podmínek upustit od potrestání, stanovit zkušební dobu a uložit pachateli dohled. Použijí se obecná ustanovení o dohledu § 49 až § 51 TZ. Dále pak § 359a trestního řádu stanoví, že na výkon dohledu se přiměřeně použije ustanovení § 330a trestního řádu pro podmíněné odsouzení k trestu odnětí svobody s dohledem. Dále může soud vyslovit nad pachatelem dohled dle § 89 TZ při **podmíněném propuštění z výkonu trestu odnětí svobody** dle § 88 TZ. Na postup při výkonu dohledu se taktéž přiměřeně použije § 330a trestního řádu. Uplatnění dohledu též přichází v úvahu u podmíněného upuštění od výkonu zbytku trestu zákazu činnosti, zákazu pobytu nebo zákazu vstupu na sportovní, kulturní a jiné společenské akce dle § 90, 91 odst. 1 písm. a) TZ. Soud může výjimečně vzhledem k okolnostem případu a osobě

6 Zák. č. 257/2000 Sb., o Probační a mediační službě, zák. č. 40/2009 Sb., trestní zákoník.

odsouzeného ponechat podmíněné propuštění nebo podmíněné upuštění od výkonu zbytku výše zmíněných trestů v platnosti a stanovit nad odsouzeným dosud neuložený dohled, i když odsouzený zavdal příčinu k rozhodnutí o tom, že se zbytek trestu vykoná.

Dalším trestněprávním postupem, kde lze rovněž použít institut dohledu, je **ochranné léčení**. Dle § 99 odst. 6 TZ může být trvání ochranného léčení uloženého podle § 99 odst. 2 písm. b) TZ ukončeno, jakmile se během jeho výkonu zjistí, že jeho účelu nelze dosáhnout; je-li nebezpečí, že odsouzený spáchá další trestný čin, soud v rozhodnutí o propuštění z ochranného léčení uloží odsouzenému dohled nad jeho chováním až na dobu pěti let. Na výkon dohledu se užije obdobně ustanovení § 49 až § 51 TZ.

Dalším místem, kde se objevuje použití institutu dohledu, je § 73 trestního řádu (dále jen TŘ), který stanoví, že je-li dán důvod **vazby** uvedený v § 67 písm. a) nebo c) TŘ, může orgán rozhodující o vazbě ponechat obviněného na svobodě nebo ho propustit na svobodu, jestliže s ohledem na osobu obviněného a povahu projednávaného případu lze účelu vazby dosáhnout dohledem probačního úředníka. Obviněný, nad nímž byl vysloven dohled probačního úředníka nahrazující vazbu, je povinen se ve stanovených lhůtách dostavit k probačnímu úředníkovi, změnit místo pobytu pouze s jeho souhlasem a podrobit se dalším omezením stanoveným ve výroku rozhodnutí, která směřují k tomu, aby se nedopustil trestné činnosti a nemařil průběh trestního řízení.

Pokud jde o **dohled u mladistvých**, obecná úprava, tak jak je výše popsána, se zde neuplatní. Zákon o soudnictví ve věcech mládeže č. 218/2003 Sb. je ve vztahu k trestnímu zákoníku zákonem speciálním, a je tedy nutné výhradně použít příslušná ustanovení týkající se dohledu v ZSM. Účel dohledu a povinnosti mladistvého, kterému byl uložen dohled probačního úředníka, jsou však téměř shodné s obecnou úpravou dohledu v trestním zákoníku. Probační pracovník se dohledem podílí na výkonu některých trestních opatření u mladistvých, která odpovídají trestům ukládaným dospělým pachatelům. Jedná se např. o podmíněné odsouzení s dohledem, trestní opatření obecně prospěšných prací, domácího vězení apod. Především se ale také podílí na specifických postupech a výchovných opatřeních ukládaných pouze mladistvým.

Jedním z výchovných opatření, které lze uložit mladistvému za spáchané provinění, je dohled probačního úředníka. Dohledem se v tomto případě dle § 16 ZSM rozumí pravidelné sledování chování mladistvého v jeho rodině a způsobu výchovného působení rodičů na něj, kontrola dodržování uloženého probačního programu a výchovných povinností a omezení uložených mladistvému a jeho pozitivní vedení probačním úředníkem k životu v souladu se zákonem. Dalším výchovným opatřením, nad jehož výkonem je dohledem pověřen probační úředník, je dle § 17 ZSM probační program. Tímto výchovným opatřením se rozumí především program sociálního výcviku, psychologického poradenství, terapeutický program, program zahrnující obecně prospěšnou činnost, vzdělávací, doškolovací, rekvalifikační nebo jiný vhodný program k rozvíjení sociálních dovedností a osobnosti mladistvého, a to s různým režimem omezení v běžném způsobu života, který směřuje k tomu, aby se mladistvý vyhnul chování, které by bylo v rozporu se zákonem, a k podpoře jeho vhodného sociálního zázemí a k urovnání vztahů mezi ním a poškozeným. Probační program schvaluje ministr spravedlnosti a zapisuje se do seznamu probačních programů vedeného Ministerstvem spravedlnosti.

Dále se probační úředník dohledem podílí na výkonu výchovných povinností a výchovných omezení dle § 18 a § 19 ZSM, významná je také součinnost probačního úředníka v případě upuštění od uložení trestního opatření dle § 11 a § 12 ZSM a v případě podmíněného upuštění od uložení trestního opatření s dohledem dle § 14 ZSM. Dohledem probačního úředníka lze také nahradit vazbu mladistvého dle § 49 odst. 1 ZSM. Působnost Probační a mediační služby při výkonu rozhodnutí je upravena v § 75 ZSM a výkon dohledu probačního úředníka pak v § 80 ZSM.

Jedním z opatření, která může soud pro mládež uložit dítěti mladšímu 15 let, které spáchalo čin jinak trestný, je dle § 93 ZSM dohled probačního úředníka. S přihlédnutím k věku dítěte se přiměřeně použije úprava dohledu probačního úředníka pro mladistvé podle § 16 a § 80 ZSM. Probační úředník při výkonu dohledu také pravidelně navštěvuje dítě mladší 15 let, nad nímž vykonává dohled, v jeho bydlišti a ve škole podle § 93 odst. 6 ZSM. Dítěti mladšímu 15 let lze toto opatření uložit až do dovršení 18 let věku.

Z následující tabulky lze získat představu o **rozsahu činnosti PMS v oblasti dohledu**⁷. Množství uložených sankcí a opatření s dohledem (včetně nahrazení vazby dohledem) postupně narůstá. Zatímco na počátku fungování služby se roční nápad pohyboval okolo dvou tisíc, v loňském roce již jen ve vykonávacím řízení činil jejich počet přes osm tisíc, přičemž spolu s úkony u náhrady vazby dohledem se celkový údaj blíží devíti tisícům. Statistiky PMS sledují úkony u osob ve věku 0–17 let věku zvláště od roku 2005. V této kategorii zhruba polovinu (a do roku 2010 i více) představují úkony u opatření dohledu podle § 93/1e ZSM u osob mladších 15 let, jinak celkově je zaznamenáván pokles od maximálně zhruba 1300 uložených sankcí či opatření v roce 2007 na cca 550 v roce 2015. Dohledy v rámci přípravného řízení se vztahují takřka výhradně k výkonu nahrazení vazby dohledem a pohybují se mezi cca 300 až 660 úkony ročně, a to včetně mladistvých (maximálně 30 případů nahrazení vazby ročně).

7 Tabulka byla zpracována podle statistik PMS, které jsou uveřejněny na jejich internetových stránkách. Základní statistickou jednotkou je zde tzv. spis. Probační služba, respektive příslušné středisko, zakládá spis na pachatele trestného činu (v případě více pachatelů jednoho trestného činu je tedy zakládáno více spisů). Spis je evidován v konkrétním roce v probačním rejstříku agendového informačního systému (AIS PMS). Celkový počet evidovaných spisů je tvořen soumou všech spisů, které byly ve sledovaném roce evidovány na středisku PMS v AIS PMS (tzv. nápad), tedy včetně spisů postoupených z jiného střediska PMS (např. v případě stěhování klienta).

Tabulka 2: Úkony PMS v oblasti dohledu dle nápadu spisů v letech 2001–2015

Rok	přípravné řízení	vykonávací řízení					celkem
	NVD*/	PUPD	POD	PPD	OLD	osoby 0–17	
2001	–	132	1831	–	–	*	1963
2002	–	129	2527	–	–	*	2656
2003	448	113	2691	748	–	*	3552
2004	368	51	2617	756	–	*	3424
2005	398	52	2820	784	–	917	4573
2006	409	32	2827	888	–	1040	4787
2007	367	27	3239	1340	–	1313	5919
2008	316	21	3130	1367	–	1200	5718
2009	295	18	3254	1318	–	956	5546
2010	355	26	3775	1439	7	978	6225
2011	378	23	4712	1398	8	838	6979
2012	514	30	5172	1537	5	735	7479
2013	589	27	4505	1373	6	646	6557
2014	659	31	5846	1202	8	607	7694
2015	642	20	6392	1170	13	553	8148

*/ včetně mladistvých

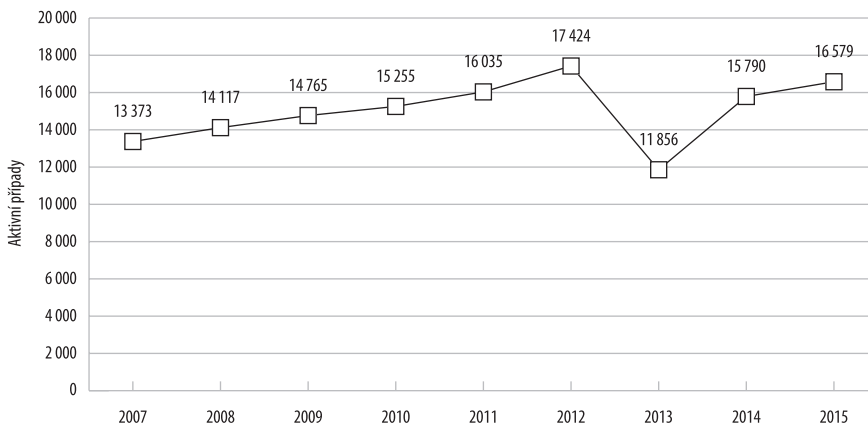
Vysvětlivky: NVD – výkon nahrazení vazby dohledem /§ 73 tr. ř./, PUPD – podmíněné upuštění od potrestání s uloženým dohledem /§ 26 tr. zák., § 48 TZ/, POD – podmíněné odsouzení k trestu odnětí svobody s uloženým dohledem /§ 60a tr. zák., § 84 TZ/, PPD – podmíněné propuštění s dohledem /§ 63 tr. zák., § 88 TZ/, OLD – propuštění z ochranného léčení za současného uložení dohledu /§ 99 odst. 6 TZ/, 0 – 17 zahrnuje: výchovná opatření dohled /§ 16 ZSM/, výchovná opatření probační program /§ 17 ZSM/, podmíněné odsouzení s dohledem /§ 33/1 ZSM/, opatření dohled /§ 93/1e ZSM/ + od r. 2010 podmíněné upuštění od uložení trestního opatření s dohledem /§ 14/3a ZSM/, propuštění z ochranného léčení s dohledem /§ 99/6 TZ/, podmíněné propuštění z výkonu trestního opatření odnětí svobody s dohledem /§ 63 tr. zák., § 89/1 TZ/

Zatížení PMS výkonem agendy dohledů je však ve skutečnosti výrazně vyšší. Vzhledem k tomu, že Tabulka 2 vychází z údajů o ročním nápadu, nezachycuje případy osob, kterým byl uložen dohled v letech předcházejících a jeho kontrola trvá několik let následujících (každý odsouzený, s výjimkou případů, kdy jeho případ přebere jiné středisko, se tedy ve statistice objeví pouze jednou). V průměru je přitom podmíněně odložený trest odnětí svobody s dohledem ukládán na období necelých tří let. V tomto smyslu má tedy větší vypovídací hodnotu následující graf, který zobrazuje **všechny probíhající dohledy** v letech 2007–2015⁸. Vývoj se v tomto období pohyboval v rozmezí 13–17 tisíc dohledů aktuálně kontrolovaných ke konci každého kalendářního roku, což je více než dvojnásobný počet oproti počtu ročně ukládaných dohledů, který zachycuje Tabulka 2. Těchto hodnot je dosahováno kvůli zmíněné tříleté průměrné zkušební době a kumulaci čerstvě uložených dohledů a dohledů uložených v letech minulých. Počet aktuálně kontrolovaných dohledů,

8 Uvedená data nejsou součástí běžně publikovaných statistik PMS. Autoři publikace děkují za jejich poskytnutí i odborný komentář Mgr. Michalu Karbanovi z ředitelství služby.

vyjma propadu způsobeného amnestií prezidenta republiky, má stoupající tendenci a je možno konstatovat, že hodnoty v roce 2016 již dosahují vyššího počtu, než představoval dosavadní vrchol křivky v roce 2012.

Graf 1: Zátěž PMS v oblasti dohledů v letech 2007-2015

Zdroj dat: retrospektivní analýza – export dat AIS PMS

III.1. Výzkumy probace v České republice

Probaci bylo v minulosti věnováno několik výzkumných projektů Institutu pro kriminologii a sociální prevenci. Publikace, která vzešla z prvního z nich, spatřila světlo světa **v roce 2000**, tedy již v době vzniku PMS (viz Rozum, Kotulan, & Vůjtech, 2000). Shrnuje názory soudců a probačních úředníků a nabízí též rozbor relevantních trestních spisů. Za podstatné bylo možné v dané době považovat zjištění, že naprostá většina respondentů obou profesních skupin považovala platnou právní úpravu podmíněného upuštění od potrestání s dohledem a podmíněného odsouzení k trestu odnětí svobody s dohledem za vyhovující. Předložené připomínky a náměty se týkaly především dohledu, bližší specifikace jeho obsahu, vymezení práv a povinností odsouzených i specializovaných pracovníků justice pověřených výkonem dohledu.

Samotný výkon dohledu výzkumníci sledovali pomocí probačních spisů u 74 pachatelů (v 62 případech se jednalo o podmíněné odsouzení a ve 12 o podmíněné upuštění od potrestání). Závěry hovoří o tom, že pro účinný výkon dohledu je nutná spolupráce soudu a probačního pracovníka, který působí v obvodu pachatelova bydliště. Současně se potvrdilo, že výkon stanoveného dohledu u podmíněného upuštění od potrestání s dohledem i u podmíněného odsouzení s dohledem je zajišťován probačními pracovníky většinou zodpovědně tak, aby bylo dosaženo jeho účelu. Toto pozitivní zjištění bylo o to cennější, že institut dohledu byl do našeho trestního zákonodárství zakotven teprve s účinností od 1. ledna 1998 (viz výše) a s jeho praktickým výkonem nebyly v době realizace výzkumné studie velké zkušenosti. Doporučeno ovšem bylo, aby v nejbližším možném časovém horizontu byla stanovena přesná pravidla postupu při výkonu dohledu i vzájemných práv a povinností zainteresovaných subjektů. Při ukládání dohledu i u jeho výkonu totiž byla v praxi pocíťována absence podrobnější a přesnější zákonné úpravy, a to zejména v přípa-

dech, kdy ve výroku rozsudku nejsou přesně vymezeny povinnosti vyplývající z dohledu pro pachatele. Zazněly postřehy, že nové instituty se musejí nejprve zažít v praxi okresních a obvodních soudů, a také jisté obavy, že pohovory s probačním pracovníkem sice motivují pachatele k vyvarování se recidivy a trest spojený s dohledem je vhodný, neboť pachatele nevytrhává ze sociálního a pracovního prostředí, avšak je tu riziko jisté formálnosti. Probační pracovníci konstatovali, že pro další rozvoj probace bude nutné vytvořit všestranně vhodné podmínky.

V roce 2004 publikoval Institut pro kriminologii a sociální prevenci zprávu z dalšího výzkumu, v tomto případě zaměřeného na **dohled u podmíněného propuštění z výkonu trestu odnětí svobody** (Rozum, Jarkovská, & Kotulan, 2004). Zavedení tohoto institutu bylo respondenty z řad probačních úředníků hodnoceno pozitivně a byl v něm spatřován účinný nástroj trestní politiky. Upozorněno ovšem bylo také na jisté nedostatky, a to zejména v komunikaci jednotlivých složek zapojených do jeho realizace. Kritizována byla i kritéria ukládání dohledu, která nebyla podle respondentů přesně vymezena, a také náplň uloženého dohledu, kdy soudy podle probačních pracovníků jen zřídka specifikovaly případné povinnosti a omezení. Další nedostatek byl spatřován v tom, že pro podmíněné propuštění s dohledem chyběly návazné resocializační programy. Jejich nedostatek byl citelný zejména v menších městech. Probační pracovníci zmiňovali rovněž obtíže související se zapojením některých klientů, a to z důvodu jejich nezájmu, pasivity či chápání dohledu pouze jako represivního nástroje.

Na uvedenou studii navázal v roce 2008 výzkum, v němž byla v našich podmínkách poprvé zjišťována **účinnost dohledu** pomocí kritéria dalšího odsouzení podle anonymizovaných údajů z Rejstříku trestů. Tématem bylo opět podmíněné propuštění z výkonu trestu odnětí svobody (viz Rozum, Kotulan, & Tomášek, 2008). Závěry hovoří o tom, že **další odsouzení během zkušební doby bylo zaznamenáno u 39,9 % zkoumaného vzorku**. Nejčastěji k němu došlo v období jednoho až dvou let po propuštění. Podstatnou roli hrál především věk odsouzeného: čím starší v době podmíněného propuštění byl, tím méně pravděpodobné jeho další odsouzení ve zkušební době bylo. Mezi nejmladšími podmíněně propuštěnými byla ve zkušební době znovu odsouzena polovina, mezi nejstaršími naproti tomu jen každý zhruba desátý. Výzkum se opět zaměřil také na názory a zkušenosti probačních pracovníků. Za nejčastější příčinu recidivy považovali finanční problémy klientů, návrat do závadového prostředí, zhoršenou možnost nalézt zaměstnání, ztrátu rodinného a sociálního zázemí či ztrátu bydliště.

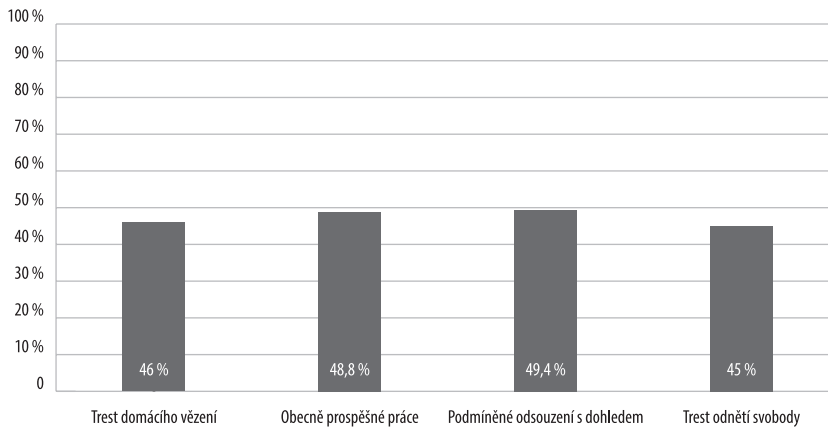
Na **probační programy pro mladistvé** se zaměřila studie publikovaná o tři roky později než studie předchozí (Rozum, Kotulan, Špejra, & Tomášek, 2011). Její základ tvořilo dotazníkové šetření mezi poskytovateli všech probačních programů, které probíhaly v letech 2008 až 2009. Ukázalo se, že většina z nich se ve shodě se světovým trendem obsahově zaměřovala především na rozvoj sebezpoznání a náhledu na vlastní chování, na vzdělávání v oblasti právního vědomí, na rozvoj sociálních a komunikačních dovedností a kompetencí, a také na postoje klienta k jeho vlastní trestné činnosti. Velkým problémem, jemuž čelí i obdobné programy v zahraničí, byl vysoký podíl klientů, kteří program nedokončili (cca jedna třetina). Také v této studii byla pro posouzení efektivity daného opatření provedena **analýza dat z Rejstříku trestů**. Týkala se 326 mladistvých, kteří podstoupili výkon probačního programu v roce 2006. Případná recidiva chápána jako další odsouzení

byla zjišťována v září 2010, tedy zhruba po čtyřech letech od účasti v programu. Celkové zjištění nebylo příliš povzbudivé, avšak vzhledem k rizikovému věku zkoumaných osob očekávané. Další záznam v Rejstříku mělo 51,8 % mladistvých.

Probace se částečně týkal i rozsáhlý projekt, který Institut pro kriminologii a sociální prevenci uskutečnil v letech 2012–2015 ve spolupráci s katedrou sociální práce Filozofické fakulty UK a který se zabýval **teoretickými a trestněpolitickými aspekty reformy trestního práva v oblasti trestních sankcí**. V jeho rámci bylo uskutečněno několik dílčích studií. Jedna z nich mapovala názory soudců, státních zástupců a vedoucích středisek PMS na změny, které do praxe přinesl nový trestní zákoník (Scheinost, Háková, Rozum, Tomášek, & Vlach, 2014). Zatímco samotná úprava účelu dohledu, stejně jako úprava povinností pachatele a povinností i oprávnění probačních úředníků byly hodnoceny vesměs jako lepší než v předchozí právní úpravě, nešlo přehlédnout kritické hlasy probačních pracovníků směrem k soudům a státním zástupcům. Tři čtvrtiny vedoucích středisek poukázaly na nedostatky ve vzájemné spolupráci, a to zejména ve smyslu malé (či dokonce žádné) odezvy na zprávy probačních pracovníků o případech, kdy klient porušuje podmínky dohledu. Jedná se bohužel o problém, který opakovaně naznačovaly již studie předcházející. Na některých střediscích služby se situace postupem času nepochybně zlepšila, ale nadále bohužel existují soudci i státní zástupci, u nichž je spolupráce s PMS na velmi nízké úrovni (k tomu více viz Tomášek, 2014; Tomášek, Rozum, & Vlach, 2016).

Citovaný projekt přinesl dosud **nejrozsáhlejší studii efektivity různých trestů** uskutečněnou v našich podmínkách (Scheinost, Háková, Rozum, Tomášek, & Vlach, 2015). Na recidivu bylo i tentokrát usuzováno podle údajů z Rejstříku trestů o případném dalším odsouzení. Výzkumný soubor tvořilo 4233 osob odsouzených v roce 2012 k jednomu ze sledovaných typů trestů, a to domácímu vězení, obecně prospěšným pracím nebo podmíněnému trestu odnětí svobody s dohledem. Část vzorku, která sloužila jako kontrolní skupina, byla v témže období propuštěna z výkonu trestu odnětí svobody (někteří z nich i podmíněně s uloženým dohledem či bez dohledu). Účinnost probace z hlediska recidivy tu tak bylo možno poprvé přímo srovnávat s účinností jiných trestů. Výsledky však příliš lichotivé nebyly. Celková míra recidivy dosáhla po zhruba dvou letech 48,1 %, přičemž mezi jednotlivými typy trestů nebyly zaznamenány statisticky významné rozdíly (viz následující graf). Velmi nepříznivě vyšel z analýzy institut dohledu při komparaci recidivy osob propuštěných z vězení – u jedinců, jimž byl uložen, dosáhla míra recidivy 49,3 %, zatímco u podmíněně propuštěných bez dohledu jen 36,8 % a u osob, které trest vykonaly v celé výši, pak 48,3 %.

Graf 2: Účinnost různých typů trestů podle míry recidivy (výzkum IKSP)

Převzato z: Scheinost a kol., 2015

Jako překvapivé ale tyto výsledky hodnotit nelze, neboť k obdobným zjištěním opakovaně dospívají i výzkumy jiné, včetně studií dlouhodobě mapujících kriminální kariéru pachatelů. Ukazuje se, že samotný typ trestu či opatření není z hlediska recidivy rozhodujícím faktorem, neboť vliv intervencí justičního systému je ve srovnání s vlivem jiných faktorů spíše zanedbatelný. Zmíněná studie z roku 2015 nicméně potvrdila, že i v našich podmínkách lze uvažovat o relativně spolehlivých prediktorech recidivy, jimiž je zejména pohlaví, věk nebo trestní minulost odsouzeného.

Institut pro kriminologii a sociální prevenci není samozřejmě jediným pracovištěm, které uskutečňuje výzkumy v oblasti alternativních trestů. V době přípravy této publikace se do tisku chystal text, který shrnuje výzkumný projekt zaměřený na pachatele majetkové trestné činnosti propuštěné z výkonu trestu odnětí svobody se stanoveným dohledem. Zjišťovány v něm byly mimo jiné významné psychologické charakteristiky těchto osob, jejich motivace vést řádný život či překážky, kterým v průběhu reintegrace do společnosti čelí (Polišenská, a další, 2016).

Uplatníme-li na hodnocení účinnosti probace výše popsané modely I. Durnesca či J. Shapland, můžeme konstatovat, že k většině jimi navrhaných kritérií již čeští autoři přinesli řadu zajímavých empirických podnětů. Jedná se zejména o analýzy justičních statistik ukazující na podíl probace na celkové struktuře trestů (viz zejména Scheinost, a další, 2013), o zjišťování spokojenosti soudců a státních zástupců s činností PMS (viz zejména studie Institutu pro kriminologii a sociální prevenci k podmíněnému propuštění z výkonu trestu odnětí svobody) i o samotné „měření“ efektivity pomocí údajů z Rejstříku trestů. Přesto je ale na místě uvažovat o tom, že před domácím kriminologickým výzkumem stojí ve spojení s probací nadále řada výzev. Za jednu z největších můžeme považovat to, o čem někteří autoři hovoří jako o snaze otevřít pomyslnou „černou skříňku“ – tedy nezůstávat jen u vstupních či výstupních údajů (komu a jak často je probace ukládána a v jaké míře tito lidé následně recidivují), ale proniknout k samotné podstatě tohoto opatření, tedy

k procesům, které se v průběhu interakce mezi probačním pracovníkem a jeho klientem odehrávají, a to i se zohledněním širších sociálních a jiných podmínek či faktorů, které zde vstupují do hry (srov. např. Farrall, 2002; případně Raynor, Ugwudike, & Vanstone, 2014).

IV.

Efektivita probace v historickém přehledu

Ačkoli se téma vlivu probace na další trestnou činnost pachatele jeví jako zásadní, nahlédneme-li do historie, po dlouhou dobu mu nebyla věnována takřka žádná pozornost (Mair & Rumgay, 2014). Uvážíme-li **náboženské, filantropické či misionářské souvislosti**, za nichž probace na konci devatenáctého století vznikala, nepřekvapí nás, že v raných fázích svého vývoje byla brána jako svébytná a smysluplná forma práce s pachatelem, jejíž pozitivní dopad na jeho další osud je natolik samozřejmý, že o něm není nutno spekulovat. První probační úředníci – misionáři ostatně nebyli vybíráni na základě odborných znalostí či dovedností, ale především pro svůj charakter a pevnou křesťanskou víru umožňující jim pokoušet se spasit „hříšné duše“. Není bez zajímavosti, že zločinnost byla v té době chápána jako jeden z průvodních znaků nadměrného pití alkoholu, a tak se práce s delikventy orientovala zejména na odvykání a abstinenci (Raynor & Robinson, 2005). Návaznost na misionářský charakter probační činnosti byl patrný také v pozdějších letech. Anglický zákon o probaci z roku 1907 například viděl úlohu probačních úředníků v poskytování rady, podpory a přátelské pomoci („advise, assist and befriend“), přičemž probace sama nebyla chápána jako trest, ale jako opatření, které může soud uložit místo něj (Wing Hong Chui & Nellis, 2003). V této souvislosti je zajímavé připomenout si (v úvodu naší práce diskutovaný) požadavek na řádné a citelné potrestání pachatele, který současná společnost od probace očekává. Zatímco dnes je i díky tomu probace „trestem“, na počátku své historie představovala opatření, které „trest“ v pravém slova smyslu nahrazovalo (Canton, 2011).

IV.1. Výzkumy probace v éře „zacházení“

Rozvoj probace v první polovině dvacátého století byl výrazně ovlivněn **psychologií a psychiatrií**. Právě tyto obory dominovaly tehdejšími odbornými diskusím o příčinách kriminality, a tak se jejich znalost stala základním předpokladem pro práci probačního úředníka. Jak uvádí M. Vanstone (2004), zločin postupně přestal být nahlížen výhradně jako projev morálního úpadku, ale též jako symptom určitých poruch duševního rázu. Probace se i díky tomu profesionalizovala, kdy z křesťansky orientovaných snah misijních pracovníků „probudit v pachateli svědomí“ přešla k plně odborné činnosti založené na porozumění zmíněným faktorům. V praxi bylo ovšem nemožné, aby všichni probační úředníci získali plnohodnotné psychologické či psychiatrické vzdělání. Podle P. Raynora a G. Robinson (2005) tento problém naštěstí záhy vyřešil zrod profese sociálního pracovníka. Inspirací pro evropské země byly Spojené státy americké, kde se tento obor rychle rozvíjel a kde se probace brzy stala jednou z jeho důležitých oblastí. Ze sociální práce také probační úředníci převzali do praxe základní pracovní postup, a to tzv. případovou metodu (casework)⁹.

V symbolické rovině můžeme probaci v období od třicátých až do počátku sedmdesátých let dvacátého století chápat jako dokonalý odraz tehdejšího pojetí zločinu a jeho omezování. Silně **pozitivistický přístup** k sociálním problémům, a tedy i ke kriminalitě, velel v duchu exaktních věd porozumět jejich příčinám a hledat cesty k nápravě. Probační úředníci se díky tomu stávali školenými experty na diagnózu důvodů pro trestnou činnost u konkrétních pachatelů, stejně jako na plánování a realizaci samotné intervence. Jejím cílem již nebyla „spása duše“ jako na konci devatenáctého století, ale přímé ovlivnění sociálních či osobnostních rizikových faktorů, a to na základě důvěrně vybudovaného vztahu

9 V české odborné literatuře se využívá také termín individuální práce s klientem nebo případová práce.

mezi úředníkem a jeho klientem. V praxi pak probace představovala především individuálně zaměřenou pomoc či podporu, neboť převládalo přesvědčení, že za kriminalitou nejčastěji stojí znevýhodněné prostředí, v němž někteří jedinci a jejich rodiny žijí (Wing Hong Chui & Nellis, 2003). Nikoli náhodou je tomuto období přezdíváno éra „zacházení“ či „lčení“ (Raynor & Robinson, 2005).

Pokud jde o konkrétní náplň probačních činností, v rámci obecně rozšířené případové metody se uplatňovaly nejrůznější postupy či techniky odvozené z řady tehdy populárních psychologických, sociologických i jiných teorií. Probační úředníci tak mimo jiné spoléhali na poskytování praktických rad a doporučení formou osobních konzultací, na psychoterapii, transakční analýzu nebo na rodinnou či skupinovou terapii různého typu. Jak konstatuje R. Canton (2011), výběr konkrétní metody se sice z části odvíjel od klienta a od posouzení jeho životní situace, ale do značné míry vždy záleželo na tom, jaké postupy a techniky preferoval příslušný probační úředník.

Na konci padesátých let se ve Velké Británii objevily první rozsáhlejší studie kladoucí si otázku účinnosti takto pojaté probační činnosti. Úspěch intervence byl v teoretické rovině chápán jako dosažení stavu, kdy klient, jemuž se probační úředník věnuje, vede život v souladu se zákonem (Merrington & Stanley, 2007). Základním ukazatelem efektivity se proto stalo další chování odsouzených, přičemž jako měřítko úspěchu či selhání sloužily záznamy o případném dalším potrestání. Jak zdůrazňují P. Raynor a M. Vanstone (2002), na pojetí těchto výzkumů se tak plně projevil charakter tehdejší kriminální politiky. Jestliže účelem jakékoli intervence bylo změnit pachatele ve smyslu jeho chování, jediným tématem evaluace mohly být poznatky, nakolik se takový záměr zdařil či nezdařil. Širší souvislosti, jako je například dopad uplatňování jednotlivých trestů na justiční systém a na celkovou strukturu ukládaných sankcí, byly zcela přehlíženy. Z metodologického hlediska je navíc podstatné, že probace byla v těchto studiích pojmána jako jednolitá opatření, tedy bez snahy rozklíčovat, jaké konkrétní techniky probační úředníci při práci s klienty uplatňovali.

Průkopnickou prací se stal výzkum uskutečněný ve spolupráci katedry kriminálních věd Cambridžské univerzity a Ministerstva vnitra. Jejím autorem byl **L. Radzinowicz**, který je dodnes považován za jednoho z nejvýznamnějších britských kriminologů (srov. např. Newburn, 2007). Stojí za zmínku, že k probaci měl velmi pozitivní vztah. V jednom ze svých děl napsal, že ji považuje za největší přínos Velké Británie a USA v oblasti zacházení s pachateli trestných činů, a to pro unikátní kombinaci podmíněného odkladu trestu na straně jedné, a pomoci nabízené probačním úředníkem na straně druhé (viz Raynor, 2007). V úvodu samotné studie (viz Radzinowicz, 1958) najdeme zajímavé zamyšlení nad tím, jak se liší evaluace probace od hodnocení účinnosti jiných trestů či opatření. Radzinowicz byl přesvědčen, že zatímco u trestů typu odnětí svobody či trestu peněžitého si vystačíme s měřítkem dalšího případného odsouzení (tedy s recidivou), probaci je nutné hodnotit ve dvou fázích. První z nich představuje samotná zkušební doba. V jejím rámci je účinnost nutno posuzovat nejen podle spáchání či nespáchání dalšího trestného činu, ale též podle toho, zda pachatel uspokojivě plní stanovené podmínky dohledu. Ve druhé fázi, která se týká osob, u nichž období spojené s dohledem skončilo, jde o sledování recidivy ve stejném smyslu, jako u evaluačních studií jiných typů trestů.

Radzinowicz dospěl k příznivému závěru, že 79 % dospělých pachatelů a 73 % mladistvých úspěšně obstálo v první ze zmíněných fází (tedy dodrželi všechny podmínky dohledu, který trval od jednoho do tří let, a nespáchali v tomto období další trestný čin). Fáze druhá byla ve výzkumu pojata jako období tří let po skončení dohledu. „Míra úspěchu“ zde již byla podle očekávání nižší, avšak stále vcelku uspokojivá – rejstřík trestů bez dalšího záznamu výzkumníci konstatovali u 70 % dospělých pachatelů a 57 % mladistvých. Věk se tedy ukázal jako jeden z významných faktorů. Kromě něj hrálo z hlediska účinnosti probace roli také pohlaví, kdy u žen byla míra úspěšného splnění podmínek obou fází 90 %, zatímco u mužů jen 70 %. Zcela zásadním prediktorem selhání pak byly předchozí zkušenosti s trestnou činností. Jak dokládá následující tabulka, probace byla podle uvedených kritérií obou fází výrazně účinnější u prvotrestaných než u recidivistů. Optimistické závěry, které z Radzinowiczovy studie celkově vyplývají, tak musíme do jisté míry přičíst skutečnosti, že probace byla v té době ukládána především prvopachatelům (Mair & Rumgay, 2014).

Tabulka 3: Míra úspěchu podle předchozí trestné činnosti (úspěšnost v %)

	Prvotrestaní	1 předchozí záznam	2 a více záznamů
Dospělí	81,2	67,3	51,5
Mladiství	65,7	55,3	42,1
Pachatelé celkem	72,4	60,3	49,0

Zdroj: Radzinowicz, 1958

Pro probaci méně lichotivě dopadla druhá z významných britských studií konce padesátých let, jejímž autorem byl **L. Wilkins** (1958). Jak podrobně rozvádějí G. Mair a L. Burke (2012), vycházela z poznatku, že některé soudy v té době využívaly probaci výrazně častěji než soudy jiné. Tyto rozdíly přitom nešlo přičíst odlišnostem mezi pachateli, jichž se rozhodnutí týkala. Wilkins předpokládal, že důvodem pro větší uplatňování probace je přesvědčení konkrétních soudců o její efektivitě. Pro svůj srovnávací výzkum si proto zvolil dva soudy, a to jeden s vysokým počtem uložených probací a jeden s počtem pohybujícím se okolo národního průměru. Analýza údajů o následné recidivě neukázala žádné signifikantní rozdíly. Jinými slovy řečeno, podobné případy měly podobný výsledek bez ohledu na to, jaké opatření či trest soud uložil. Představa, že masivní využívání probace zajistí nízkou recidivu, se tak bohužel ukázala lichou. Přesto se Wilkins v závěru své práce vyslovil pro širší uplatňování tohoto opatření jako náhrady za trest odnětí svobody. Věřil, že většímu podílu pachatelů, kteří byli v té době posíláni za mříže, by mohla být probace ukládána, aniž by to znamenalo nárůst celkové míry recidivy. Současně si ale byl vědom toho, že budou-li do péče probační služby svěřováni „rizikovější“ pachatelé, na ukazatelích účinnosti této formy zacházení se to projeví, a to v nepříznivém směru. G. Mair a L. Burke (2012) vidí v tomto postoji charakteristický rys tehdejší doby – probace coby alternativa k trestu odnětí byla brána jako vhodné opatření i navdory riziku, že míra recidivy dosáhne vyšších hodnot.

Šedesátá léta dvacátého století přinesla ve Velké Británii několik ambiciózních výzkumných projektů. Jak popisují P. Raynor a M. Vanstone (2002), tehdejší výzkumné oddělení Ministerstva vnitra se rozhodlo probaci věnovat mnohem systematictěji, než jak činily studie předchozí. Cílem bylo zaměřit se na různé typy klientů probační služby a popsat

specifické problémy, které s jejich trestnou činností souvisejí. Logicky s tím souvisela otázka, jak na tyto problémy probační úředníci reagují a jak jsou metody či techniky probační činnosti při jejich řešení efektivní. Do popředí zájmu se dostává nové téma – probace coby opatření založené na případové metodě a sociálně-psychologických přístupech se soustředila především na potíže „emocionálního rázu“, za nimiž teorie předpokládala hlubší kořeny trestné činnosti, avšak zároveň bylo čím dál jasnější, že většina pachatelů strádá i řadou objektivních problémů sociálního či ekonomického charakteru. Objevují se tak první pochybnosti, zda to, co probace nabízí, odpovídá reálným potřebám praxe.

Odpověď na tyto otázky se snažily nabídnout výzkumy **M. Daviese** (1969, 1974). Vycházely z očekávání, že výsledek jakékoli intervence justičního systému je výrazně ovlivněn řadou různých sociálních faktorů. Cílem empirického šetření proto mělo být objektivní popsání vazeb mezi prostředím, v němž pachatel žije, působením probačního úředníka a případnou recidivou (Merrington & Stanley, 2007). Jak konstatuje M. Vanstone (2004), probace z této analýzy bohužel vyšla jako velmi povrchní opatření. Největší díl reálné činnosti probačních úředníků spojené s návštěvou v domově klientů připadal na pouhé informativní rozhovory, zatímco oblast praktické pomoci (například při hledání zaměstnání nebo řešení nedostatků materiálního charakteru) byla v podstatě opomíjena. Ukázalo se navíc, že intervence probačních úředníků neměla valný vliv ani na předcházení recidivě.

Obrana probační služby proti takto nepříznivým zjištěním se mohla zakládat na jednoduchém, a přitom velmi přesvědčivém argumentu – počet klientů připadajících na jednoho probačního úředníka byl v té době příliš velký na to, aby mohl účinně řešit problémy každého z nich (Raynor & Vanstone, 2002). S tímto tvrzením coby přímou či v podtextu naznačenou omlouvou nízké efektivity probačního dohledu se ostatně setkáváme dodnes, a to jak v zahraniční literatuře (srov. např. Worrall, Schram, Hays, & Newman, 2004), tak v domácích výzkumech týkajících se práce PMS (z poslední doby viz např. Scheinost, Háková, Rozum, Tomášek, & Vlach, 2014). Odborná veřejnost ve Velké Británii sedmdesátých let si ale s tímto pohledem na věc nevystačila. Objevil se požadavek na ověření účinnosti probace za přísně vědeckých podmínek experimentální studie, kde budou klienti náhodně přiděleni do jedné ze dvou skupin, a to buď skupiny „intenzivní probace“, nebo do skupiny odpovídající standardním podmínkám běžného dohledu. Díky tomu se mělo ukázat, zda probační úředníci, kteří budou mít na starost méně klientů, dosáhnou z hlediska recidivy lepších výsledků než jejich kolegové s obvyklým počtem případů (Raynor & Robinson, 2005).

Taková studie byla v polovině sedmdesátých let ve Velké Británii skutečně realizována, a to pod názvem IMPACT¹⁰. Hlavním autorem byl **S. Folkard**. Jak popisují S. Merrington a S. Stanley (2007), výzkum navazoval na studie předchozí (zejména M. Daviese) a jeho základní hypotézou bylo, že redukce počtu klientů umožní intenzivnější práci s pachatelem, což zajistí úspěšné vyřešení jeho problémů, a následně i nižší míru recidivy, než jaká se dala očekávat ve skupině kontrolní. Teoretická východiska odpovídala sociálně psychologickým principům éry „zacházení“, přičemž se předpokládalo, že techniky či metody práce budou odpovídat typu pachatele. Volba konkrétního postupu u jednotlivých klientů byla nicméně ponechána na rozhodnutí každého ze zúčastněných probačních úředníků.

10 Jednalo se o zkratku „Intensive Matched Probation and After-Care Treatment“

Rozdělení pachatelů do experimentální a kontrolní skupiny proběhlo náhodným výběrem, tedy podle jednoho ze základních pravidel experimentálního evaluačního modelu (Robinson & Crow, 2009). Projekt byl zaměřen na „vysoce rizikové“ pachatele mužského pohlaví starší sedmnácti let, kteří měli v rejstříku trestů již více než jeden záznam. Výsledný efekt probační intervence hodlali výzkumníci posuzovat na základě několika znaků, mezi něž kromě samotné recidivy patřily změny osobního i situačního rázu.

Závěry studie byly pro příznivce probace zdrcující – jak shrnují P. Raynor a G. Robinson (2005), rozdíly v recidivě mezi oběma skupinami byly statisticky zanedbatelné a paradoxně hovořily spíše ve prospěch skupiny kontrolní, a nikoli experimentální. Více probační činnosti tak nejenže nemělo větší efekt na omezování další trestné činnosti, ale dokonce bylo méně účinné než standardní postupy. V experimentální skupině 475 mužů bylo během sledovaného období jednoho roku znovu odsouzeno 38,1 %, zatímco ve skupině kontrolní (celkem 425 mužů) jen 33,6 %. Pro Ministerstvo vnitra, které výzkum uskutečnilo, se jednalo o tak katastrofický výsledek, že na další rozsáhlé studie zaměřené na probaci raději na dvě dlouhá desetiletí rezignovalo (Raynor & Vanstone, 2002).

Z dnešního pohledu se zdá, že výsledky projektu IMPACT byly interpretovány v horším světle, než bylo nutné. Jak podotýkají S. Merrington a S. Stanley (2007), nelze přehlédnout, že samotná implementace programu se nevyhnula chybám. Probační činnosti v experimentální skupině chyběl jak propracovanější teoretický základ, tak konzistence při jejím samotném provádění. Podle P. Raynora a G. Robinson (2005) probační úředníci nenabízeli v jejím rámci žádnou specifickou a intenzivnější intervenci, která by mohla omezení recidivy zajistit, ale v podstatě dělali se svými klienty to, co běžně, pouze ve větší míře. Sám autor studie sice konstatoval, že nápravný efekt probace se prokázat nepodařilo, avšak zároveň upozorňoval, že výzkum naznačil odlišný účinek příslušné intervence na různé typy pachatelů. Současně si byl vědom, že očekávat rychlé a převratné pozitivní změny v životě pachatelů bylo poněkud naivní. Pokud se příznivý efekt mohl projevit, pak pouze ve formě malých postupných krůčků (Folkard, 1976). Rozčarování z celého projektu bylo nepochybně způsobeno i tím, že očekávání byla v návaznosti na předchozí výzkumy z padesátých a šedesátých let až příliš velká. Místo toho, aby IMPACT rozvoji probace a probačního výzkumu ve Velké Británii pomohl, se tak stal spíše pomyslým „hřebíkem do její rakve“ (Mair & Burke, 2012).

Pochopení toho, jak jsou výsledky výzkumných projektů přijaty a interpretovány, se ovšem nikdy neobejde bez hlubšího pohledu na dobový kontext. IMPACT není výjimkou, spíše naopak. Závěry z něj se objevily v době, kdy se celkové postoje k možnostem nápravy pachatelů v rámci trestní justice začaly radikálně měnit, a to směrem k všeobecnému přesvědčení, že žádný výraznější efekt snahy tohoto druhu nemají a v oblasti rehabilitace či resocializace vlastně „nic nefunguje“ (Raynor, 2008). Většina autorů připisuje „zásluhy“ za nástup této skeptické doktríny americkému sociologovi **R. Martinsonovi** (Ward & Maruna, 2007). V roce 1974 zveřejnil v časopise *The Public Interest* článek, v němž shrnul poznatky z velkého množství dílčích evaluačních studií. Ty se netýkaly pouze probace, ale i jiných nápravných opatření či intervencí, včetně programů uskutečňovaných ve vězení. Závěr, k němuž dospěl, byl nemilosrdný: „*Jsem nucen konstatovat, že naše data zahrnující výsledky více než dvou stovek výzkumů a mnoha tisíc jedinců, kteří danými programy prošli, jsou nejkvalitnější svého druhu a dávají nám jen velmi slabý důvod věřit, že objevíme efektivní*

nástroj, jak předcházet recidivě pomocí nápravy pachatele... Ať budeme pachatele vzdělávat, jak nejlépe umíme, ať na ně budeme působit formou psychoterapie, jak nejlépe jsme schopni, přesto se zdá, že nedokážeme zvrátit, a zřejmě ani významněji omezit jejich vlastní tendenci v trestné činnosti pokračovat...“ (Martinson, 1974).

Řada odborníků Martinsonovu práci kritizovala. Jak popisují G. Robinson a I. Crow (2009), nelibost vzbuzovalo například příliš zjednodušené využívání recidivy coby měřítka úspěchu či neúspěchu. Martinson se zajímal pouze o data o dalším odsouzení, nikoli o jejich přesnější charakter, přičemž není sporu, že intervenci můžeme hodnotit jako relativně efektivní i v případech, kdy pachatel v trestné činnosti sice pokračuje, ale ve srovnání s jeho minulostí se jedná se o kriminalitu méně závažného typu (například o drobnou majetkovou trestnou činnost namísto deliktů násilných), případně se podaří docílit toho, že páchá méně činů nebo se u něho po intervenci objeví delší období, kdy se přestupků proti zákonu nedopustí. Výtky směřovaly také k výběru výzkumů, které byly do analýzy zahrnuty a které datem svého vzniku (jednalo se o studie z let 1945–1967) již neodpovídaly aktuálním trendům a zkušenostem v oblasti rehabilitace pachatelů. Kromě toho se zdálo, že autor své závěry až příliš zobecnil a nevěnoval pozornost tomu, že mezi hodnocenými programy byly takové, jejichž účinnost se jevila přinejmenším slibně. Stojí za zmínku, že sám Martinson se později snažil svá slova zmírnit a nabídnout na možnost nápravného působení optimističtější pohled. Je také více než pravděpodobné, že situace, kterou vyvolal a která pro něj samotného nebyla jednoduchá, vyústila v roce 1979 k jeho rozhodnutí spáchat sebevraždu (Maruna, 2001).

Martinsonova analýza každopádně posloužila jako jeden z argumentů pro **výrazné omezení prostředků poskytovaných na nápravné programy**, ke kterému v průběhu sedmdesátých let došlo. Jak ovšem důrazně namítají P. Raynor a G. Robinson (2005), tyto změny nelze chápat jako přímo vyvolané zjištěními kriminologických výzkumů. Tehdejší diskuze měly spíše ideologický, nikoli odborný charakter. Ve vyspělých západních zemích se k moci dostávali pravicoví a neoliberálně orientovaní politici, kteří prosazovali principy ekonomického individualismu a odpovědnosti každého jedince za své chování. Masivní investice z veřejných prostředků do opatření, která by měla vést ke zkvalitnění života pachatelů, byly s touto filozofií v příkrém rozporu. Mnohem bližší jí byly klasické a neoklasické kriminologické směry, které akcentovaly možnost odstrašovat potenciální i skutečné zločince hrozbou přísného trestu, případně nástroji prevence situační (k tomu více viz např. Tomášek, 2010). Velmi výrazně se měnily také postoje samotných občanů ke kriminalitě a její kontrole. Sociální a kulturní otřesy, spolu s citelným nárůstem zločinu způsobily, že lidé se vůči jedincům porušujícím zákon stali mnohem méně tolerantními (Garland, 2001).

Období, které následovalo, bývá označováno jako éra „**Nothing works**“ (tedy již zmíněně „Nic nefunguje“). Pro probační služby, které z úsilí o nápravu pachatele odvozuji do značné míry smysl své existence, se jednalo o nepříjemné roky, během nichž musely čelit nejistotě a kritice. Jak dokreslují dobové statistické údaje, skepse k možnostem rehabilitace se projevila mimo jiné i v nižším počtu ukládaných probačních dohledů (Raynor & Robinson, 2005). Na druhou stranu se ale nezdá, že by dogma „Nothing works“ výraznějším způsobem ovlivnilo práci samotných probačních úředníků. Představa, že je v sedmdesátých a osmdesátých letech ovládl pesimismus, beznaděj a pochyby o významu vlastní profese,

se sice stala nedílnou součástí příběhů o historii probace, avšak ve skutečnosti o ničem takovém neexistuje jediný důkaz. Výpovědi úředníků, kteří danou dobu zažili, hovoří spíše o tom, že vliv doktríny „Nothing works“ na každodenní probační praxi byl v podstatě nulový (Mair, 2004). Jak podotýká S. Collins (2015), naprostá většina probačních úředníků se o závěry evaluačních kriminologických výzkumů ani trochu nezajímala.

IV.2. Výzkumy probace v éře „odklonů“

Pohled na roli probační služby se v době úpadku rehabilitačních ideálů výrazně změnil, a to směrem k určitému **pragmatismu**. Alternativní tresty a opatření již nebyly vnímány jako cesta k nápravě pachatele, ale spíše jako způsob, jak redukovat počty osob vykonávajících svůj trest ve vězení. Negativní ekonomické i psychologické dopady uvěznění byly i v této době všeobecně uznávány, a tak se jedním z principů kriminální politiky stalo postupné rozšiřování palety trestů, které soudcům umožňovalo přistupovat k uložení trestu odnětí svobody jen v nejnútnejších případech. Justiční systémy vyspělých zemí se svým způsobem „rozdvojily“ – pro pachatele méně závažných skutků se vytvořil systém odklonů k mírnějším formám potrestání, zatímco pachatele závažnějších skutků čekal trest odnětí svobody (Raynor & Robinson, 2005). Jak konstatuje P. Raynor (2008), heslo doby bylo zřejmé: když „Nic nefunguje“, pak lepší je to, co je alespoň levnější... Měřítkem efektivity probační služby se díky tomu stala její schopnost vyrovnat se s narůstajícím počtem pachatelů vykonávajících trest v rámci komunity. Otázka vlivu činnosti probačních úředníků na jejich další kriminální kariéru naproti tomu dočasně ztratila na významu.

Uvedené filozofii odpovídaly kriminologické výzkumy. Ústředním tématem nebyl dopad probace či jiných alternativních trestů na pachatele, ale na celý justiční systém a strukturu ukládaných sankcí. V Británii i v jiných zemích byla v sedmdesátých letech zavedena významná alternativa k trestu odnětí svobody ve formě odpracování určitého počtu hodin pro blaho komunity (u nás byl tento typ trestu zaveden až v roce 1996 pod názvem **obecně prospěšné práce**). Právě zajištění jejího výkonu se stalo podstatnou částí činnosti probační služby i námětem řady výzkumů, které byly v té době uskutečněny. Otázky, na něž se snažily odpovědět, se týkaly především praktického uplatňování této sankce na úrovni jednotlivých soudů, kvality podkladů či zpráv probační služby pro rozhodování a také toho, zda byl trest skutečně ukládán pachatelům, kteří by bez jeho existence byli odsouzeni k trestu odnětí svobody (Raynor & Vanstone, 2002).

Ukázalo se, že snaha empiricky doložit míru, v níž alternativní tresty plní roli odklonů od trestu odnětí svobody, je metodologicky stejně těžké, jako zkoumat jejich efekt na další kriminální kariéru pachatele. Jak konstatují S. Merrington a S. Stanley (2007), dobrým příkladem výzkumu tohoto typu je studie britského Ministerstva vnitra z druhé poloviny sedmdesátých let zaměřená na trest obecně prospěšných prací. Efekt ve smyslu odklonu od vězení se jeho autoři rozhodli sledovat pomocí „nepřímých“ důkazů. Analyzována byla data z rozsudků, kde soud prospěšné práce uložil, nebo kde o vyjádření k možnosti jejich uložení požádal probační službu, a také o zjištění, k jakým trestům byli odsouzeni pachatelé, kteří práce nevykonali, nebo kteří porušili podmínky jejich výkonu. Celkovou míru případů, kde se díky novému alternativnímu trestu podařilo pachatele „odklonit“ od pobytu ve vězení, následně stanovili jako 45–50 %. Takový metodologický postup je ale podle S. Merringtona a S. Stanleyho přinejmenším sporný, a to zejména z důvodu nemož-

nosti dokázat, že by v případě neexistence obecně prospěšných prací byl skutečně soudem uložen trest odnětí svobody. S podobnými problémy se podle nich potýkaly také studie, které se snažily efekt odklonu zkoumat pomocí rozhovorů se soudci a probačními úředníky.

Na konci sedmdesátých let se pod vlivem úpadku rehabilitačních teorií zrodila jedna z nejvýznamnějších teorií probační činnosti, a to tzv. „**non-treatment**“ **paradigma** autorů A. Bottomse a W. McWilliamse (1979). Jejich snahou bylo vytvořit model, který překoná limity praxe z éry „zacházení“ a přizpůsobí cíle a hodnoty probace novým trestním i sociálním podmínkám. Proti tradičnímu modelu „zacházení“ se ostře vyhranili. Zásadní chybou podle nich byla již samotná analogie mezi probací a „léčbou“ v medicínském duchu, z níž pozitivistický přístup k resocializaci pachatele vycházel. Na rozdíl od nemoci je zločin založen na dobrovolném rozhodnutí každého jedince a jeho podstata není v přímém slova smyslu patologická. Zaměření se na individuální příčiny kriminality navíc vede k přehlížení širších sociálních souvislostí. To vše pak vyvolává mnoho etických problémů. Probační úředník je podporován v roli experta, který může pachatele do podstoupení intervence nutit i proti jeho vůli, naopak názory pachatele a jeho pohled na vlastní problémy či životní situaci jsou ignorovány. Autoři volali po návratu původních hodnot probace, a to víry v klientovy vlastní schopnosti a respektu k jeho osobnosti. Základem probace by nemělo být „zacházení“, kdy se pachatel stává pouhým „objektem“ činnosti expertů, ale pomoc, kterou probační úředník nabízí a na jejíž konkrétní podobě se s pachatelem dohodnou.

IV.3. Výzkumy probace v éře „What works“

Na počátku devadesátých let se názor na efektivitu resocializační práce s pachateli trestných činů začal pozvolna měnit. Zatímco v osmdesátých letech bylo stále velmi patrné „konstruktivní spojenectví“ mezi empirickým skepticismem a politickým pragmatismem, v němž byla probace chápána nikoli jako cesta k nápravě, ale k uvolnění přeplněných věznic (Raynor, 2003), na přelomu dalšího desetiletí se již část odborné veřejnosti odmítala s heslem „Nothing works“ smířit. Impulzy pro **návrat rehabilitačních ideálů** do probační praxe byly podle P. Raynora a G. Robinson (2005) trojího druhu. První z nich představovaly dynamicky se rozvíjející psychologické kriminologické teorie, které akcentovaly souvislost mezi kriminálním chováním a sociálním učením. Hlavní příčiny deviantního jednání spatřovaly v kombinaci určitých sociálních a osobnostních faktorů, přičemž zásadním se jim jevil styl myšlení a strategie chování, které jedinec v kontaktu s ostatními používá. Od toho se odvíjel recept na efektivní intervenci – cílem se stalo zažité návyky pachatele změnit formou aktivního učení, a to směrem k získání nových sociálních dovedností. Tento přístup se označuje jako tzv. **kognitivně-behaviorální terapie**.

Druhým z argumentů, pomocí nichž se postupně podařilo dogma „Nothing works“ zvrátit, byly nové systematické přehledy dosavadních výzkumů založené na metodě **metaanalýzy**. Její podstatou je kombinace výsledků více studií současně, které jsou hodnoceny jednotným rámcem. V oblasti nápravy pachatelů se průkopnické práce tohoto typu poprvé objevily v USA a Kanadě na začátku devadesátých let. Na jejich základě bylo možné pojmenovat základní principy, které odlišují úspěšné typy intervencí od intervencí neúspěšných. Jako jeden z neúčinnějších vycházel z těchto srovnání výše zmíněný kognitivně-behaviorální přístup.

Třetím zdrojem renesance rehabilitačních ideálů byly výsledky řady studií **lokálního charakteru**, které na relativně malých vzorcích pachatelů ověřovaly účinnost konkrétního programu či opatření. Jejich závěry hovořily o tom, že konstatování „Nic nefunguje“ rozhodně nemá univerzální platnost. Příkladem mohou být dva výzkumy z Velké Británie, o nichž ve své práci referují P. Raynor a M. Vanstone (2002). První z nich se uskutečnil v oblasti jižního Walesu na konci osmdesátých let. Autorům se podařilo doložit třináctiprocentní rozdíl v míře recidivy ve prospěch pachatelů, jimž byla uložena probace, ve srovnání s pachateli odsouzenými k trestu odnětí svobody. Prokázat se navíc podařilo i pozitivní změny v jejich životní situaci, stejně jako vyřešení některých osobních a sociálních problémů. Projekt vedl dokonce k tomu, že místní soudy začaly probaci ukládat častěji než dříve. Druhá z uvedených studií se týkala probačních středisek v Herefordu a Worcesteru. Také zde se projevilo výrazné snížení rizika recidivy u jejich klientů ve srovnání s kontrolní skupinou.

Vlivem zmíněných poznatků se mezi odbornou veřejností i samotnými probačními úředníky postupně zformovalo hnutí označované jako „**What works**“. Charakteristickou se pro něj stala snaha prosazovat v kriminální politice taková opatření, jejichž účinnost lze spolehlivě prokázat empirickým kriminologickým výzkumem. Tato filozofie následně ve Velké Británii i v dalších zemích pronikla do strategických materiálů, které upravují postavení i činnost samotné probační služby, stejně jako do národních standardů zavazujících pracovníky k užívání efektivních metod a technik (Mair, 2004). Široce začaly být využívány **akreditované programy** pro pachatele, což byl trend, který se nevyhnul ani České republice (více informací o tomto typu opatření a zahraničních zkušenostech s ním najdou čtenáři ve studii Institutu pro kriminologii a sociální prevenci, která se zabývala probačními programy pro mladistvé – viz Rozum, Kotulan, Špejra, & Tomášek, 2011).

Pilířem hnutí „What works“ se stal výše vzpomínaný **kognitivně-behaviorální přístup**. Základní tři principy, od nichž je odvozen i název příslušného modelu užívaného v praxi (RNR – tedy z anglického risk, needs and responsivity), jsou následující (srov. Canton, 2011):

1. Riziko

Tento princip spočívá v přiměřeném vztahu mezi intenzitou probace či jiné intervence na straně jedné, a rizikem recidivy na straně druhé (čím vyšší je pravděpodobnost, že se pachatel dopustí trestné činnosti, tím větší úsilí je práci s ním nutné věnovat). Nejde jen o to, že takový přístup umožní racionálně hospodařit s prostředky a věnovat je těm, kdo je nejvíce potřebují, ale také o zohlednění závěrů některých výzkumů, které naznačují, že intenzivní práce s málo rizikovými pachateli je nejen neefektivní, ale často dokonce kontraproduktivní (paradoxně může přispět k jejich další trestné činnosti). Stanovit rizikovost pachatele umožňují speciální **nástroje či instrumenty**, kterými probační služby dnes již běžně disponují. Pravděpodobnost dalšího odsouzení je v nich odvozována od faktorů, o nichž je známo, že s recidivou významně korelují. Jedná se zejména o věk, pohlaví, typ předchozí trestné činnosti, počet předchozích trestných činů, zkušenosti s trestem odnětí svobody a věk prvního odsouzení (blíže viz např. Robinson & Crow, 2009). Význam těchto faktorů byl empiricky ověřen mimo jiné i v nedávném rozsáhlém výzkumu recidivy v České republice (Scheinost, Háková, Rozum, Tomášek, & Vlach, 2015).

2. Potřeby

Zatímco princip rizika určuje, na koho by se intervence měla zaměřit, v tomto případě se jedná o zdůraznění, že v ohnisku zájmu musejí být faktory, které u daného jedince souvisejí s trestnou činností. V odborné literatuře se o nich hovoří jako o kriminogenních potřebách. Jak zdůrazňuje G. Robinson (2003), tyto faktory se od výše zmíněných rizik výrazně liší. Zatímco věk nebo trestní minulost jsou faktory statické a možnost jejich ovlivnění formou resocializační intervence neexistuje, kriminogenní potřeby jsou změnám více či méně otevřeny. I proto se někdy nazývají **dynamickými rizikovými faktory**. Jedná se o záležitost velmi individuální, neboť situace různých pachatelů se liší. S některými z těchto faktorů se lze ovšem setkat relativně často, a jsou proto obvyklým cílem nápravných programů. Následující tabulka shrnuje nejvýznamnější z nich, přičemž nabízí i popis příslušných indikátorů a také konkrétní cíle, na něž by se měla intervence typu RNR u každé z potřeb zaměřit (převzato z Bonta & Andrews, 2010).

Tabulka 4: Dynamické rizikové faktory

Rizikový faktor / potřeba	Indikátory	Cíle intervence
Antisociální osobnostní charakteristiky	Impulzivní, vyhledává dobrodružství a požitky, agresivní a vznětlivý	Rozvoj sebeovládání, nácvik technik zvládnání vzteku
Sociální podpora pro kriminální chování	Delikventní přátelé, izolace od „nekriminální“ populace	Přimět jedince k tomu, aby nahradil delikventní přátele lidmi s pro-sociálními charakteristikami
Zneužívání návykových látek	Nadměrné užívání alkoholu a/nebo drog	Omezit užívání návykových látek, nabídnout alternativy jiného životního stylu
Rodinné / partnerské vztahy	Nedostatečný dohled a výchova rodičů, špatné rodinné vztahy	Zdokonalování rodičovských dovedností, posílení vřelosti a péče
Škola / práce	Špatné výsledky, nízká míra sebeuspokojení	Zvýšení pracovního úsilí nebo studijních dovedností, posílení osobních vztahů v rámci pracoviště či školy
Pro-sociální volnočasové aktivity	Nedostatečné zapojení do vhodných volnočasových aktivit	Povzbuzení k větší účasti, osvojení dovedností pro sportovní či jiné volnočasové činnosti

Problém pro probační praxi představuje podle R. Cantona (2011) skutečnost, že kriminogenní potřeby není vždy snadné odhalit. Velmi záleží na praktických dovednostech probačního úředníka, a to zejména na schopnosti navázat s klientem **důvěrný vztah**, na jehož základě bude ochoten o důležitých aspektech svého života upřímně hovořit. K této problematice se vrátíme v dalších částech textu, neboť se jedná o jeden z nejvýraznějších prvků, které podle existujících výzkumů ovlivňují výslednou efektivitu probačních činností. Význam těchto dovedností nesnižuje ani fakt, že do praxe stále více pronikají **standardizované nástroje**, které u pachatelů vyhodnocují jak statické, tak dynamické kriminogenní faktory. První z nich se objevily již v devadesátých letech dvacátého století v Kanadě a jejich rozvoj umocnila potřeba rozlišit pachatele, kteří potřebují intenzivní formu dohledu, od pachatelů méně rizikových, což byla vzhledem k narůstajícímu počtu klientů probační služby nutnost (Burnett, Baker, & Roberts, 2007). V dnešní době se můžeme setkat se třetí

i čtvrtou generací těchto instrumentů (Bonta & Andrews, 2010). Zevrubný přehled teorií i empirických zjištění souvisejících s možností predikce vývoje pachatele nabídli u nás v nedávné době Š. Blatníková a K. Netík (2008).

R. Canton (2011) upozorňuje také na další úskalí, kterého si musí být probační úředník v souvislosti s kriminogenními potřebami vědom. Jde o to, že mnoho intervenujících faktorů je provázáno a navzájem se ovlivňují, a navíc souvisejí i s dalšími potřebami či individuálními nebo sociálními charakteristikami, jejichž význam pro kriminální chování nemusí být na první pohled zřejmý. V úvahu je nutné vzít **hierarchii lidských potřeb**, podle níž je uspokojení některých z nich pro jedince důležitější než saturace potřeb jiných. Citovaný autor jako příklad nerealistické probační práce uvádí pokus zaměřit se na „čisté“ kriminogenní potřeby v okamžiku, kdy situace daného jedince vyžaduje řešení potřeb základních (nemá-li klient kde spát a co jíst, je zcela zbytečné pracovat na jeho schopnosti zvládat vztek či komunikovat s druhými). Problémy tohoto typu navíc vnášejí do probace silně **etické hledisko**, neboť mnoho pachatelů pochází ze sociálně znevýhodněného prostředí a deficit v oblasti uspokojení některých potřeb je u nich častější než u běžné populace.

3. Responzivita

Třetí ze základních principů hnutí „What works“ odkazuje na nutnost zajistit, aby příslušná intervence či program probíhala s plnou účastí, zapojením a zájmem klienta. To předpokládá, že v úvahu budou brány **individuální rozdíly mezi klienty**, a zejména pak styl učení každého z nich. V rámci probace je třeba, aby se tomuto stylu pokusil probační úředník přizpůsobit, přičemž určujícími faktory, které musí zohlednit, je zejména pohlaví, etnicita, socioekonomická příslušnost a také případné duševní choroby či poruchy (Wing Hong Chui & Nellis, 2003).

Kromě zmíněných tří základních principů odhalily evaluační výzkumy a metaanalýzy také další znaky, které jsou charakteristické pro **efektivní intervence či programy**. J. McGuire (2001) výčet doplňuje o nutnost zajistit pro realizaci intervence kvalifikovaný a dostatečně proškolený personál, který má pro svou činnost adekvátní prostředky, dodržuje stanovené cíle, využívá vhodné postupy a věnuje se systematické evaluaci individuálních pokroků i celkových výsledků, kterých program dosahuje. G. Robinson a I. Crow (2009) pro změnu akcentují provázanost nápravného opatření s prostředím komunity. Probíhala intervence v blízkosti klientova bydliště, je mnohem pravděpodobnější, že získané dovednosti následně úspěšně uplatní v praktickém životě. Často zmiňovaným je také princip multi-modality, který spočívá v kombinaci více přístupů či metod současně (srov. např. Wing Hong Chui & Nellis, 2003; Raynor & Robinson, 2005).

Programem, který se stal v řadě zemí vzorem pro obdobné intervence, je kanadský projekt **Reasoning and Rehabilitation** (tedy „Uvažování a náprava“, známý také pod zkratkou „R and R“). U pachatelů se snaží rozvíjet alternativní způsoby myšlení, obohatit jejich zažitě vzorce uvažování a podporovat pro-sociální chování, a to včetně osvojení potřebných dovedností či schopností, jako je dostatečné rozvažování vlastního chování a kritické promyšlení jeho důsledků, sebekontrola nebo empatie. V průběhu šestatřiceti lekcí, které se odehrávají formou skupinové práce, se využívají různé techniky, například hraní rolí, diskuse či aktivizační hry (více k samotné náplni programu viz např. Hollin & Palmer, 2006). Jak ve své práci shrnují G. Robinson a I. Crow (2009), první evaluační studie tohoto

programu byla provedena již na konci osmdesátých let. Srovnávala skupinu pachatelů pod dohledem probačního úředníka, kteří program úspěšně dokončili, s dvěma skupinami kontrolními, a to s pachateli na probaci bez účasti v programu a s pachateli, kteří prošli jiným typem intervence. Rozdělení do skupin proběhlo na principu náhodného výběru. Závěry výzkumu byly velmi pozitivní. Mezi účastníky programu „R and R“ bylo pouze 18,1 % těch, kteří byli do devíti měsíců po skončení intervence znovu trestně stíháni, a to oproti 69,5 % pachatelů pod dohledem a 47,5 % osob, které prošly jiným typem programu. I díky těmto zjištěním se „R and R“ rychle rozšířil nejen po celé Kanadě, ale též do dalších zemí (mimo jiné do USA, Velké Británie, Španělska, Německa či Austrálie). Rozvinut byl ve variantě komunitního programu (obvykle v gesci probační služby) i ve variantě programu uskutečňovaného v nápravných institucích. Mnoho jiných intervencí v něm navíc našlo přímou inspiraci, což platí například o britských programech STOP, ETS nebo Think First, jejichž rozvoji byla věnována velká pozornost i finanční podpora v rámci projektu **Pathfinders** (podrobně k nim viz např. Raynor & Vanstone, 2002 nebo McGuire, 2006).

Právě rozsáhlá evaluace Pathfinders však na přelomu tisíciletí vyvovala značné rozčarování a nepochybně přispěla k tomu, že vlna optimismu mezi odbornou veřejností, kterou nástup hnutí „What works“ rozpoutal, notně zeslábla. Vliv hodnocených programů na následnou recidivu se sice do jisté míry projevil, avšak nebyl zdaleka tak přesvědčivý, jak experti i politici doufali. Výsledky byly směsí příznivých a nepříznivých zjištění, a spíše než jasnou odpověď na to, co je v oblasti rehabilitace pachatelů účinné, vyvolaly řadu nových otázek. Poměrně ostré kritice tak byla podrobena jak teorie, z níž tyto programy vycházejí (tedy kognitivně-behaviorální přístup), tak samotná implementace programů v praxi probační a vězeňské služby. Zpochybňovány byly také samotné evaluační studie a jejich metodologie (srov. Raynor, 2004).

Jak podotýkají G. Robinson a I. Crow (2009), jedním ze zásadních problémů projektu Pathfinder bylo příliš velké očekávání. Politici byli ochotni do rozvoje nápravných programů investovat, avšak v rozmezí tří let chtěli přesvědčivé důkazy, že opatření tohoto typu mají prokazatelný efekt v podobě nižší recidivy pachatelů. Tato situace má obecnější rozměr: nabízí se totiž otázka, jaké závěry by evaluační studie musely nabídnout, aby byl efekt příslušné intervence posuzován jako uspokojivý. **Metaanalýzy**, které vyhodnocují účinnost kognitivně-behaviorálních přístupů v nápravné péči o pachatele, hovoří obvykle o 10–13 % rozdílu v recidivě v porovnání s kontrolní skupinou (Raynor & Robinson, 2005), u některých programů, které vycházejí z výše diskutovaných principů RNR, pak dokonce o 26–30 % (Durnescu, 2012). Takový výsledek rozhodně není zanedbatelný, avšak vzhledem k vysokým nákladům, které tyto intervence vyžadují, nemusí pro jejich dlouhodobou a dostatečnou podporu stačit, tím spíše, potýká-li se společnost s ekonomickými problémy.

T. Ward a S. Maruna (2007) dospěli ve své práci k neradostnému konstatování, že vítězství hnutí „What works“ nad skepsí a pesimismem dogmatu „Nothing works“ bylo pouze dočasné. Všimají si, jak se od přelomu tisíciletí znovu a stále častěji ozývají hlasy, které reálný efekt rehabilitačních opatření zpochybňují. Najít východisko z této neuspokojivé situace je však podle jejich mínění snadné. Stačí si připustit, že otázka „What works“ je v oblasti rehabilitace nepatřičná a ve své podstatě zcela špatná. Navozuje totiž představu, že mezi nápravným opatřením a jeho výsledkem existuje pevný a předvídatelný vztah: to, co „funguje“, pak tedy „funguje“ vždy a u každého pachatele. Jedinou pravdivou odpo-

vědí, kterou za takto nastavených podmínek obdržíme, jsou pak skutečně Martinsonem nechvalně proslavená slova o tom, že „Nefunguje nic...“. Univerzálně účinné opatření zkrátka neexistuje, a vzhledem k rozmanitosti lidských charakterů i okolností, v nichž pachatelé žijí, existovat ani nemůže. Úplně jiný pohled na stejné téma by přitom podle Warda a Maruny navodila otázka položená ve smyslu „**Co lidem pomáhá, aby skoncovali s trestnou činností?**“. Jen málokdo by si dovolil tvrdit, že žádné takové opatření není. U naprosté většiny pachatelů kriminální kariéra nepředstavuje záležitost celoživotní, ale jen časově omezenou, a tak by takto pesimistický pohled realitě ani neodpovídal.

Právě **výzkumy kriminální kariéry** se v posledních letech staly určujícím prvkem v diskusích o efektivitě probace i jiných opatření. Jde o logický krok, který odráží závěry mnoha kriminologických studií, v nichž se účinek intervencí justičního systému na další chování pachatele jeví zanedbatelný ve srovnání s působením faktorů jiných, zejména pak některých významných životních změn (Soothill, Fitzpatrick, & Francie, 2009). Vzhledem k tomu, že paradigma kriminální kariéry a jejího ukončení (desistence) zcela vyhovuje účelu naší studie, budeme z něj při popisu efektivních metod probace na následujících stránkách vycházet i my.

v.

Paradigma desistence

Desistence je zpravidla chápána ve smyslu konce období, po které se jedinec dopouštěl trestné činnosti (Farral & Calverley, 2006). Jednoznačně uspokojivá a všemi akceptovaná definice však dosud neexistuje, a to i proto, že úsilí o její vytvoření je úzce provázáno s tím, jak bude vymezena a chápána samotná kriminalita a její páchání (Laub & Sampson, 2001). Ve výzkumech kriminální kariéry se tak setkáme s řadou různých přístupů k operacionalizaci desistence (pro jejich přehled viz např. Kazemian, 2007), přičemž klíčovým problémem je způsob, jak u jedince identifikovat její začátek, a především pak úspěšné naplnění (King, 2013a). Podle S. Maruny (2001) je chybou, že většina autorů o desistenci uvažuje jako o události či konkrétním momentu, kdy pachatel „přestává být pachatelem“, tedy kdy jeho kriminální kariéra skončí. Vyvolává to dojem, že páchání trestné činnosti je cosi jako běžné zaměstnání, z něhož můžeme dát k určitému datu výpověď. Takový pohled je však v příkrém rozporu se skutečností, že trestné činy se i v životě mnohonásobných recidivistů objevují jako sporadické akty, nikoli souvislá činnost. Pachatelem tak „přestávají být“ (alespoň na nějaký čas) po každém deliktu, jehož se dopustí. O desistenci však za takových okolností nemluvíme. Maruna proto prosazuje názor, že ji musíme chápat nikoli jako událost, ale jako **proces**, jehož podstatou je dlouhodobé zdržení se kriminálního chování u jedinců, pro něž byly dříve vzorce takového jednání a jejich přetrvávající charakter příznačné.

Zvýšený zájem kriminologů o desistenci vyvolaly poznatky z výzkumů kriminální kariéry. Jak ve své práci podrobně rozebírají S. Farral a A. Calverley (2006), až do sedmdesátých let dvacátého století platilo, že kriminologové se zajímali téměř výhradně o důvody, proč se někdo pachatelem trestné činnosti stane, nikoli, proč jím později být přestává. Většina známých teorií příčin kriminality navíc uplatňovala statický přístup, který příslušné rizikové faktory (ať již povahy biologické, psychologické či sociální) pojímal jako cosi trvalého, co odlišuje delikventní populaci od nedelikventní. Také proto se předpokládalo, že longitudinální výzkumy kriminální kariéry umožní u jedinců, které se podaří jako pachatele v raném věku identifikovat, mapovat vývoj jejich trestné činnosti od počátku až do pozdního věku. Již první studie tohoto typu ale ukázaly, že naprostá většina z těch, u nichž se trestná činnost vyskytla v období dospívání, kriminální kariéru záhy opouští. Tento poznatek se následně ve výzkumech potvrzoval (a dodnes potvrzuje) s takovou pravidelností, že o univerzální pravdivosti teorie tzv. **věkové křivky kriminality** dnes nikdo nepochybuje. Ve své podstatě hovoří o tom, že frekvence trestné činnosti i počet pachatelů připadajících na danou populaci nejprve během období dospívání prudce narůstá a dosahuje vrcholu na začátku dospělosti, aby pak následně došlo k plynulému poklesu, díky němuž ve věku seniorském páchá trestné činy jen malý počet osob (u nás blíže k této problematice viz např. Moulisová, 2009; Tomášek, 2010 a 2013). Je dokonce známo, že do věku osmadvaceti let opustí kriminální kariéru 85 % pachatelů, kteří se do té doby trestné činnosti dopouštěli opakovaně (Ward & Maruna, 2007).

V.1. Příčiny a průběh desistence

Teorie, které se desistenci a její nástup v životě pachatelů pokoušejí vysvětlit, můžeme rozdělit do několika skupin. J. Laub a R. Sampson (2001) hovoří o pěti. První z nich jsou teorie, které desistenci spojují s **přírozenými procesy stárnutí a zrání**. Ty v jedinci vyvolávají fyzické i psychické změny, které vedou k větší tendenci či vůli dodržovat zákony a normy. Druhý z přístupů představují **teorie vývojové**, pro které není podstatné jen samotné

stárnutí, ale též objektivní i subjektivní procesy, které jsou s ním bezprostředně spojeny. Příkladem mohou být postupné změny vlastní identity, které jsou zvláště nápadné v období přechodu z dospívání do dospělosti. Desistenci pak můžeme pojímat jako jejich přirozený důsledek, neboť zatímco pro adolescenta mohou být některé formy problémového chování přitažlivé a ladí s jeho představou o sobě samém, v pozdějších letech se s ní již neslučují a identitu si buduje na zcela jiných hodnotách. Pro třetí skupinu teorií platí, že desistenci analyzují v kontextu **celé kriminální kariéry** a jejího vývoje. Všímají si významných životních událostí či momentů, které tuto kariéru dokáží zvrátit. Čtvrtým typem je přístup teorií **racionální volby**, které předpokládají, že pachatelé se pro ukončení kriminální kariéry rozhodnou zcela vědomě, a to na základě zvážení všech kladů i záporů, které jim páchaní trestné činnosti přináší. Pátá skupina pak pro změnu vychází z teorií **sociálního učení**, které v kriminologii akcentují význam vztahů s druhými. Desistenci proto popisují jako určitý protiklad zahájení kriminální dráhy, neboť tak, jako za ním bývá často kontakt s delikventními osobami, může její konec naopak navodit vztah s lidmi, kteří se trestné činnosti nedopouštějí a kteří dodržují běžné normy chování.

Největší pozornost je v kriminologické literatuře dlouhodobě věnována vlivu sociálních faktorů na desistenci. Longitudinální výzkumy vytrvale naznačují, že určité události v životě pachatelů mají takový význam, že nastoupenou kriminální kariéru dokáží zvrátit. Vžilo se pro ně označení **body obratu** (turning points). Nejčastěji se v tomto smyslu hovoří o nalezení životního partnera a založení vlastní rodiny, získání stabilního zaměstnání a vymanění se ze skupiny vrstevníků (Carlsson, 2012). Jak ale zdůrazňuje S. Farral (2002), přehlížet nelze ani empirické poznatky o tom, že vliv těchto událostí je podmíněn věkem, kdy k nim dochází. Výzkumy například dokládají, že soužití s partnerkou či nalezení zaměstnání coby faktory desistence nabývají na významu až okolo pětadvacátého roku života. Do té doby je jejich vliv na kriminální kariéru marginální. Nejednoznačné jsou výsledky studií, které se zabývaly vztahem mezi desistencí a narozením vlastního dítěte. Zatímco v některých se rodičovství jeví jako významný faktor přispívající k ukončení kriminální kariéry, v jiných byl jeho vliv zanedbatelný, a existují dokonce výzkumy, které hovoří o vlivu negativním, a to z důvodu zvýšených finančních nároků, které daná situace přináší. Ukazuje se nicméně, že větší význam má rodičovství pro ženy než pro muže (Weaver, 2016).

S. Maruna (2001) nabízí tři základní roviny uvažování o tom, proč pachatelé desistují. První z nich odpovídá výše uvedeným **teoriím zrání**. Jedinec z problémového a kriminálního období svého života jednoduše „vyroste“, a to díky změnám, jimiž přirozeně prochází. Ty mohou být jak povahy biologické (například produkce hormonu testosteronu u mužů, která se v období dospívání zvyšuje, a poté naopak snižuje), tak psychologické. Jiný pohled na desistenci nám poskytují **teorie sociální vazby či kontroly**. Předpokládají, že konec kriminální kariéry u mnoha jedinců souvisí s neformálními vztahy, jejichž vliv na konci dospívání a v letech rané dospělosti postupně sílí. Jedná se především o pouto k rodině a jiným blízkým osobám, ale také o již diskutovanou roli zaměstnání nebo vzdělání. Pro mladé lidi se v tomto věku stávají důležitými zdroji uspokojení takové prvky, jako je úspěch v práci, navázání uspokojivého partnerského vztahu, získání bydlení a posléze i narození vlastních dětí. Co naopak ve stejném období slábně, je vztah k vrstevníkům, jejichž vliv mohl být jednou z příčin dosavadních problémů s chováním.

Maruna považuje oba zmíněné směry úvah o příčinách desistence za důležité a výsledky výzkumů, které je potvrzují, za nepopíratelné, avšak neméně podstatná je podle něj rovina, kterou kriminologický výzkum dosud spíše přehlíží. Jedná se o zjištění, jak celý proces desistence vnímá sám pachatel, tedy **jak ho prožívá a interpretuje**. Důležitými tématy se tím stávají identita jedince, jeho sebepojetí a motivace. Jen hlubší analýzou těchto prvků může kriminologie porozumět skutečnosti, proč je vliv různých sociálních faktorů na některé pachatele značný, zatímco u jiných v podstatě zanedbatelný. Založení rodiny či nalezení zaměstnání desistenci nezajistí, není-li jedinec současně vnitřně rozhodnut s kriminální činností skoncovat.

Maruna sám uskutečnil výzkum, v němž pomocí **narativního přístupu** sledoval na vzorku osob se zkušeností s trestem odnětí svobody rozdíly mezi úspěšnými „desistery“ a „persistery“ (tedy mezi jedinci, jimž se podařilo kriminální kariéru ukončit, a těmi, kdo v ní pokračují)¹¹. Zjistil, že příznačným a zřejmě nejcharakterističtějším rysem „persisterrů“ je jejich vnitřní přesvědčení o nevyhnutelnosti vlastního osudu „kriminálníka“. Mají pocit, že právě takový život jim byl předurčen, a v podstatě se cítí jako oběti nepříznivých sociálních či jiných faktorů, které je na kriminální dráhu přivedly a které je nyní udržují v začarovaném kruhu zločinu a s ním spojených stigmat, chudoby a problematických přátel. Nemají pocit, že by svůj život mohli změnit vlastním přičiněním, hypotetický obrat k lepšímu si spojují téměř výhradně se zázračným zásahem vyšší moci (typu obrovské výhry v loterii). K vlastnímu osudu tedy přistupují velmi deterministicky, často až s představou mechanicky fungujících vztahů. Jak Maruna trefně poznamenává, tito pachatelé jsou v dokonalém rozporu s teoriemi založenými na kriminalitě coby projevu kognitivní distorze či kriminálního stylu myšlení. Pohled těchto jedinců na příčiny trestné činnosti i problémy resocializace se totiž naopak velmi blíží tomu, co tvrdí kriminologové a jiní odborníci.

Paradoxně těžším úkolem, než vysvětlit, proč „persisteri“ v kriminální kariéře pokračují, je podle Maruny pochopit proces desistence u druhé skupiny respondentů. Překážky a výzvy, jimž čelí, jsou totiž stejné, a pokračování v kriminální kariéře by se proto jevilo jako přirozenější stav než rozhodnutí desistovat. Lze dokonce s nadsázkou prohlásit, že kognitivní distorze se vyskytuje právě u těchto osob, a to ve smyslu jakési „pozitivní iluze“. Maruna zjistil a popsal celkem tři typy narativů, které se v jeho studii s desistencí pojily. Prvním z nich bylo **popření kriminální minulosti**. Pachatel v tomto případě své skutky sice přiznával, ale byl přesvědčen, že ten, kdo je páchal, nebylo jeho skutečné „já“. Ke zločinu byl veden silami zvnějšku, jeho pravé „já“ bylo zcela odlišné a nyní se již naplno projevuje. Druhý typ „nápravného“ narativu nazývá Maruna **tragickým optimismem**. Spočívá ve schopnosti pachatele odhalit zpětně ve svém životě spojovací nit, která vede od temné minulosti ke světlé současnosti a která zlé věci předešlé proměňuje v cosi jako dar či poselství. Jedinci z této skupiny věří, že jejich osud může být dobrým ponaučením pro jiné. Svůj život sice částečně promarnili, ale ostatní to může ochránit před opakováním stejných chyb. Třetí a poslední strategie, kterou studie odhalila, líčí desistenci jako **rebelský akt**. Do jisté míry jde o rozpor s tradiční představou některých kriminologů o tom, že opakující se tresty a pobyty ve vězení u pachatele vyvolávají únavu a jakýsi efekt vyhoření, který jej přiměje život spojený se zločinem změnit. Maruna se u svých respondentů s takovým příběhem nesetkal. Desistenci nevnímali jako podrobení se systému, nýbrž jako vzdor

11 Výraz persister je odvozen od anglického slova „persist“, tedy „vytrvat“.

vůči němu a prolomení všech překážek, které jim kladl do cesty. To jim zároveň poskytlo možnost zachovat ve svém životním příběhu potřebnou kontinuitu, kdy prvek rebelství obsahovala jak kriminální minulost, tak nekriminální současnost.

Marunova práce je dokladem toho, že při procesu desistence nehrají zásadní roli jen důležité události či změny v životě pachatele, ale vždy také význam, jaký jim sám připisuje. Podobný pohled nabízejí také C. Girodano a kol. (2002) ve své **teorii kognitivní transformace**. Desistenci chápou jako výsledek interakce mezi strukturálními faktory na straně jedné, a vlastní silou či vůlí pachatele na straně druhé. Za klíčového činitele však považují jedince samotného, neboť role sociálního prostředí spočívá pouze v tom, že pro případné změny vytváří podmínky (ať již příhodné, nebo nepříhodné). Zcela zásadní proto je, aby byl pachatel pozitivně motivován, a otevřel se tak šanci ke změnám. Příležitost k nápravě se nemůže naplnit, nebude-li jí on sám připisovat význam a nebude-li ji chápat jako dosažitelnou. Kombinace vlastního rozhodnutí a nabízející se možnosti pak může spustit proces, jehož výsledkem bude nová a pro-sociální identita. Pro konečné dosažení nekriminálního životního stylu je postoj pachatele důležitý od první fáze zmíněného procesu.

Shrneme-li uvedené poznatky, desistenci bychom měli chápat jako výsledek vzájemného prolnutí **tří skupin faktorů**, a to:

1. přirozeného zranění pachatele;
2. významných životních přechodových změn a s nimi souvisejících sociálních vazeb;
3. individuálních a subjektivních narativních konstrukcí, které si pachatel sám okolo klíčových událostí a změn vytváří (srov. McNeill, 2006).

B. Weaver a F. McNeill (2010) ve shodě s Marunou i dalšími autory akcentují skutečnost, že desistenci je nutné chápat jako **proces**. Zároveň zdůrazňují, že jeho základní charakteristikou není lineárnost ve smyslu přímočarého vývoje od páchání trestné činnosti k životu v souladu se zákony, nýbrž určitá proměnlivost, kdy se jedinec může střídavě pohybovat oběma pomyslnými směry. Alespoň částečné porozumění této relativně složité přechodové fázi umožňuje rozdělení procesu desistence na desistenci primární a desistenci sekundární (King, 2014). Jak osvětluje S. Maruna, jeden z autorů této kategorizace, odvozena je ze známé teorie nálepkování E. Lemerta (Maruna, LeBell, Mitchell, & Naples, 2004). Jednou z jejích ústředních myšlenek bylo rozlišování primární deviace, chápané jako jakési počáteční experimentování jedince s trestnou činností, od deviace sekundární, kdy se kriminální chování, a to i vlivem reakce sociálního okolí, stává součástí jeho vlastní identity. Obdobně lze přistupovat také k procesům spojeným s ukončováním kriminální kariéry. **Primární desistenci** můžeme chápat v podstatě kterákoli období, kdy se pachatel trestné činnosti nedopouští. Vzhledem k tomu, že takové přestávky jsou zcela běžné, zájem kriminologů vzbuzuje až **desistence sekundární**. V jejím rámci se již jedná o přechod od pouhého nekriminálního chování k přijetí role i identity člověka, který se změnil. Nejde tedy jen o to, že se jedinec nedopouští trestné činnosti, ale o zavržení sociální role, kterou dosud hrál, a současně o přijetí role či rolí nových. Výzkumy dokazují, že v dlouhodobém procesu desistence skutečně dochází ke zcela zjevným a empiricky ověřitelným změnám na úrovni osobní identity a pohledu jedince na sebe sama.

Citovaní autoři vyvozují z teorie nálepkování také další podstatný poznatek, využitelný i pro samotnou praxi v oblasti nápravné péče. Stejně, jako je reakce sociálního okolí důle-

žitá pro postupné ztotožnění se s kriminální identitou (udělení „nálepky“ devianta a její přijetí jedincem), hraje klíčovou roli také v rámci procesu desistence. I zde totiž výrazně působí **zrcadlový efekt**, a tak pachatelé, kterým se během fáze primární desistence dostává pozitivních reakcí (symbolické nálepky „polepšení“, „nápravy“ apod.), mají výrazně větší šanci, že dospějí i do fáze desistence sekundární. Problémem je, že zatímco **degradující ceremoniály** má justiční systém propracované velmi dokonale (včetně veřejně vyneseného rozsudku o vině pachatele), oficiálního uznání, že je na správné cestě či se již přímo napravil, se pachatel od jeho reprezentantů zpravidla nedočká. Symbolická odměna tohoto typu je přitom záležitostí, po níž řada pachatelů touží a pokud se jí dočkají (nemusí se jednat pouze o trestní justici, ale v podstatě o jakoukoli instituci, kterou pachatel vnímá jako vlivnou a formálně mocnou autoritu), přikládají jí značnou důležitost. I to se ve výzkumech potvrzuje (srov. Maruna, 2001).

VI.

Desistence a probace

Jak naznačila předcházející kapitola, paradigma desistence se v mnohém liší od paradigmatu „What works“, které v kriminologii dominovalo na konci devadesátých let. Jeden ze zásadních rozdílů spočívá v samotném pohledu na proces nápravy pachatele. Zatímco hnutí „What works“ primárně sledovalo účinek konkrétních opatření trestní justice či jiných intervencí, paradigma desistence otevírá na celou problematiku výrazně širší pohled. V souladu se závěry výzkumů kriminální kariéry totiž předpokládá, že podstatné faktory, které u pachatelů vedou k jejímu ukončení, ve skutečnosti leží mimo dosah justičního systému. Jedinců, kteří by desistovali čistě díky jeho intervencím, je velmi málo (Ward & Maruna, 2007). Ohniskem zájmu výzkumníků tak přestávají být nápravné programy a jejich efekt, a stává se jím lidský život v celém jeho historickém a biografickém kontextu. Jen přes jeho pochopení můžeme zjistit, proč a jakým způsobem intervence u některých jedinců fungují, zatímco u jiných nikoli (Maruna & LeBel, 2010). Také metodologie výzkumů se mění. Odpověď na otázku „What works“ vyžaduje experimentální studie s kontrolními skupinami, které měří efekt různých opatření u různých typů klientů. Takový postup je samozřejmě užitečný, ale chceme-li porozumět tomu, jak v životě pachatelů došlo k žádoucím změnám a jak se jim podařilo kriminální kariéru úspěšně opustit, nejlépe uděláme, obrátíme-li se přímo na ně (Ward & Maruna, 2007). Řada výzkumů, jejichž autoři se k paradigmatu desistence hlásí, tak využívá zejména **kvalitativních a narativních metod**.

Přijetí stejné filozofie ovšem znamená citelnou změnu také v samotném zacházení s pachateli trestných činů. Jak konstatuje F. McNeill (2006), jde především o **pojetí role**, kterou dotčené instituce hrají. Samy sebe by již neměly vnímat jako poskytovatele nápravné péče, která náleží expertům (v duchu tradičního a od medicíny odvozeného modelu „zacházení“), ale jako podporovatele procesu desistence, který ve své podstatě náleží pachateli. Citovaný autor zdůrazňuje, že nejde o absolutní odmítnutí odborného zacházení, ale o chápání profesionálních intervencí jen jako jednoho z více prvků napomáhajících desistenci, jejíž hlavním „strůjcem“ je vždy jedinec sám. T. Ward a S. Maruna (2007) hovoří ve stejných souvislostech také o změně ve způsobu uvažování o případném neúspěchu. Recidiva pachatele v pojetí hnutí „What works“ automaticky navozuje závěr, že chyba je v intervenci. Pokud ale intervenci vnímáme jako nabízenou pomoc, selhání pachatele nebude přičítáno realizátorům, ale jemu samotnému. V poskytovaném opatření či programu sice mohly být nedostatky, avšak byl to on sám, kdo se navzdory nabízeným možnostem rozhodl spáchat další zločin.

Zatímco studií zaměřených na fenomén desistence utěšeně přibývá, výzkumů, které by se cíleně soustředily na roli probačního úředníka v procesu ukončování kriminální kariéry, je zatím bohužel poskrovnu (srov. Weaver, 2016). Jedním z průkopnických počínů byla práce novozélandské autorky **J. Leibrich** z počátku devadesátých let (Leibrich, 1994). Výzkumný vzorek tvořilo 48 náhodně vybraných osob, které byly odsouzeny k trestu spojenému s dohledem probační služby, tento trest úspěšně vykonaly a po dobu tří let se v jejich rejstříku trestů neobjevil záznam o novém odsouzení. Část z nich (zhruba třetina) ale v rámci šetření přiznala, že se trestné činnosti (byť méně závažného charakteru) nadále dopouštějí. Výzkum probíhal formou strukturovaných rozhovorů. V okamžiku, kdy se respondenti měli zamyslet nad tím, co napomohlo ukončení jejich kriminální kariéry, probaci spontánně zmínila jen hrstka z nich. Až při přímém dotazu na její vliv připustila

polovina dotázaných, že určitý význam tento typ trestu měl, přičemž třetina osob, která se podle vlastních slov trestné činnosti již nedopouští, zmínila přímý dopad probace na omezení recidivy.

Pocit, že probace respondentovi „něco přinesla“, byl úzce propojen s pozitivním hodnocením probačního úředníka. Oceňován byl zejména respektující přístup a upřímný zájem. Respondenti si vážili toho, že probační úředník v nich viděl „lidskou bytost“, nikoli „věc“ nebo „číslo“. Stejně tak byla vyzdvižována schopnost jasného stanovení požadavků, které probační úředník vůči klientovi má, a rovněž důvěra v klienta v okamžiku, kdy si ji zasloužil. Klientům, kteří se k probačním úředníkům vyjadřovali negativně, naopak vadil pocit, že s nimi zacházel neosobně, tedy bez hlubšího zájmu o jejich osud, případně nedodržel sjednané časy schůzky. Část rozhovorů, které autorka s respondenty vedla, se týkala také názoru na obecný význam probace pro omezování recidivy. Převládalo mínění, že vliv tohoto opatření se vždy odvíjí od kvality vztahu mezi probačním úředníkem a odsouzeným. Respondenti přikládali důležitost snaze odhalit příčiny trestné činnosti a pracovat na jejich odstranění, avšak zároveň zdůrazňovali, že lidé se mohou změnit k lepšímu pouze tehdy, když si to sami přejí. Faktorů, které s recidivou souvisejí, je navíc celá řada, a tak upozorňovali, že cíl redukovat prostřednictvím probace další trestnou činnost pachatele lze naplnit jen do určité míry. Rozhodující motivy pro ukončení kriminální kariéry spojovali spíše s jinými prvky. Uváděna byla především změna osobních hodnot, nový pohled na to, co je v životě důležité, pocit odpovědnosti k čerstvě založené vlastní rodině, touha po lepší budoucnosti, narůstající úcta k sobě samému a také obavy, jaké následky by pokračování v trestné činnosti mohlo přinést, nebo pocity zahanbení. Stojí za pozornost, že právě posledně jmenovaný motiv byl jako důvod desistence zmiňován nejčastěji. Leibrich se setkala s celkem třemi typy prožívaného studu, a to pocitem veřejného ponížení, osobní potupou a se subjektivně prožívanými výtčkami svědomí.

Větší význam probaci přisuzovali odsouzení, kterých se v rámci svého výzkumu dotazovala **S. Rex** (1999). Celkem 68 % z nich během rozhovoru vyjádřilo přesvědčení, že probační dohled měl přímý vliv na omezení jejich trestné činnosti či jiných forem chování, které s ní bezprostředně souvisejí (například zneužívání drog nebo ztráta sebekontroly). Sama autorka se ovšem pozastavuje nad skutečností, že oficiální údaje o vysoké recidivě odsouzených pod dohledem probační služby jsou s tímto zjištěním v příkrém rozporu. Na vztah mezi probací a recidivou se sice neptala přímo (taková otázka by podle ní byla velmi návodná), ale i z komentářů k průběhu a výsledku schůzek s probačním úředníkem, z nichž své závěry odvozovala, nebylo možné přesně určit, jak velký význam pro ukončení kriminální kariéry probace reálně měla. Za důležitější proto považuje zjištění, jaké konkrétní zkušenosti v rámci probace byly pro respondenty podstatné. Smysl má podle Rex také analýza, jakým způsobem obě skupiny (tedy ti, co probaci přikládali význam, a ti, co nikoli) vysvětlovaly podmínky, které mohou vést k vyhýbání se další trestné činnosti.

Téma, které se v komentářích respondentů přikládajících probaci význam, vyskytvalo zcela pravidelně, byla vlastní aktivita a plné osobní zapojení do schůzek s probačním úředníkem. Rex připomíná, že o tomto prvku hovoří i evaluační výzkumy uskutečněné v rámci hnutí „What works“. Vše ovšem nasvědčuje tomu, že výrazným způsobem může k zintenzivnění spolupráce přispět i probační úředník. Respondenti zdůrazňovali jeho

komunikační schopnosti a dovednosti, stejně jako kvalitní plánování schůzek či navrhování řešení, která klientovi připadají přijatelná a rozumná. Spíše minimálně byl naopak zmiňován prvek samotné kontroly, zda klient dodržuje podmínky dohledu.

Jako velmi důležitá byla respondenty vnímána podpora, kterou probační úředník vyjadřoval jejich vlastnímu úsilí ukončit kriminální kariéru. Obzvláště si cenili jeho schopnosti vyjadřovat empatii a porozumění, ochoty naslouchat a upřímně se o klienta a jeho situaci zajímat. Zároveň u probačních úředníků vnímali expertní dovednosti, které odvozovali od projevovaných zkušeností i potřebných znalostí. Díky nim také byli ochotni probačnímu úředníkovi sdělovat důvěrné informace a řídit se radami, které jim poskytnul.

Rozsáhlou a longitudinálně pojatou studii zaměřenou na vztah mezi desistencí a probačním dohledem uskutečnil **S. Farral** (2002). Vzorek vytvořilo 199 odsouzených jedinců, kteří byli pod dohledem probační služby na šesti různých střediscích ve Velké Británii. Autor se jich v průběhu zkušební doby dotazoval opakovaně, stejně jako probačních úředníků, kteří měli jejich případ na starost. Ústředním tématem rozhovorů bylo, jak respondenti rozumějí dohledu a jak jej vnímají, jaké jsou jejich životní podmínky a nakolik je může činnost probačního úředníka ovlivnit. Velká pozornost byla věnována rizikovým faktorům a případné další trestné činnosti. Cílem interview bylo odhalit nejčastější překážky, jimž odsouzení čelí, i způsob, jak na ně reagují, jak je motivuje probace a jaké události mají na jejich život pozitivní či negativní vliv, včetně dopadu na jejich postoje.

Známky desistence pozoroval autor u 46 % vzorku. Významně častěji se s nimi podle očekávání setkal u odsouzených, kteří měli méně předchozích zkušeností s trestnou činností i méně problémů v sociální oblasti, a naopak disponovali stabilním zaměstnáním a ubytováním. Podstatnou roli hrála motivace. Výrazně méně často desistovali odsouzení, kteří na počátku výzkumu vyjadřovali pochyby o tom, že kriminální kariéru opustí. Pokud jde o přímý vliv samotné probace na desistenci, výzkum o něm mnoho důkazů nepřinesl. Podle Farrala se takový výsledek dal očekávat, neboť práce probačního úředníka je vždy limitována aktivitou klientů samotných, stejně jako podmínkami, v nichž žijí. To ovšem podle jeho názoru neznamená, že probace nefunguje. Diskuze o efektivitě musí zahrnout i aspekty typu motivace, získání zaměstnání či jiných významných událostí, neboť životní podmínky klienta jsou jak objektem intervence, tak je skrze ně možno žádoucích změn dosáhnout. **Silnou stránkou probace** ve srovnání s jinými tresty je podle Farrala možnost se na tyto podmínky zaměřit. Klient totiž zůstává součástí komunity a lze rozvíjet jeho vlastní schopnosti a dovednosti řešit problémy. Vliv probace tak není přímý, ale pouze nepřímý, přičemž sociální a osobnostní kontext bychom měli chápat jako její integrální součást.

Farralův výzkum dobře ilustruje skutečnost, že hlavními hnacími silami procesu desistence jsou motivace jedince a změny v sociálních podmínkách, v nichž se jeho život odehrává. Motivace sama se přitom podle autora často měnila právě v důsledku těchto změn. I proto zdůrazňuje význam **sociálního kapitálu**. Zároveň poukazuje na to, že ekonomické změny v poslední čtvrtině dvacátého století vyústily v jeho výraznou redukci, což se projevilo zejména u sociálně slabších vrstev či komunit. Probace je často ukládána lidem, kteří mají omezené legitimní zdroje jak v rovině individuální (například určité schopnosti či dovednosti), tak sociální, což nevyhnutelně vede k tomu, že toto opatření trestní justice nepřináší očekávaný efekt. Míjí se totiž s jádrem problému, jemuž ti, kdo

jsou pod dohledem, čelí. Zatímco „lidský kapitál“ lze relativně snadno zvýšit (například formou různých školení či rekvalifikačních kurzů), s kapitálem sociálním je to výrazně složitější. Pokud ekonomické a sociální podmínky nezaručí nabídku zaměstnání, pak probace nemůže pomoci, ať bude sebeintenzivnější, její metody sebepracovanější a nadšení probačních úředníků pro jejich práci sebevětší. Posílení sociálního kapitálu by se proto mělo podle Farrala stát jedním z hlavních cílů nejen sociální, ale i trestní politiky, a tím pádem i středem pozornosti probačních služeb.

Probační úředníci by se měli zaměřovat spíše na faktory spojené s desistencí (zejména rodinná situace a zaměstnání) než s trestnou činností. Chybou hnutí „What works“ je podle Farrala přílišné soustředění se na akreditované programy kognitivně-behaviorálního typu a přehlížení sociálního kontextu. Probační práce by se měla ve své základní orientaci změnit, a to ve smyslu podpory řešení existujících rodinných problémů, přípravy na události jako rodičovství a ke zvýšení šance na získání zaměstnání. Jejím základem by měl být správný odhad, co klienti v životě potřebují, aby přestali páchat trestnou činnost, a následně pokus ve spolupráci s nimi příslušných změn dosáhnout.

K obdobným závěrům dospěla **D. Healy** (2010), jejíž výzkumný vzorek zahrnul 73 pachatelů s uloženým dohledem probační služby v irském Dublinu. Data byla získána prostřednictvím polo-strukturovaných rozhovorů, připravených tak, aby respondenty podnítily k vyjádření narativů týkajících se jejich kriminální kariéry. Tematicky se dotýkaly čtyř hlavních oblastí, a to probačního dohledu (jak jej odsouzený vnímá a jaký dopad na jeho život má), kriminální minulosti (typ a frekvence trestné činnosti), aktuálního stavu a postojů ke kriminálnímu chování (zejména faktory, které kriminologie považuje za důležité z hlediska recidivy i desistence) a životního stylu spolu s plány do budoucna (včetně otázek na zaměstnání a vzdělání, ubytování, užívání drog apod.). Kromě samotných odsouzených se do výzkumu prostřednictvím dotazníků zapojili probační úředníci, kteří nad nimi dohled vykonávali. Sledována byla také data o případné recidivě, a to jak prostřednictvím záznamů z rejstříku trestů, tak pomocí self-reportů. Podle oficiální databáze o uložených trestech byly během sledovaného období (čtyři roky) znovu odsouzeny dvě třetiny vzorku. Většinou se ale jednalo pouze o skutky méně závažného charakteru.

Výzkum přinesl řadu podnětů k diskusi o vlivu různých faktorů na desistenci. Vyšlo například najevo, že častěji desistovali jedinci, kteří v náhledu na příběh svého života vyzdvihovali vlastní moc ovlivnit důležité události. Potvrdil se ovšem i podstatný vliv některých vnějších faktorů, a to jak ve smyslu sociální podpory, tak strukturálních překážek, které desistenci brání (například nezaměstnanost). Z pohledu naší práce je nejzajímavější část věnovaná vlivu probace. Většina odsouzených se k tomuto opatření stavěla kladně, vyloženě záporné postoje byly výjimečné (objevily se pouze u pěti dotázaných). Podle očekávání platilo, že jedinci vykazující známky desistence měli k probaci pozitivní postoj častěji než ti, kdo v kriminální kariéře pokračovali. Vztah k probaci naopak nesouvisel ani s věkem, ani s dosavadní kriminální historií. Respondenti byli také vyzváni, aby popsali, které prvky probace považovali za nejužitečnější. Nejčastěji se objevila dvě témata, a to poskytnutí praktické pomoci (zejména v oblasti zaměstnání, vzdělání a léčby závislosti na drogách) a příležitost setkávat se s někým, kdo upřímně naslouchá.

Studie naznačila, že v raných fázích desistence hrají značnou roli prokriminální postoje i kriminální styly myšlení, vázané na předchozí trestnou činnost. Healy proto věří, že opatření a programy, které se na tuto problematiku zaměřují, mají v probační praxi smysl. Jejich efekt se však jeví jako spíše krátkodobý, a tak je nutné, aby opatření usilující o dlouhodobější udržení desistence zahrnula také další faktory. Ve shodě se S. Farralem autorka poukazuje zejména na nutnost řešit problémy v oblasti sociální, bez nichž nejsou pozitivní změny možné. Vliv tohoto typu faktorů na další trestnou činnost se v jejím výzkumu sice jevil jako méně podstatný z krátkodobého hlediska, ale o to více jeho význam rostl postupem času. Dostatečný sociální kapitál (především ve smyslu osobních vztahů a zaměstnání) výrazně živil a posiloval vlastní snahu odsouzených desistovat. Ukázalo se dokonce, že dostupnost silných sociálních zdrojů může vyrovnat případné nedostatky v individuální vůli i schopnosti kriminální kariéru ukončit. Životní realita řady odsouzených byla ovšem taková, že jejich sociální kapitál byl velmi nízký a pro dosažení možnosti konvenčního života bez trestné činnosti museli vyvinout značné úsilí. Healy v souvislosti s tím považuje za šťastné, že irská probační služba zůstává věrna tradicím a probace je v této zemi nadále chápána jako druh sociální práce zaměřené spíše na pomoc (dle hesla „advise, assist and befriend“ ze zákona z roku 1907, kdy bylo Irsko jednou z britských kolonií). Její pracovníci se tak mohou soustředit nejen na posilování kognitivních či jiných dovedností svých klientů, ale i na budování jejich sociálního kapitálu. Za zcela zásadní faktor přispívající k desistenci pak autorka považuje vztah mezi probačním úředníkem a klientem. Je-li podle ní dostatečně kvalitní, může v klientovi posílit pocit vlastní schopnosti překonat překážky.

Znalost názorů samotných odsouzených na to, co od probace očekávají, považuje za důležitý krok ke zvyšování efektivity tohoto opatření také **M. Barry** (2007). Zatímco kriminologové si podle ní stále nejsou příliš jisti, proč se lidé zločinci stávají, proč jejich kriminální kariéra pokračuje a z jakých důvodů končí, sami pachatelé mají obvykle velmi jasnou představu, jak by jim praktici i politici mohli na jejich cestě k úspěšnému znovuzařazení do společnosti pomoci. Dokládá to výsledky své studie, v jejímž rámci se dotazovala 40 osob (20 mužů a 20 žen), které v minulosti opakovaně páchaly trestnou činnost a byly klienty probační služby. Většina z nich spojovala důvody zahájení i ukončení kriminální kariéry s procesy integrace do společnosti, s potřebou sociálního začlenění a s důležitostí vztahů s kamarády a rodinou. Pokud jde o jejich názor na účinné metody, jimiž může k desistenci mladých pachatelů přispět probační úředník, objevily se celkem čtyři skupiny návrhů. Nejčastěji uváděný směřoval k tomu, aby probační úředník hovořil s klientem a naslouchal mu v záležitostech týkajících se jeho problémů, stejně jako jeho obav či strachu z následků spáchané trestné činnosti. Právě naslouchání bylo vnímáno jako zcela klíčový prvek, což podle autorky souvisí s tím, že mnoho respondentů si z dětství či dospívání odnášelo zážitky s ignorancí či nepochopením, s nímž se setkali jak u rodičů, tak u některých pracovníků (například sociálních kurátorů).

Druhá z cest, jak omezit kriminalitu mladistvých, vede podle respondentů přes nabízení aktivit předcházejících nudě. Třetí souvisela s uspokojením potřeby získat určitou informaci nebo radu. Nejčastěji se vztahovala na drogy a jejich užívání, neboť řada respondentů v nich viděla jednu z příčin trestné činnosti. Čtvrtá skupina návrhů spojovala efektivitu probace s podchycením individuálních potřeb a životních podmínek každého klienta.

Respondenti byli v rámci šetření požádáni také o to, aby popsali, co konkrétně pomohlo nejvíce jim samotným. Většina z nich hovořila o významu vztahu s probačním úředníkem, v němž viděla důležitý zdroj povzbuzení a podpory na cestě k desistenci.

Kvalitativní výzkum zaměřený na narativy spojené se získáním nekriminální identity uskutečnil na vzorku klientů probační služby S. King (2013a). Potvrdilo se, že v raných fázích desistence si pachatelé pozměňují existující narativy či si vytvářejí narativy nové, které jim pomáhají v udržení života bez trestné činnosti. Jejich součástí je přijetí nové identity či alespoň perspektivy identity budoucí, díky níž dokáží oddělit své „nové já“ od „minulého“. Autor poukazuje na to, že významnou pomoc a povzbuzení v tomto procesu, který je pro mnoho pachatelů komplikovaný a plný překážek i zvrátů, představuje již v jeho prvotní fázi uznání nové či měnící se (nekriminální) identity vyjádřené někým jiným, než je pachatel sám. Touto osobou může být podle výpovědí respondentů partner či rodinný příslušník, ale též probační úředník.

Většina dotazovaných hodnotila zkušenost s probací pozitivně, a to zejména ve smyslu dobrého vztahu s probačním úředníkem (King, 2013 b). Vlastnosti či schopnosti, kterých si na něm cenili, se shodují s charakteristikami popsányi i v jiných, výše zmíněných výzkumech. Jednalo se především o ochotu naslouchat, o přátelský a neodsuzující přístup a také o otevřenost a spolehlivost. Jen málokdy byla ovšem probace či praktická pomoc probačního úředníka zmíněna ve vyprávění o problémech, jimž odsouzený na cestě k ukončení kriminální kariéry čelil. Pokud takovou poznámku respondent učinil, týkala se většinou drobné pomoci typu vyplnění formuláře nebo vyřízení telefonátu. Velmi často se objevovala zkušenost, že probační úředník v souvislosti s řešením určitého problému klienta pouze odkázal na služby jiné organizace, což řada z nich hodnotila záporně (s těmito organizacemi neměli dobré zkušenosti z minulosti, případně tuto formu pomoci brali jako nedostatečnou).

Za velmi podstatné King považuje zjištění, že většina respondentů hovořila o vlivu probace na jejich vlastní schopnost rozhodovat se správným způsobem, a také na posílení optimismu směrem k životu bez trestné činnosti a na víru ve vlastní schopnosti takového stavu dosáhnout. Účinnost probace se tak z tohoto pohledu neodvíjí od přímé pomoci s řešením problémů, ale spíše v přispění k rozvoji určitých schopností či dovedností klienta, díky nimž dokáže překážky překonávat sám. Za jeden z nejdůležitějších faktorů desistence považovali respondenti sebedůvěru, přičemž k jejímu zvýšení vedly podle jejich zkušeností jak některé programy, jichž se v rámci dohledu účastnili, tak osobní konzultace s probačním úředníkem. V obou případech nastávaly situace, kdy se byl dotýčný jedinec nucen zamyslet nad svými postoji, hodnotami či názory. Diskuze nad tématy, jako je dopad trestného činu na oběť nebo následky trestné činnosti pro pachatele samotného (například ztráta kontaktu na rodinu a blízké osoby díky pobytu ve vězení), měly zjevný efekt na morální cítění, díky němuž se dále posilovala nová, nekriminální identita, respektive zvýrazňoval se rozdíl mezi ní a identitou předchozí (tedy kriminální). Stejně pozitivní dopad měly také rozhovory s probačním úředníkem o sociálních rolích, které by chtěl klient v budoucnu úspěšně zastávat (například „dobrý otec“ nebo „dobrý manžel“).

King na základě získaných poznatků věří, že probace může přimět pachatele k zamyšlení, jak sám sebe vidí a jak by chtěl, aby ho viděli ostatní. Takový okamžik pak může být

začátkem procesu vedoucího k žádoucí změně identity. Akcentovat je proto nutné rovinnu vztahu mezi probačním úředníkem a klientem. Probační úředník může sehrát zásadní roli pro motivaci i sebedůvěru odsouzeného a může mu být nápomocen při rozvoji dovedností a schopností, které proces desistence podpoří, a to včetně přímého vlivu v raných etapách měnícího se sebevnímání. Méně již naopak probace dokáže pomoci při řešení konkrétních sociálních či osobních problémů. V tomto směru může působit pouze zprostředkovaně, a to ve dvojnásobném smyslu: jednak jako určitý katalyzátor, kdy zkušenost s probací podnítl jedince k uvažování o změnách ve svém životě i o způsobech, jak jich dosáhnout; a jednak jako prostředek k rozvoji specifických dovedností a schopností klienta.

Význam sociálního kontextu při posuzování vlivu probace na desistenci zdůrazňuje **T. McCulloch** (2005). Existující výzkumy podle ní již poměrně přesvědčivě dokládají, že efektivita jakýchkoli nápravných opatření či programů je vždy podmíněna životní situací pachatele. Ve svém vlastním šetření založeném na rozhovorech s probačními úředníky a jejich klienty došla k podobnému závěru jako výše citovaný S. Farral. Ačkoli se probační pracovníci snaží pomoci klientům překonat překážky, jimž čelí, úspěšnost takového úsilí je podmíněna faktory, které pracovník sám příliš neovlivní. Také v jejím vzorku se ale potvrdil význam skutečnosti, že v probačním úředníkovi získává klient osobu, která mu se zájmem a upřímně naslouchá a diskutuje s ním o možných řešeních jeho životní situace. Rozhovory, které se mezi nimi odehrávají, mají dokonce podle McCulloch větší význam, než se obvykle předpokládá. Zkušenosti jejich respondentů totiž naznačují, že touto cestou může dojít k rozvinutí klientovy schopnosti kriticky o svém životě přemýšlet (kognitivní trénink) i vlastní síly reálné překážky a obtíže úspěšně překonávat.

Společným jmenovatelem závěrů z výše citovaných studií je zdůraznění významu kvality **vztahu mezi probačním úředníkem a klientem**. Jak ostatně konstatují R. Burnett a F. McNeill (2005), tento prvek zůstával základem úsilí o nápravu pachatelů trestných činů, ať již byl přístup k probaci nebo její celkové pojetí jakékoli. Za hlavní nástroj či metodu práce byl považován jak v raných a „misionářských“ dobách probace, tak v pozdější éře „zacházení“. Podle citovaných autorů je velkou chybou, že devadesátá léta a s nimi přicházející fascinace skupinovými programy význam ryze osobního vztahu mezi probačním úředníkem a jeho klientem zastínily. Budeme-li ovšem na účinnost probace usuzovat v kontextu desistence a faktorů, které jsou s ní prokazatelně spojeny, tento vztah se znovu dostane do centra našeho zájmu. Řada existujících studií totiž zdůrazňuje význam rekonstrukce pachatelovy identity prostřednictvím narativů. Emocionální podpora, jakou může díky kvalitnímu vztahu nabídnout probační úředník spolu s praktickou pomocí při překonávání překážek a se smysluplným zapojením do sociálních sítí, může sehrát v tomto směru velmi podstatnou roli.

Ve stejném duchu uvažuje i S. Maruna, který závěry své studie (viz výše) přetavil v jednom z pozdějších textů v praktické návrhy pro činnost probačních úředníků (Maruna, Porter, & Carvalho, 2004). Je přesvědčen, že jeho výzkum jednoznačně ukázal, jak důležité je pro profesionály pracující v oblasti nápravy pachatelů brát vážně to, co je vyřčeno – tedy jak slova, která sami v kontaktu s klienty používají, tak všechno to, co říkají klienti jim. Narativy spojené s desistencí se totiž nevytvářejí ve vakuu, ale jsou podmíněny paradigmaty veřejného diskurzu. Pro narativy, které si lidé vytvářejí o sobě samotných, mohou být

zvláště důležité narativy, v nichž sami vystupují a které jsou dílem osob majících v jejich očích formální autoritu. Je proto nanejvýš nutné, aby probační úředník nezapomínal, že určité narativy mohou proces desistence podpořit, zatímco jiné nikoli.

Probační praxe je podle Maruny do značné míry ovlivněna diskurzem „rizik“ a „potřeb“. Klient je nahlížen jako nositel nepřeborného množství nejrůznějších sociálních, psychologických či morálních deficitů, které je třeba nejprve odborně vyšetřit, a následně efektivně vyřešit, nebo se na ně alespoň cíleně zaměřit. Jedná se sice o dokonale legitimní model „účinné probace“, avšak Maruna varuje, že tento systém práce v sobě skrývá i nepřilíš šťastné poselství: redukuje-li probaci na zaměřování se na rizika a potřeby, hrozí, že se tyto deficity stanou zhmotněnou a zvnitřněnou součástí klientovy sebe-identity. Je proto zcela nezbytné, aby probační pracovník udržoval rovnováhu mezi hovory o těchto prvcích a důrazem na vlastní potenciál či skrytou sílu nebo přednosti klienta.

Jedním ze znaků, který v Marunově výzkumném vzorku spolehlivě odlišoval jedince pokračující v kriminální kariéře od desisterů, byl nedostatek **orientace na budoucnost**. Probační úředníci by se i proto měli v rámci možností co nejvíce soustředit na to, co klienta čeká a jak může sám svou budoucnost ovlivnit, a nikoli na chyby a prohřešky, kterých se dopustil. Dát smysl vlastní minulosti je pro pachatele důležité, avšak je otázkou, zda se tak v rámci nápravné péče děje vždy vhodným způsobem. Maruna poukazuje na to, že základem terapeutické práce s pachatelem je obvykle požadavek, aby dotyčný přijal plnou odpovědnost za to, co spáchal, přičemž pracovníci jsou školeni, aby identifikovali, a následně i odmítali jakoukoli snahu tuto odpovědnost popírat, zmírňovat či jakkoli omlouvat. Poznatky z Marunova výzkumu ale dokazují, že takové „omlouvání“ vlastní minulosti nemusí být vždy zákonitě kriminogenní. Někdy se v něm naopak skrývá potenciál pro desistenci a s ní spojené narativy. Pro napravujícího se pachatele a jeho další osud může být například zcela zásadní představa, že navzdory zlým skutkům, kterých se dopustil, je v jádru „dobrým člověkem“, který jen podlehl nepříznivým okolnostem. Důsledné lpění na jeho plné a neomluvitelné odpovědnosti za minulost pak může pozitivním změnám bránit (k tomu podrobněji viz Maruna, LeBel, Mitchell, & Naples, 2004).

Pro desistenci je ideální, vytvoří-li si pachatel na základě smyslu, které mu minulé události dávají, narativ nový, v němž je trestná činnost pojímána jako cosi, co už se nebude opakovat, protože aktuální životní situace je jiná. Ještě silnějším zdrojem udržení nové identity pak může být touha vyprodukovat něco hodnotného, co přesahuje vlastní život (tedy zanechat pozitivní stopu na světě, předat něco dalším generacím, inspirovat jiné apod.). Probační činnost, která dokáže tato „generativní“ témata navodit namísto soustředění se na udržování hrozby tím, co přijde v případě návratu k trestné činnosti, může být podle Maruny ideální zárukou trvalého udržení pozitivních změn v klientově životě. To nejlepší, co podle něj probační úředník může (ve vhodných případech) dělat, je tedy vytvářet podmínky pro vznik alternativních osobních narativů a posilovat naději a víru klienta v sebe sama, a to za současného nabízení pomoci při řešení reálných překážek a problémů.

Není pochyb o tom, že i většina probačních úředníků si je „vztahové“ podstaty své práce dobře vědoma. A. Worrall a R. Mawby ve svém šetření názorně dokládají, že navzdory různé délce kariéry či odlišnému věku a zkušenostem mají pracovníci ústřední motiv svého snažení společný, a to touhu pracovat s lidmi. Navázání kvalitního, ale zároveň i „lidského“

vztahu s klientem pak podle očekávání vnímají jako jádro své práce i zdroj uspokojení z ní (Worrall & Mawby, 2014). Série šetření, které uskutečnili J. Annison, T. Eadie a Ch. Knight (2008), pak pro změnu naznačuje, že navzdory měnícímu se přístupu společnosti k probaci a k roli, kterou v rámci systému kontroly kriminality sehrává, si probační pracovníci udržují názor, že pro efektivní výkon jejich profese jsou klíčové právě dovednosti spojené s navázáním a udržením vztahu s klientem.

Za velmi důležité musíme v rámci našeho tématu považovat závěry výzkumů, které přímo ověřovaly vztah mezi tímto typem dovedností či schopností a recidivou klientů. Ukazují totiž, že probační pracovníci, kteří příslušné charakteristiky vykazují, jsou z hlediska předcházení trestné činnosti svých klientů úspěšnější než jejich kolegové. Studii, která v tomto směru vzbudila velkou pozornost odborníků i praktiků¹², publikovali v nedávné době P. Raynor a kol. (Raynor, Ugwuđike, & Vanstone, 2014). Základem šetření byla analýza 95 videonahrávek pořizených na schůzkách probačních úředníků s klienty. Díky ní bylo možné vytvořit seznam dovedností, které se při vedení rozhovoru s odsouzeným projevují, a to jak pro samotné výzkumné účely, tak pro další vzdělávání a trénink probačních pracovníků. Instrument, který autoři projektu takto připravili, umožňuje pozorované charakteristiky detailně strukturovat i kvantifikovat. Celkem se jedná o 63 položek, které bylo možné rozdělit na „vztahové schopnosti“ (například demonstrování pozornosti, zájmu, porozumění, respektu či pozitivního postoje) a „strukturální schopnosti“ (ty, které směřují k samotnému ovlivnění klientova chování žádoucím směrem). Bylo zjištěno, že pracovníci, kteří dosahují celkově vysokého skóre, využívají širokého pole těchto schopností ve všech rozhovorech, které s pachatelí vedou. Ještě pozoruhodnější jsou ale závěry týkající se recidivy, která byla zjišťována pomocí údajů o dalším odsouzení po uplynutí dvou let. U probačních pracovníků dosahujících na dané škále podprůměrného výsledku činila míra recidivy jejich klientů 53 %, zatímco u pracovníků s nadprůměrným skóre pouze 31 %. Jak sami autoři výzkumu upozorňují, aniž by bylo možné tento výsledek přeceňovat, jedná se o výraznější rozdíl, než o jakém hovoří studie zabývající se účinností většiny nápravných programů považovaných odborníky za efektivní.

Ucelený přehled hned několika studií podobného charakteru nabízí Ch. Trotter (2013). Většina z nich hovoří o tom, že k redukci recidivy prostřednictvím probace vede především využívání pro-sociálního modelování v přímém kontaktu s klientem, kognitivních technik a metod založených na řešení problémů. Pokud jde přímo o vliv vztahu mezi probačním pracovníkem a klientem, podstatným prvkem se jeví zejména vzájemná důvěra a dobrá komunikace.

Sám Trotter přinesl zajímavé poznatky o využívání zmíněného **pro-sociálního modelování** (Trotter, 2009). Termín samotný zahrnuje různé způsoby, jak probační pracovník prezentuje vhodné hodnoty i chování ve vzájemné interakci se svými klienty. Konkrétně se může jednat například o styl vedení schůzky, spolehlivost či čestnost, respekt k pocitům druhého, vyjadřování vlastního názoru na negativní dopad kriminálního chování, nebo naopak názoru na sociálně pozitivní jevy typu kvalitního rodinného zázemí, zaměstnání či nedelikventních přátel. Důležité mimo jiné je, aby interpretace motivů chování druhých

12 Studii ocenila mezinárodní organizace CEP (Evropské sdružení probačních služeb) udělením ceny za výzkum pro rok 2016.

vyznívá pozitivně (např. ve stylu „Většina policistů jsou lidé, kteří se snaží dělat svou práci a mají podobné potřeby jako všichni ostatní...“ namísto „Všichni policisté jsou špatní...“), a aby pracovník využíval možnosti klientovi ukázat, že některé problémy mají podobné („jeden čas jsem byl nezaměstnaný a vím, jak depresivní to je...“). Celkově by z kontaktu s pracovníkem měl klient cítit optimismus vyplývající z pozitivních následků, které život v souladu se zákony přináší. Vlastním výzkumem založeným na vzorku 300 klientů pod dohledem probačního úředníka autor potvrdil, že pracovníci, kteří principy pro-socialního modelování dodržují, dosahují signifikantně nižší míry recidivy u svých klientů.

Tento typ studií podle našeho názoru naznačuje, jakým směrem by se mohl ubírat probační výzkum v následujících letech, aby byl z hlediska samotné praxe co nejpřínosnější. Má-li přímý vliv na desistenci kvalita interpersonálního vztahu mezi klientem a probačním pracovníkem, stojí před kriminologi výzva zjistit, jaké konkrétní prvky mohou napomoci vytěžit z jejich vzájemného kontaktu co nejvíce. Takové poznatky jsou nesporně dobře využitelné i při vzdělávání a školení pracovníků. Rozdíl mezi efektivitou práce probačních úředníků, kteří si příslušné principy náležitě osvojí, a kontrolní skupinou, byl ostatně již též experimentálně a s využitím měřítka recidivy potvrzen (srov. např. Bonta, a další, 2011).

Nelze přehlédnout, že schopnosti a dovednosti probačních pracovníků, které jsou v souvislosti s desistencí zmiňovány nejčastěji, obracejí zájem odborné veřejnosti k samotným kořenům probace, tedy k zásadám, na nichž před více než sto lety vznikala (srov. Durnescu, 2012). Jak konstatuje M. Vanstone (2004), úspěch probačního úředníka už nemůže být dále spojován jen s dodržováním principů „efektivní praxe“, ale také se schopností navázat s klientem kvalitní vztah plný empatie a upřímného zájmu. Také proto si dovolíme následující kapitolu, která shrnuje zásady efektivní probace, začít od popisu nezbytných dovedností a schopností, jimiž by probační pracovník měl disponovat, má-li mít jeho role v procesu desistence klientů podstatnější význam.

VII.

Principy efektivní probace

Základním předpokladem účinné snahy ovlivnit klienta ve smyslu ukončení kriminální kariéry jsou **dovednosti či schopnosti** samotných probačních pracovníků. Podle F. McNeilla (2005), který provedl zevrubnou analýzu existujících výzkumů, můžeme hovořit o celkem **čtyřech typech**, a to o dovednostech spojených s budováním vztahu s odsouzeným, s posuzováním rizik a potřeb, s plánováním intervence a se samotným řízením zamýšlených změn:

1. Budování vztahu s klientem

O souvislostech mezi kvalitou vztahu pracovník-klient a efektivitou intervence není třeba pochybovat. Velké množství studií, které je potvrzují, najdeme nejen v oblasti nápravné péče o pachatele, ale též v psychoterapii či poradenství. Základem je vždy schopnost pracovníka vyjádřit patřičnou empatii, respekt a vřelost a navázat a dále rozvíjet pracovní vztah založený na oboustranném porozumění účelu a povaze intervence. Obzvláště důležitý je souhlas s cíli i s postupy, které by k jejich naplnění měly vést, stejně jako vzájemná důvěra a respekt. Proces desistence je příznačný ambivalentností, a tak je třeba zdůraznit schopnost probačního úředníka udržovat a posilovat motivaci klienta, zejména pak formou motivačního rozhovoru. Obdobně je třeba myslet na vztah mezi účinností probace a vlastním úsilím jedince: čím více se klienta podaří do činností uskutečňovaných v rámci dohledu vtáhnout a přimět jej k vlastní aktivitě, tím je pravděpodobnost úspěchu vyšší. Probační úředník by měl klientovi nabízet různé formy praktické pomoci, neboť tímto způsobem je možno vyjádřit upřímný a lidský zájem o něj a o jeho problémy. Důležité je také dát najevo, že si je pracovník vědom, v jakých podmínkách klient žije. To vše činí pokusy o ovlivnění chování důvěryhodnějšími. Dovednostem spojeným s navazáním a udržováním vztahu s klientem je nutno věnovat o to větší pozornost, že tento vztah je zároveň podmínkou či prostředkem pro využití většiny metod či technik práce, o nichž lze v rámci probace uvažovat (viz dále).

2. Odhadování rizik a potřeb

Jak bylo konstatováno v podkapitole IV.3., do praxe probačních služeb byly postupně zavedeny nástroje, jejichž pomocí lze vyhodnotit statické i dynamické rizikové faktory a kriminogenní potřeby odsouzených. McNeill nicméně upozorňuje, že podmínkou jejich správného využití je plně profesionální a také výrazně individualizovaný přístup pracovníků. Ukazuje se totiž, že ačkoli jsou některé charakteristiky pro pachatele v určitém věku typické a obraz, který o nich zmíněné nástroje poskytují, se do značné míry podobá, v samotném procesu nápravy hrají podstatnou roli drobnosti, v nichž se naopak lidé odlišují. Probační úředník navíc musí umět rozpoznat a následně využít také klientovy přednosti a pozitivní zdroje v jeho sociálním okolí.

3. Plánování a uskutečňování intervence

Plánování efektivní intervence se podle McNeilla odvíjí od správně nastaveného odhadování rizik a zahrnuje analýzu existujících strategií, které mohou vést k žádoucí změně. Probační úředník musí zvažovat jak příčiny, proč se klient dopustil trestné činnosti, tak nabízející se faktory desistence – tedy pozitivní zdroje změny v individuální i sociální rovině. Následně před ním stojí úkol, aby spolu s pachatelem a na základě toho, co je z výzkumů známo o účinnosti různých opatření, jasně stanovili, jaké konkrétní kroky povedou k omezení rizika recidivy. V této fázi by mělo jít o vystihnutí podstaty zamýšlené intervence, tedy ve smyslu odpovědi na otázku „Proč se domníváme, že uskutečněním

toho, co navrhneme, dosáhneme výsledků, kterých dosáhnout chceme?“ Ačkoli se podle McNeilla jedná o nezbytný krok každé intervence, praxe jej často zanedbává. Na vině může být přílišné spoléhání na generalizované teorie nápravy, které přineslo hnutí „What works“ spolu s řadou doporučených a akreditovaných programů a které ve svém důsledku potlačuje iniciativu probačních úředníků pracovat s individualitou každého klienta.

Citovaný autor připouští, že příprava i následné rozvíjení individualizované teorie či strategie pro změnu chování každého z klientů je pro probačního úředníka velkou výzvou. Schopností a dovednostmi, které se při tom uplatňují, je řada: od vyhledávání a vyhodnocení informací z různých zdrojů po dostatečný přehled o existujících teoretických i empirických poznatcích. Samotná aplikace se navíc opět neobejde bez spolupráce s klientem. Sebelepší plán nemá naději na úspěch, nebude-li s jeho implementací ztotožněn ten, o jehož změnu chování probace usiluje.

Největší naději na úspěch mají podle McNeilla strategie, které zahrnují více typů intervence současně (tedy přístupy multimodální umožňující zaměřit se pomocí několika metod či technik na řešení více problémů najednou). Může jít například o kombinaci individuální práce orientované na rozvoj kognitivních dovedností a na řešení osobních problémů klienta, práce s rodinou, která by měla rozvinout pozitivní vztahy schopné podpořit proces desistence, práce v oblasti vztahů s problematickými vrstevníky a činnostmi zaměřených na problémy, které způsobují sociální vyloučení klienta (včetně jeho vlastních postojů a přístupu). Význam sociálního kapitálu je zřejmý, a tak není pochyb o tom, že účinné intervence musejí zahrnovat jak rozvoj příležitostí ke společenskému uplatnění, tak individuální motivaci a schopnost těchto příležitostí využít.

Kromě přípravy vhodné celkové strategie je důležitým prvkem práce probačního úředníka také stanovení konkrétních cílů, a to takovou formou, aby bylo možno průběžně hodnotit, nakolik se jich daří či nedaří dosahovat. To poskytuje šanci kriticky posoudit, zda se teoretické předpoklady potvrzují, a pokud je závěr nepříznivý, pracovník s klientem se mohou zaměřit na zjištění, jaké faktory za selháním plánu stojí. Neustálá revize rizik a potřeb, teorií zamýšlené změny i akčního plánu je jednou z podmínek dosažení požadovaných výsledků.

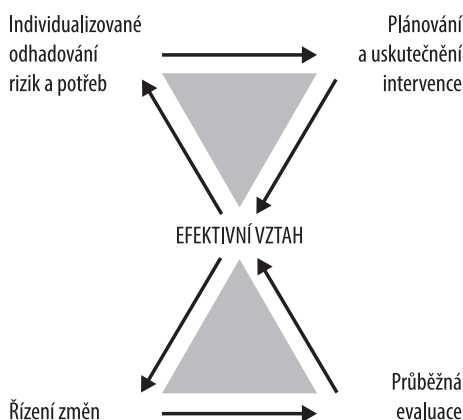
4. Řízení změn

McNeill se v souvislosti s dovednostmi tohoto druhu pozastavuje nad změnami, jakými probační praxe v posledních letech prošla. Zatímco dříve bylo pro práci probačního úředníka příznačné, že v jeho režii byly v podstatě všechny prvky řešení příslušného případu, pro dnešní dobu se stává charakteristickou specializace na dílčí úkoly a role. Klienti tak na své cestě nápravným systémem potkávají stále více pracovníků, kteří jsou odpovědní pouze za část péče o ně. Někteří odborníci tento nový systém kritizují, neboť podle nich činí z odsouzených jakýsi „cestující objekt“ a z probačního dohledu hru podobnou přehazování míčku od jednoho hráče k druhému. Je-li jednou z podmínek účinné probační práce navázání a udržení kvalitního vztahu s odsouzeným, pak takto pojatá praxe představuje přesný opak toho, co by bylo žádoucí. Probační úředník by neměl být administrátorem péče, který klienta dle potřeby předává dalším specialistům, ale spíše pracovníkem typu terapeuta, který jej procesem nápravy kontinuálně provází. S odkazem na P. Holta (2000), který analyzoval dostupné studie o efektivitě různých modelů řízení

případů, hovoří McNeill o čtyřech podstatných znacích, a to konzistentnosti, kontinuitě, konsolidaci a vzájemné vazbě. K nim připojuje ještě kompliance (ve smyslu dodržování pravidel stanovených probačním úředníkem), přičemž zdůrazňuje, že autorita či moc, kterou probačního úředníka formálně pověřuje soud, nemusí stačit k tomu, aby se jeho pokyny odsouzený řídil. Je nutné, aby je také on sám vnímal jako legitimní, což je opět podmíněno především kvalitou vztahu mezi ním a pracovníkem. Úspěšné řízení případu se pak samozřejmě neobejde ani bez existence strategických partnerů pro realizaci chystaných opatření, stejně jako potřebných zdrojů a služeb. Nejsou-li k dispozici, i dokonale připravený plán nápravy může selhat.

VII.1. Model účinné praxe

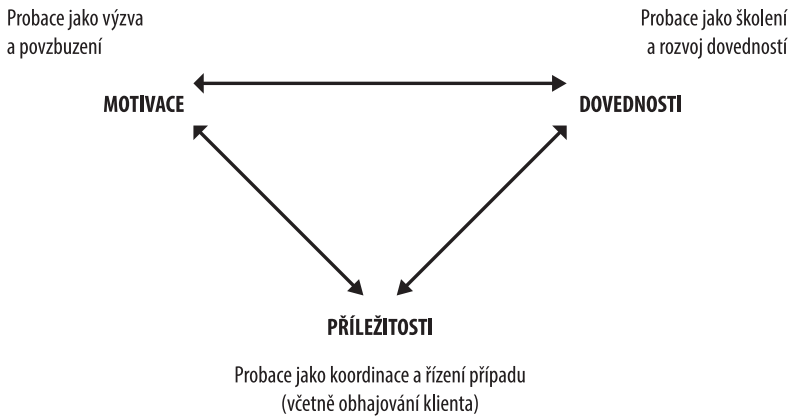
Jak vyplývá z předcházejícího textu, klíčovým faktorem účinnosti probace je **vztah mezi odsouzeným a probačním úředníkem**. Podle F. McNeilla (2009) se z hlediska omezování recidivy jedná přinejmenším o stejně podstatný prvek, jako je obsah samotné intervence. Navázáním vztahu celý probační proces začíná a účinnost každé z jeho následujících částí se od jeho kvality odvíjí, byť samozřejmě platí, že dobrý vztah sám o sobě není automatickou zárukou žádoucích změn chování. Schopnost navázat efektivní a kvalitní vztah s klientem tak není jen jednou z mnoha požadovaných schopností probačního úředníka, nýbrž schopností zásadního významu. Podmiňuje totiž všechny další aspekty probační činnosti, což dobře vystihuje následující grafické schéma.

(Převzato z: McNeill, 2009)

Další podmínkou efektivní probace je podle McNeilla patřičná **motivace probačního úředníka** svou práci vykonávat, stejně jako to, aby disponoval **potřebnými zdroji a příležitostmi** uskutečnit zamýšlený plán nápravy. Totožné předpoklady musí přirozeně splňovat také sám klient. I v jeho případě proto můžeme hovořit o třech základních podmínkách úspěchu, a to o motivaci se změnit, o schopnosti takové změny dosáhnout a o příležitosti, aby se mohla uskutečnit. Tyto tři prvky pak podle citovaného autora vytvářejí pro probaci jakýsi **základní rámec**. Má-li být efektivní z hlediska podpory procesu desistence, kombinuje v sobě probační činnost roli **poradce či motivátora** (pracovník pomáhá probouzet a rozvíjet motivaci klienta změnit své chování), **vzdělavatele** (probouzí a rozvíjí lidský kapitál) a **obhájce** (pomáhá rozvinout sociální kapitál).

V podstatě totožný model jako McNeill navrhuje R. Canton (2011). Jak dokládá následující schéma, také on spatřuje ústřední roli probace v ovlivňování tří klíčových determinant chování, tedy motivace, dovedností a příležitostí.

(Převzato z: Canton, 2011)

Pro pochopení **motivace pachatele** a možností jejího ovlivňování v rámci probace využívá Canton modelu, který v devadesátých letech navrhli J. Prochaska a C. DiClemente pro práci s osobami závislými na návykových látkách¹³. Vychází z rozdělení procesu zamýšlené změny chování na několik dílčích fází, jejichž charakteristikám se intervence musí přizpůsobit (viz následující tabulka). Zároveň ale varuje, že toto schéma je značně zjednodušující a v praxi se setkáme s řadou případů, které mu neodpovídají. Jednotlivé fáze na sebe nemusejí plynule navazovat, a není ani pravidlem, že by se u každého jedince vyskytly všechny (některé může například „přeskočit“). Pro pachatele trestných činů je typická také určitá rozporuplnost – na jejich chování i způsobu života jim samotným něco vadí a rádi by to změnil, ale současně se změnám brání, neboť výhody životního stylu, který vedou, se jim zdají velké, případně se změna jeví jako příliš náročná, nebo dokonce nedosažitelná.

13 Jejich postup využíval jako doporučení pro probační pracovníky také Metodický standard PMS ČR v rámci zajištění výkonu probačního dohledu nad pachateli trestných činů z roku 2010.

Tabulka 5: Přízpůsobení intervence fázím změny

Fáze změny		Styl intervence
Před zvažováním	Klient zatím své chování nevidí jako problém a nepřeje si jej měnit.	Budování vztahu, volně vedené rozhovory o problému
Zvažování	Klient si začíná problémy uvědomovat a cítí potřebu změny.	Pojmenování důsledků toho, kdyby ke změně nedošlo, rozvíjení zájmu klienta o změnu
Příprava	Klient se připravuje podniknout kroky ke změně.	Dodávání optimismu, ujišťování, že změna je možná, povzbuzování
Akce	Dochází k požadované změně (klient např. přestane užívat alkoholické nápoje)	Pojmenování praktických strategií k dosažení změn
Udržování	Snaha vytrvat a udržet dosažené změny chování	Prevence relapsu
Relaps	Poznání, že k návratu k problémovému chování může dojít	Poučení ze zkušenosti selhání, znovubudování zájmu a motivace ke změně

(Převzato z: Canton, 2011)

Probační úředníci by podle Cantona měli do své praxe převzít prvky techniky známé jako **motivační interview**. Jeho podstatou není snaha klienta přesvědčit, aby dělal něco, co sám nechce, ale systematická práce s ambivalencí (tedy s dvojznačností a rozporuplností různých situací a postojů klienta k nim), a to ve smyslu rozvíjení pozitivních prvků. K dosažení kýžených změn v rámci dohledu mohou přispět zejména postupy spočívající v pozorném a reflektivním naslouchání, ve vyjadřování pochopení, v příznivé a podporující reakci na klientova vlastní vyjádření týkající se odhodlání změnit se či v ujišťování, že je to sám klient a jeho vlastní vůle, co rozhodne o jeho dalším směřování. Z prvků, které mohou klienta motivovat, ovšem podle Cantonova názoru nesmíme opomenout ani širší kontext, v němž se probační dohled odehrává – tedy například délku doby, po níž čeká na schůzku s probačním pracovníkem, prostředí, kde se schůzka odehrává, nebo postoje a chování všech zaměstnanců probační služby, s nimiž přijde do kontaktu. To vše může posílit, nebo naopak oslabit jeho motivaci spolupracovat na změně chování.

Pro závěrečné **shrnutí principů efektivní probace**, které zde zazněly, se nabízí koncept účinné probace navržený McNeillem (2009). Jednotlivé fáze probační činnosti jsou v něm detailně popsány, a to pomocí odpovědí na klíčové otázky či problémy, jejichž řešení se v každé z nich musí probační úředník s klientem věnovat:

PŘÍPRAVA

Klíčová otázka: Proč a jakým způsobem bychom spolu měli pracovat?

- **Příprava:** Co již o dotyčném víme? S jakými aspiracemi a představami do probačního procesu vstupuje?
- **Navázání vztahu:** Jak nejlépe na aspirace a představy klienta reagovat? Jak navázat vzájemný vztah založený na otevřenosti, důvěře a vřelosti?
- **Zapojení:** Jak klienta co nejvíce do vztahu i celého procesu dohledu zapojit?

ODHAD

Klíčová otázka: Jak rozumíme problémům, které budeme nuceni řešit?

- Jaké dostupné nástroje **risk assesmentu** lze v tomto případě využít?
- Jak vynívá moje vlastní analýza klíčových rizikových faktorů? Co dalšího ještě potřebuji vědět o sociálním i situačním kontextu rizik?
- O čem hovoří moje vlastní analýza potřeb?
- O čem hovoří moje vlastní analýza zdrojů a pozitivních prvků na individuální i sociální úrovni (sociální síť klienta)?
- Co by mohlo u tohoto klienta umožnit desistenci, a co naopak představuje její hlavní překážky?
- Co vidíme oba jako problémy?
- Co jsou priority?
- Koho všeho se případ týká?

PLÁN

Klíčová otázka: Proč se domníváme, že uskutečněním našeho plánu dosáhneme kýženého výsledku?

- Jak je možné řešit rizikové faktory, které jsme identifikovali? Které z nich jsou nejnáléhavější? Existují nějaké speciální programy či služby, které by bylo možno v tomto směru využít?
- Jak lze uspokojit potřeby, které jsme identifikovali? Které jsou nejnáléhavější? Bude třeba využít specifických služeb?
- Jakým způsobem bude možné využít pozitivních individuálních i sociálních zdrojů, aby se podařilo dosáhnout požadovaných změn?
- Jak aktivovat zdroje desistence a jak překonat překážky v jejím dosažení?

Lidský kapitál:

- Co je třeba učinit pro zvýšení motivace změnit se?
- Co je třeba učinit pro zvýšení kapacity ke změně?

Sociální kapitál:

- Co je třeba učinit pro využití příležitostí ke změně?
- Jakým způsobem do celého procesu zapojit rodinu či další prvky sociální sítě?
- Jak se chystáme řešit problémy?
- Jaké jsou naše realistické cíle?
- Kdo co udělá a kdy?

ŘÍZENÍ

Klíčová otázka: Děláme to, co jsme si řekli, že dělat budeme?

- Kdo je odpovědný za vedení případu? Kdo dbá na kontinuitu a konzistenci pomoci?
- Kolik lidí je skutečně zapojeno do plánu práce, kdo co dělá a do kdy dělat bude?
- Jsou různé součásti či složky pomoci sladěny tak, aby společně přispěly k procesu desistence?
- Jsou některé z potřeb neřešeny či se potýkáme s tím, že některé služby nebo požadované programy nejsou k dispozici?
- Jakým způsobem je podporováno dodržování podmínek a jak je řešeno jejich porušování?
- Plán je realizován, pořizují se záznamy o průběhu.
- Je monitorováno, zda dochází k dohodnutým krokům, jsou sledovány potíže i dosažené úspěchy.

Klíčová otázka: Funguje to? Pokud ne, proč? Byla intervence špatně promyšlena, a nebo se jen nepovedlo uskutečnit vše podle plánu?

Jaká data jsou požadována, abychom mohli celý proces hodnotit?

- Nová aplikace nástrojů risk-assessmentu
- Údaje sdělené klientem (self-reports vypovídající o realizaci plánu i o případné další trestné činnosti)
- Informace od dalších osob
- Informace od dohlížejících pracovníků
- Informace od lidí, kteří jsou zapojeni do plánu
- Záznamy ze schůzek
- Záznamy z jiných zdrojů

Ve světle uvedených zdrojů:

- Nakolik se podařilo dosáhnout cílů?
- Jaké důkazy pro to máme?
- Co nejpodstatnějšího se stalo?
- Jaké poznatky si je možno vzít pro další práci?

VIII.

Vlastní výzkumné šetření

Cílem empirické části naší studie bylo zmapovat **zkušenosti a názory probačních pracovníků** na možnosti jejich práce s pachatelí trestných činů ve smyslu omezování rizik recidivy, respektive podpory faktorů, které mohou účinně podnítit či podpořit proces desistence. Jako výzkumnou metodu jsme zvolili **dotazníkové šetření**. Při jeho přípravě jsme vycházeli zejména z poznatků získaných ze zahraničních studií, o nichž pojednávají předcházející kapitoly. Obsah samotného dotazníku byl opakovaně konzultován s pracovníky ředitelství Probační a mediační služby (konkrétně z oddělení pro koncepční, analytické a metodické činnosti a z oddělení pro vzdělávání). Do finální podoby byly zařazeny otázky vztahující se k několika tematickým okruhům, a to k pojetí a měřítkům samotné efektivity probace, k problémům, které probační pracovníci s klienty na schůzkách nejčastěji řeší, k očekáváním, jaká si s probací spojují klienti, k dovednostem a schopnostem, kterými by měl probační pracovník pro efektivní výkon své profese disponovat, k maximálnímu počtu klientů, který by měl být na jednoho pracovníka stanoven, a také k příčinám recidivy i desistence, včetně posouzení, jak je lze probací ovlivnit. Část otázek se vztahovala k problémům či překážkám, které v našich podmínkách brání účinnějšímu omezování recidivy pachatelů, a také k opatřením, která by respondenti doporučili jako cestu k celkovému zvýšení efektivity probace. Pozornost byla rovněž věnována různým formám práce s klienty, které doporučují příslušné metodické standardy PMS, a také způsobu, jak se probační úředníci na výkon své práce připravují. V závěru dotazníku pak bylo zjišťováno několik údajů o respondentovi samotném (pohlaví, věk, délka praxe u PMS a typ vzdělání). Většina otázek kombinovala formu **otázek uzavřených a otevřených**, aby respondent mohl námi nabídnuté varianty odpovědí doplnit o vlastní postřehy, podněty a náměty (kompletní znění dotazníku viz Příloha 1).

Spolupráci s ředitelstvím PMS jsme využili také při samotné **distribuci dotazníků**. Rozeslány byly jeho pracovníky prostřednictvím elektronické pošty v polovině **června 2016**, přičemž konečné datum pro navrácení bylo stanoveno na 15. července. Vzhledem k období dovolených byl tento termín později prodloužen do 10. srpna 2016. I díky tomu jsme nakonec obdrželi **114 dotazníků**. Naprostou většinu z nich respondenti zaslali mailem, tedy způsobem, který jejich odpovědi spojuje s konkrétním jménem i probačním střediskem. Výzkum jsme nicméně koncipovali jako anonymní, a tak v následujícím textu jména ani lokalitu, kde pracovník působí, záměrně neuvádíme.

VIII.1. Charakteristika výzkumného souboru

Pojem probace lze chápat v širším i užším významu (viz úvod této publikace). Pro účely našeho šetření jsme se rozhodli zaměřit pouze na problematiku samotného **dohledu**, a to výhradně v oblasti práce s dospělými pachatelí¹⁴. Dotazník byl rozeslán všem pracovníkům služby (tedy probačním úředníkům i asistentům), a to s prosbou, aby jej vyplnil každý,

14 Vymezení výzkumného souboru bylo jedním z témat, které jsme konzultovali s ředitelstvím PMS. Shodli jsme se, že probační práce s pachatelí z řad dětí a mládeže je velmi specifická, a nemělo by proto smysl snažit se ji podchytit v rámci společného šetření.

kdo vykonává dohled u dospělých pachatelů. Podle kvalifikovaného odhadu, který nám ředitelství PMS poskytlo, je těchto pracovníků cca 170¹⁵. Podařilo se nám tím pádem zmapovat zkušenosti a názory zhruba 67 % z nich.

Většinu respondentů, kteří nám dotazníky zaslali, tvořily ženy (71,9 %). **Průměrný věk** činil necelých čtyřicet let (konkrétně 39,3; st. odchylka 8,724), přičemž nejmladšímu účastníkovi šetření bylo dvacet šest let, nejstaršímu šedesát¹⁶. Průměrná **praxe u PMS** v oblasti dohledu činila bezmála osm let (přesně 7,9; st. odchylka 4,862). Nejkratší uvedená byla tři měsíce, nejdelší šestnáct let. Ta se týkala hned pěti respondentů, o nichž je možno prohlásit, že v PMS působí již od jejího vzniku v roce 2000. Více než 40 % vzorku se dohledem zabývá déle než deset let. Naprostá většina dotázaných má vysokoškolské vzdělání (97 %), a to nejčastěji se zaměřením na sociální práci (29,2 %) či vzdělání pedagogické (22,1 %). Relativně častá byla kombinace více oborů, které dotazník nabízel. Opakovaně se objevovala sociologie, antropologie, teologie a humanitní studia (uvedené obory zmínili vždy tři respondenti), stejně jako politologie, geografie, zdravotnictví či bezpečnostně právní studia (vždy dva respondenti). Zastoupení měla také sociální patologie, filosofie, regionální rozvoj či tělovýchova a sport. V drtivé většině případů se jednalo o humanitně orientované obory. Detailnější pohled na zmíněné charakteristiky našeho výzkumného souboru nabízí následující tabulka.

Tabulka 6: Výzkumný vzorek podle základních charakteristik (respondenti v %)

Pohlaví	muž	28,1
	žena	71,9
Věk	do 30 let	16,0
	30–39 let	39,4
	40–49 let	29,8
	50 a více let	14,9
Vzdělání	středoškolské	0,9
	vyšší odborné	1,8
	vysokoškolské	97,3
Obor vzdělání	sociální práce	29,2
	pedagogické	22,1
	právní	6,2
	ekonomické	6,2
	kombinace (jednoho či více z uvedených)	16,8
	jiné	19,5
Délka praxe u PMS	do 1 roku	8,5
	2–5 let	25,5
	6–9 let	25,5
	10 a více let	40,6

15 Přesné číslo není možné stanovit, neboť na některých střediscích mají pracovníci na starost více agend najednou.

16 Je třeba zmínit, že údaj o věku trochu překvapivě odmítlo sdělit dvacet respondentů, tedy relativně velký počet z celého vzorku (17,5 % vzorku). Údaje o průměru proto mohou být mírně zkreslené.

VIII.2. Měřítko efektivity probace

Od probace si slibujeme plnění více úkolů současně. I proto je diskuze o její efektivitě komplikovaná, neboť se odvíjí od otázky, který z těchto úkolů považujeme za nejdůležitější (viz kapitola II). Zajímalo nás, jak tuto problematiku vnímají sami probační pracovníci. Požádali jsme je proto, aby z námi nabídnutých pěti kritérií účinnosti probace vytvořili pořadí od nejdůležitějšího po nejméně důležité. Současně jsme jim formou volné odpovědi umožnili doplnit i kritéria další, pokud je v našem výběru postrádali. Způsobem, který nám umožnil data zpracovat a vyhodnotit, odpovědělo bohužel pouze 89 respondentů (zhruba pětina odpovědí byla neplatná)¹⁷. Celkové hodnocení vystihuje následující tabulka, která vychází z **průměrné hodnoty obdržených pořadí** (tedy čím nižší dané číslo je, tím větší důležitost respondenti příslušnému kritériu přisuzují a v žebříčku jej stavějí výše).

Tabulka 7: Kritéria efektivity probace podle jejich důležitosti (dosažený průměr)

Pořadí	Kritérium	Průměrná hodnota v uděleném pořadí	St. odchylka
1.	Změna osobních postojů pachatele k trestné činnosti	2,02	1,022
2.	Vyřešení rizik a kriminogenních potřeb pachatele	2,21	1,017
3.	Předcházení recidivě pachatele (žádný další záznam v Rejstříku trestů)	2,37	1,059
4.	Osvědčení pachatele ve zkušební době	3,87	1,079
5.	Subjektivní spokojenost pachatele s tím, co pro něj PMS udělala	4,53	0,799

N=89

Výsledky hovoří o tom, že pro probační pracovníky jsou důkazem účinnosti probace známky skutečných změn na úrovni osobnosti pachatele (tedy jeho **postojů**) nebo životní situace, v níž se nachází a která může návrat k trestné činnosti podnítit (**kriminogenní rizika a potřeby**). Až za nimi se v celkovém pořadí objevují kritéria, s nimiž se v evaluačních výzkumech setkáváme nejčastěji – tedy kritérium **recidivy**, jemuž se naše studie přednostně věnuje, či kritérium **osvědčení pachatele** ve zkušební době. Za spíše irelevantní pak respondenti považují spokojenost samotného klienta. Dokresluje to i poznámka, kterou jeden z dotázaných připojil a podle níž tuto položku „*asi vymyslel služebně mladší a ctizádnostivý probační kolega, nebo je to vtíp...*“ Přesto se našli dva respondenti, kteří toto kritérium zařadili na první nebo druhé místo, a také osm dotázaných, pro které se jednalo o třetí nejdůležitější hledisko.

Následující tabulka upřesňuje pohled na to, jak byla jednotlivá kritéria hodnocena. U každého z nich je vyjádřen procentuální podíl respondentů, kteří jej na příslušném místě v celkovém pořadí uvedli. Také zde je patrný význam, který probační pracovníci přikládají postojům svých klientů k trestné činnosti (více jak 40 % považuje jejich změnu za

17 Otázka byla konstruována tak, že ke každému kritériu měl respondent přidělit pořadí od 1 do 5 (tedy 1 pro měřítko nejdůležitější, 2 pro druhé nejdůležitější atd., až po 5 – nejméně důležité). Někteří respondenti ale přiřazovali stejné pořadí více kritériím současně. Ačkoli je zřejmé, že tím vyjadřovali vyrovnanost či stejnou důležitost těchto kritérií, rozhodli jsme se jejich odpovědi ze zpracování vyřadit, abychom mohli data vyhodnotit původně zamýšleným postupem.

nejpodstatnější měřítko efektivity, naopak jen zcela výjimečně se toto kritérium objevovalo na horším než třetím místě). Jako druhé měřítko, které se nejčastěji objevilo na prvním místě, byla recidiva (nejdůležitější pro téměř 30 % respondentů), následovaná hlediskem vyřešení kriminogenních rizik a potřeb pachatele (nejdůležitější pro více než 22 % vzorku). Zbývající dvě kritéria se na předních místech objevovala jen velmi sporadicky.

Tabulka 8: Kritéria efektivity probace (podíl respondentů dle přiděleného pořadí)

Kritérium	Pořadí v celkovém hodnocení (respondenti v %)					Celkem (v %)
	1.	2.	3.	4.	5.	
Změna osobních postojů pachatele k trestné činnosti	41,6	22,5	29,2	5,6	1,1	100,0
Vyřešení rizik a kriminogenních potřeb pachatele	22,5	49,4	16,9	6,7	4,5	100,0
Předcházení recidivě pachatele (žádný další záznam v Rejstříku trestů)	29,2	18,0	40,4	11,2	1,1	100,0
Osvědčení pachatele ve zkušební době	5,6	9,0	4,5	55,1	25,8	100,0
Subjektivní spokojenost pachatele s tím, co pro něj PMS udělala	1,1	1,1	9,0	21,3	67,4	100,0

N=89

Za zmínku stojí zjištění, že celkové pořadí kritérií se mírně změní, pokud jej porovnáme mezi různými skupinami respondentů. Zatímco u žen zůstává na prvním místě změna osobních postojů pachatele (průměr 1,93; st. odchylka 0,981) a na druhém vyřešení rizik a kriminogenních potřeb pachatele (průměr 2,00; st. odchylka 0,837), mezi muži „zvítězilo“ hledisko předcházení recidivě pachatele (průměr 2,14; st. odchylka 1,145), byť jen s mírným náskokem na kritérium změn osobních postojů (průměr 2,21; st. odchylka 1,101). Obdobně se měřítko recidivy dostalo do čela pomyslného žebříčku mezi respondenty ve věkové kategorii 40–49 let a respondenty s právnickým vzděláním.

Několik dotázaných reagovalo na výzvu, aby uvedli **další podstatné měřítko účinnosti** probace, pokud jej mezi námi nabízenými postrádali. Nejčastěji (celkem šestkrát) se objevilo hledisko spojené s potřebami osob, které pachatel svou trestnou činností poškodil¹⁸:

„Odstranění / zmírnění důsledků trestné činnosti. Změna osobních postojů k trestné činnosti musí být hmatatelná konkrétním konáním...“ (muž, 16 let praxe u PMS)

„Odčinění následků trestné činnosti – náhrada škody, hrazení výživného...“ (žena, 5 let praxe u PMS)

„Satisfakce poškozených...“ (muž, 10 let praxe u PMS)

„Aktivita pachatele při odčinění následků trestné činnosti pro oběť...“ (žena, 6 let praxe u PMS)

¹⁸ Zde i v dalších částech textu využíváme doslovné citace z dotazníků – uvedeny jsou vždy kurzívou a pro lepší ilustraci je spojujeme s údajem o pohlaví a délce praxe, kterou v oblasti dohledu respondent má.

Pro další skupinu poznámek bylo příznačné téma **pachatelových postojů** – nikoli však jen k trestné činnosti, jak nabízelo jedno z našich kritérií, ale také k dalším, nesporně důležitým aspektům:

„Přístup pachatele ke spolupráci...“ (muž, 13 let praxe u PMS)

„Změna přesvědčení...“ (žena, 1 rok praxe u PMS)

„Změna osobních postojů pachatele k sobě, změna myšlení...“ (žena, 13 let praxe u PMS)

Kromě těchto námětů jsme se setkali i se dvěma zajímavými komentáři, které rozhodně stojí za odcitování. V prvním z nich se respondent ostře vyhrnil proti jednomu z nabízených kritérií, ačkoli v našem vzorku se celkově umístilo jako druhé nejdůležitější. Jeho poznámka je na místě, neboť evaluace podle měřítek tohoto typu je problém, kterého si musí být výzkumníci vědomi:

„Kritérium ‚Změna osobních postojů pachatele k trestné činnosti‘ je pro hodnocení efektivity probace naprosto nevyhovující, toto je jedno z kritérií, které je neměřitelné a nelze se spoléhat pouze na to, co klient říká a co prezentuje...“ (muž, 4 roky u PMS)

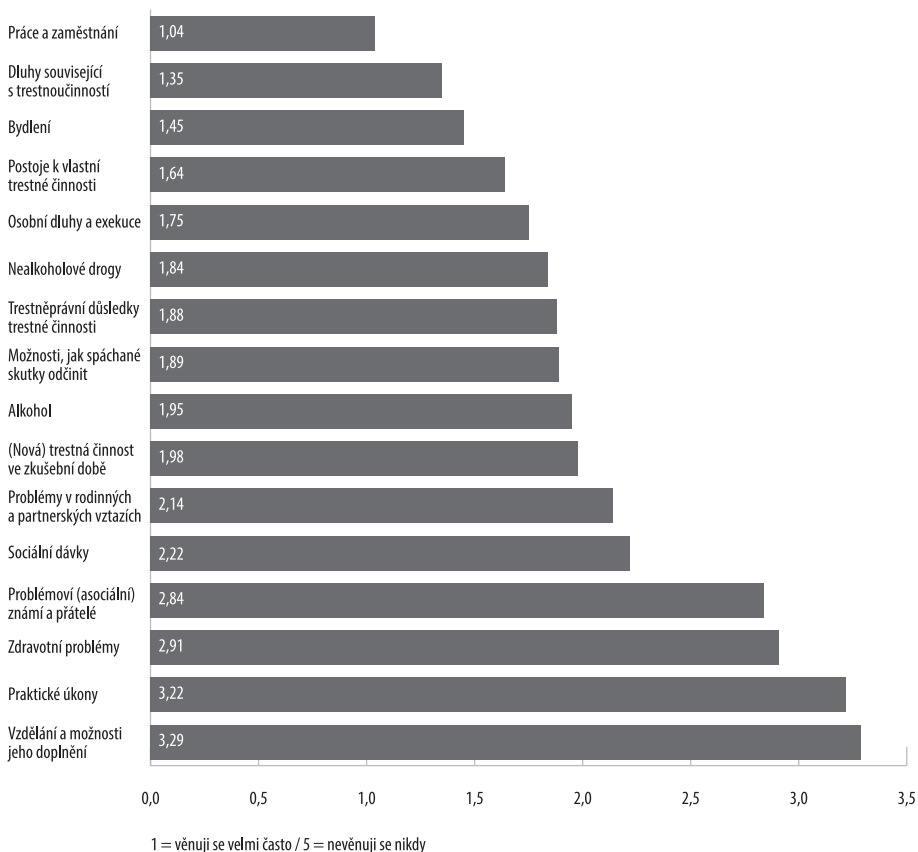
Druhý z komentářů byl obsírnější a respondentka se v něm nad účinností probace zamyslela v širších souvislostech práce s různými typy klientů. Nelze přehlédnout, že se v mnoha bodech shoduje s principy efektivní probace, o nichž hovoří výše citované zahraniční prameny:

„Kontext probace určuje zákon a spočívá to především v tom, aby klient splnil soudem uložené a zákonem stanovené podmínky, jsme jakýmsi průvodcem i kontrolou v klientově zkušební době a primárním cílem je to, aby se osvědčil. U nemotivovaných klientů tomu říkám ‚Tříkrokový model‘, který jim vysvětlím, a chci po nich výslovně slyšet odpověď, zda do toho za takových podmínek jdou. Znamená to: 1. Nic dalšího nespáchat, 2. Docházet a otevřeně spolupracovat, 3. Splnit soudem uložené přiměřené povinnosti. K tomu se váže společné hledání způsobů, jak to zařídit, aby na konci byla zpráva konstatující splnění povinností a mohlo následovat osvědčení. Pokud klient projevuje motivaci, přidávám bonusovou nabídku (i když mě má za trest, může z toho hodně pro sebe vytěžit): společně projít jeho motivace a potřeby a hledat, jak je přenastavit, aby už nemusel v budoucnu mít co dočínění s trestními záležitostmi a dařilo se mu. Až na pár výjimek všichni uznali, že delikvence vůbec ziskový byznys není. Všichni mají v sobě potřebu být úspěšní, šťastní i spokojení, jen neví, jak na to. Mám za ta léta vytvořený motivační systém. Pracuji trojrozměrně dle potřeb klienta. Tento druhý krok je skutečným základem udržení nerecidivy v budoucnu. První skupinu, pokud to k tomu alespoň trochu je, se snažím motivovat do hlubší změny, která je faktickým předpokladem udržení nerecidivy v budoucnu. Obtíže působí duševní poruchy, dále závislosti (pokud klient bagatelizuje nebo odmítá první krok vedoucí k jejich eliminaci) a zvyk pohodlnosti. Toto je velmi stručně řečeno, práci individualizuji. Jiný přístup je u delikventů ve fázi desistence, jiný u žen, jiný u mladých – metodu motivace určují jejich potřeby a jejich pojetí reality...“ (žena, 16 let u PMS)

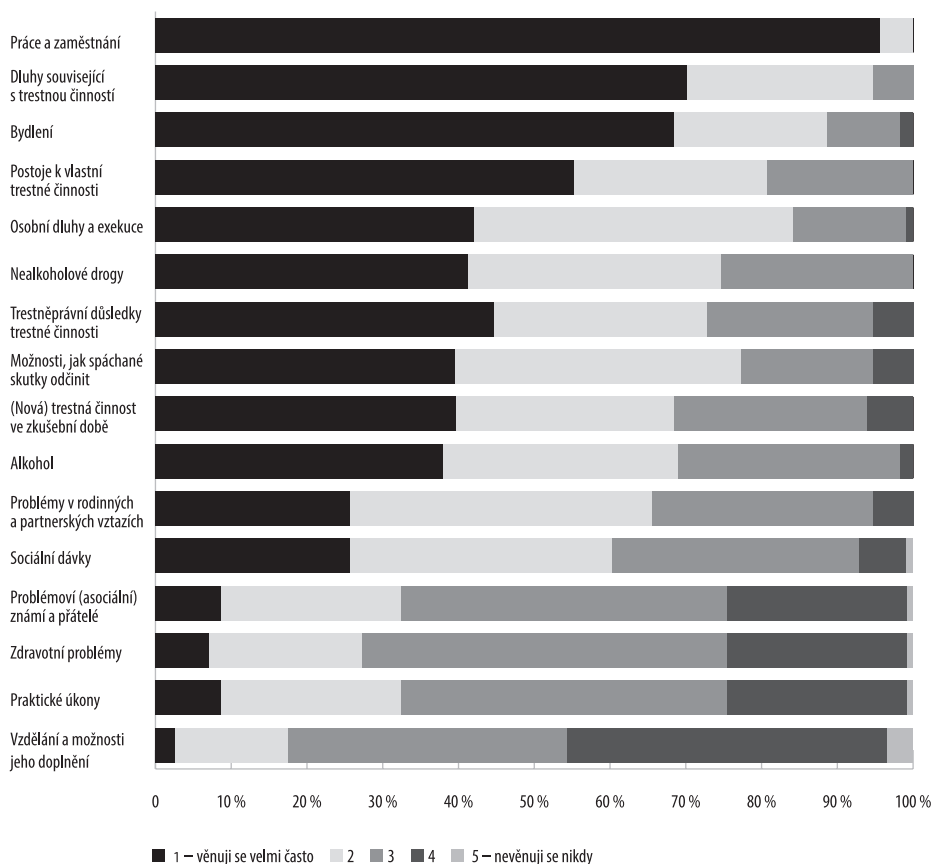
VIII.3. Témata schůzek s klienty

Ústředním bodem probační práce jsou schůzky s klienty. Ačkoli se jejich průběh i probíraná témata či problémy odvíjejí od individuality každého z nich a od aktuální životní situace, pokus o jakési zobecnění zkušeností probačních pracovníků se nám jevil jako užitečný. Naznačuje totiž, na jaké jevy se probační práce soustředí v nejvyšší míře, a které jsou naopak spíše okrajové, což je pro pochopení vztahu mezi probací a desistencí velmi podstatné. Respondentům jsme proto předestřeli **seznam šestnácti témat či otázek**, a požádali je, aby se k nim vyjádřili na pětistupňové škále od 1 (danému tématu se na schůzkách s klienty při realizaci dohledu věnují velmi často) po 5 (danému tématu se nevěnují nikdy). Základní přehled o jejich odpovědích nabízí následující dva grafy. První z nich zobrazuje hodnoty průměrů, jakých bylo u každé z položek v rámci celého výzkumného vzorku dosaženo. Seřazené jsou od témat nejčastěji řešených (tedy těch, jejichž průměrné hodnocení se na dané škále nejvíce blížilo 1) po témata řešená nejméně často. Druhý graf pak dokresluje rozložení jednotlivých variant (tedy od 1 do 5) u každé z položek.

Graf 4: Témata a otázky řešené na schůzkách s klienty (podle dosaženého průměru)

Graf 5: Rozložení odpovědí u jednotlivých témat schůzek s klienty (respondenti v %)

Nejčastěji se probační pracovníci na schůzkách s klienty věnují tématu **práce a zaměstnání** (průměr 1,04; st. odchylka 0,206). Hodnotu 1 (tedy „věnuji se velmi často“) zvolilo 95,6 % dotázaných, zbývající část volila hodnotu 2. Situace, že více hodnot (tedy 3–5) již nebylo respondenty využito, se u žádné jiné položky neopakovala. Tento výsledek nelze brát jako překvapivý. Skutečnost, zda klient má či nemá stálé zaměstnání, je jedním ze základních poznatků, podle nichž může probační pracovník hodnotit klientovu situaci, a to i ve smyslu informací, které následně ve své zprávě o průběhu dohledu předává soudu. Význam má samozřejmě také ve vztahu k rizikům případné recidivy, respektive ke směřování klienta k desistenci. Lze proto očekávat, že na otázky týkající se zaměstnání dojde během naprosté většiny probačních schůzek.

Jako druhé nejčastější téma vzešly z našeho výzkumu **dluhy klientů** související s trestnou činností – tedy například náklady na trestní řízení či náhrada způsobených škod (dosažený celkový průměr činil 1,35; st. odchylka 0,580). Také v tomto případě většina dotázaných volila na škále hodnotu 1 (70,2 % respondentů). Opět se jedná o vcelku předvídatelné zjištění, neboť je známo, že s dluhy se potýká řada odsouzených¹⁹. Nejde přitom pouze o závazky vyplývající přímo z trestné činnosti. Téma **osobních dluhů a exekucí**,

19 K tomu viz např. Rozum, Kotulan, & Tomášek (2008)

kteře náš dotazník teŕ obsahoval, skončilo na pátém místě pomyslného ŕebříčku (průměr 1,75; st. odchylka 0,738). Mezi témata označovaná respondenty jako nejčastěji řešená patří i **bydlení** (průměr 1,45; st. odchylka 0,742), tedy opět oblast, která má pro posuzování životní situace klienta i jeho šanci na úspěšné začlenění do společnosti velkou výpovědní hodnotu.

Otázka na význam různých kritérií pro posuzování efektivity probace ukázala, ŕe pro většinu probačních pracovníků je zásadní snaha o změnu **postojů jejich klientů k trestné činnosti**. V souladu s tím je zjištění, ŕe toto téma bylo zmiňováno i mezi nejčastěji řešenými problémy (průměr 1,64; st. odchylka 0,788). Celkový průměr pod hodnotu 2 bylo možné vysledovat ještě u položek souvisejících s **užíváním nealkoholových drog** (průměr 1,84; st. odchylka 0,805) a **alkoholu** (průměr 1,95; st. odchylka 0,864), a dále u **trestněprávních důsledků trestné činnosti** (průměr 1,88; st. odchylka 0,933), možností, jak může klient **spáchané skutky odčinit** (průměr 1,89; st. odchylka 0,880), a teŕ u trestné činnosti **spáchané ve zkušební době** (průměr 1,98; st. odchylka 0,950). Na rozdíl od témat, jako je zaměstnání, bydlení či dluhy, zde patrně platí, ŕe frekvence jejich výskytu na schůzkách výrazněji závisí na klientele příslušného probačního pracovníka.

Méně často (s celkovým průměrem mezi hodnotami 2–3) se při jednání s klienty řeší **problémy v rodinných a partnerských vztazích** (průměr 2,14; st. odchylka 0,865), **sociální dávky** (průměr 2,22; st. odchylka 0,933), **problémoví přátelé** (průměr 2,84; st. odchylka 0,918) či **zdravotní problémy** klienta (průměr 2,91; st. odchylka 0,868). I tak ale platilo, ŕe většina respondentů je hodnotila na škále 1–3, tedy jako relativně časté. Nad celkový průměr 3 se z celého seznamu položek dostalo pouze řešení **praktických úkonů** (průměr 3,22; st. odchylka 0,870), které jsme v dotazníku upřesnili příkladem ve smyslu pomoci s napsáním dopisu nebo vyřízením telefonátu na úřad, a především **vzdělání a možnosti jeho doplnění** (průměr 3,29; st. odchylka 0,859). U této položky se jako u jediné objevily ve více než jednom případě odpovědi, ŕe se jí respondenti v rámci schůzek nevěnují nikdy (uvedli celkem čtyři dotázaní, tedy 3,5 % z celého vzorku).

Doplňující část otázky vyzývala respondenty, aby v případě potřeby uvedli **další témata či problém**, jemuž se s klienty na schůzkách věnují. Této možnosti využilo celkem 31 dotázaných. Ve čtyřech případech se jednalo o upozornění na metodologický problém, jehož jsme si samozřejmě vědomi – každý klient je individualita, a snaha zobecnit zkušenost ze schůzek tímto způsobem je proto do jisté míry zavádějící:

„S klientem na konzultacích vždy řeším jeho aktuální potřebu, tj. pokud klient nadměrně užívá alkohol, drogy, je prioritou řešení alkoholismu, drog. Pokud klienta trápí dluhy, pak řešíme jeho finanční situaci, atd., a to vše, jen pokud klient má zájem toto řešit...“ (žena, 9 let praxe u PMS)

„Každý klient je individualita, a proto témata volím vždy s ohledem na aktuální situaci klienta a jeho potřeby. Takže opravdu je velmi obtížné zobecňovat! Všechna témata uvedená v tabulce se s klientem obvykle otevírají...“ (žena, 16 let praxe u PMS)

„Témata schůzek opravdu zobecňuji (průměruji), každý klient má jiné potřeby...“ (žena, 15 let praxe u PMS).

Čtyři respondenti jako další téma schůzek uvedli **volný čas klientů**, respektive způsob, jakým ho tráví. Stejný počet zmínil konfliktní či **agresivní chování** klientů:

„Často se setkáváme s problémy agresivity u klientů, často tedy řešíme, jak zvládají konfliktní situace v kontextu s běžným životem a jak se jim daří měnit dosavadní vzorce jejich chování...“ (žena, 6 let praxe u PMS)

„Zvládání konfliktních situací neagresivním způsobem...“ (žena, 9 let praxe u PMS)

Čtyřikrát se také objevilo téma spojené s **hodnotami a postoji klienta** k životu („Životní postoj, sebehodnota...“; „Náboženství, otázky smyslu života...“) a téma **plnění či neplnění povinností** uložených v rámci dohledu. Jeden z respondentů naznačil, že získat od klienta příslušné informace není vždy snadné:

„Zjišťování (dolování) informací, které má klient uvádět, jako je například přesná adresa faktického bydliště...“ (muž, 10 let praxe u PMS)

Třikrát jsme se v komentářích setkali s tématem plánů klienta do budoucna, stejně jako s gamblerstvím, se spoluprací s jinými organizacemi (psychiatři, psychologové, poradny pro zvládání závislostí apod.), a také s tématem dětí a povinností či „starostí“ s nimi spojených (vyživovací povinnosti, změny opatrovnictví, jednání s orgány sociální péče o děti apod.). Ve dvou případech se objevilo téma příčin trestné činnosti a náhledu, kterou na ni klient má, a také zapojení klientů do probačních programů. Jednotlivě pak byly zmíněny i další oblasti, mimo jiné zvládání krizových situací, vztahy na pracovišti klienta, příprava klienta na veřejné zasedání, specifická situace klientů – cizinců („zdravotní pojištění, daňové odvody, vzdělávání v oblasti práv a povinností osob žijících na území ČR“), povahové rysy klienta, dopad trestné činnosti na blízké osoby, ale také témata celospolečenského charakteru nebo zneužívání sociálního systému:

„Klienti mají často tendenci hovořit o obecných poměrech ve společnosti. Omezeně se tedy věnují i tomuto tématu, protože mi umožňuje nahlédnout do osobní perspektivy, postojů klienta...“ (žena, 9 let praxe u PMS)

„Klientům se nevyplatí pracovat, mají dluhy, exekuce, plat by byl nízký, neexistence vlastního bydlení, čerpají mj. doplatky na bydlení; proto berou dávky a pracují načerno, oficiálně ale žádný příjem nemají, proto nechtějí splácet škodu... Jde o začarovaný kruh, který bohužel systém podporuje – nízké mzdy, vysoké nájemné v bytech RPG²⁰, neexistence sociálního bydlení...“ (žena, 16 let praxe u PMS)

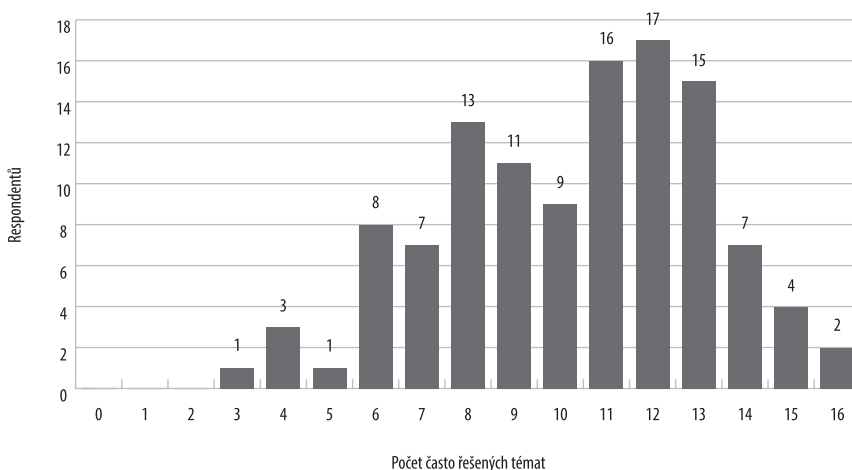
Témata, jimž se probační úředníci s klienty na schůzkách věnují, nás zajímala také z jiného úhlu pohledu. Kromě otázky, kterým z nich se věnují nejčastěji, se nabízelo zjištění, kolika tématům současně se věnují intenzivněji a zda mezi jednotlivými pracovníky v tomto smyslu najdeme podstatnější rozdíly. Pro tento účel i pro potřeby dalších analýz jsme si na základě získaných dat vytvořili dvě speciální proměnné, a to **celkový počet často řešených témat** a **souhrnný index intenzity**, s nímž se pracovník všem z nabídnutých

20 Jedná se o společnost, která poskytuje nájemní bydlení, a to převážně na území Moravskoslezského kraje.

témat během schůzek věnuje. První z nich vycházela z počtu témat, u nichž respondent na předložené škále volil hodnotu 1 nebo 2 (na schůzkách s klienty se jim tedy věnuje častěji, než představovala průměrná hodnota škály). Vzhledem k tomu, že takových témat naše otázka nabízela celkem 16, mohly se hodnoty pohybovat od 0 (ani jednomu z témat se na schůzkách s klienty respondent častěji nevěnuje) do 16 (častěji se věnuje všem šestnácti tématům).

Nejmenší počet častěji řešených témat, s nímž jsme se setkali, činil 3 (zmínil jeden dotázaný), dva respondenti pak na příslušných bodech škály označili všech 16 témat. Průměrný počet činil 10,3 (st. odchylka 2,866). Rozložení v rámci celého výzkumného souboru zobrazuje následující graf. Je z něj dobře patrné, že nejčastěji se objevila varianta 12 témat (17 respondentů, 14,9 % vzorku), následovaná variantou 11 témat (14 %) a 13 témat (13,2 %). Méně než polovinu témat (do 7 položek) řeší častěji na schůzkách jen 17,5 % respondentů, naopak více než polovina (53,5 %) se často věnuje minimálně 11 tématům. Tyto poznatky dokládají, že probační práce je pro většinu respondentů tematicky velmi **pestrou činností**, která zasahuje do mnoha různorodých oblastí.

Graf 6: Často řešená témata (hodnoty 1 a 2 na příslušné škále)

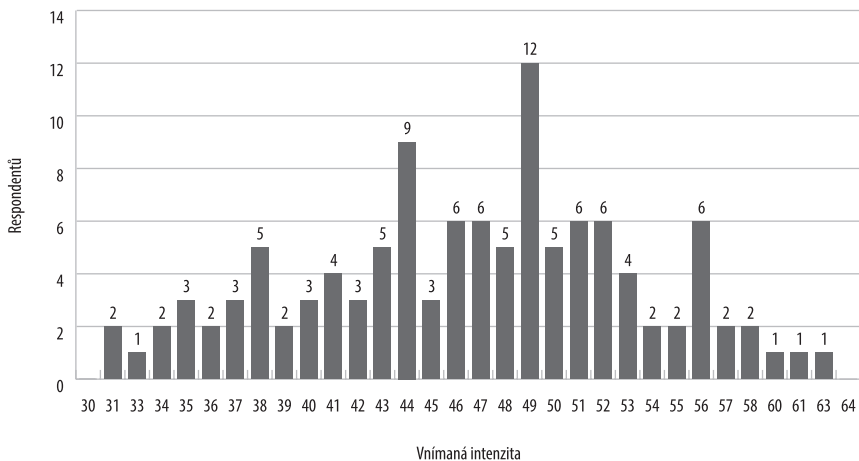

U počtu často řešených témat nerozhodoval ani věk respondenta, ani délka jeho praxe. Jako statisticky významné se ovšem jevílo **pohlaví**, byť o důvodu těchto rozdílů můžeme spíše spekulovat. Ženy se každopádně v průměru zabývají častěji více tématy než muži (10,71 vs. 9,28, $p < 0,05$).

Druhou z proměnných jsme vytvořili tak, aby popisovala nejen rozmanitost témat, jimž se jednotliví pracovníci věnují, ale zároveň i jimi **vnímanou celkovou intenzitou** času, který daným problémům v rámci schůzek zasvěť. Postupovali jsme tak, že u každého tématu jsme připsali bodové hodnocení podle toho, jak často se mu respondent věnuje. Pokud uvedl na škále hodnotu 1, počítali jsme ji do celkového součtu za 4 body, hodnotu 2 za 3 body atd., přičemž za hodnotu 5 (danému tématu se na schůzkách nevěnuje nikdy) nebylo připočítáno nic (0 bodů). Teoreticky se tedy respondent mohl pohybovat v rozmezí od 0 (u všech šestnácti témat by uvedl, že se jim na schůzkách nikdy nevěnuje) po 64 (u všech šestnácti témat by uvedl, že se jim věnuje velmi často).

Vyšlo najevo, že mezi probačními pracovníky jsou z hlediska této proměnné značné rozdíly (viz Graf 7). Minimální skóre činilo 31 bodů (dosáhli jej dva respondenti), maximální 63 (jeden respondent, kterému tak chyběl jediný bod ke zmíněnému absolutnímu maximu). Průměr pro celý soubor činil 46,57 (st. odchylka 6,874), nejčastěji dosaženou variantou bylo skóre 49 bodů (10,5 %).

Graf 7: Celková intenzita času věnovaného během schůzek posuzovaným tématům

Stejně jako u předchozí proměnné i zde platilo, že signifikantní rozdíly bylo možné pozorovat na základě pohlaví respondenta – u žen činilo průměrné skóre 47,54; u mužů 44,09 (sign. $p < 0,05$). Věk ani délka praxe roli ani v tomto případě nehrály. Zajímavě a blízko hranici statistické významnosti se jeví rozdíly dané oborem, který respondent vystudoval. Nižších průměrů dosáhli respondenti se vzděláním ekonomickým (43,29) a právním (44,29), vyšších naopak se vzděláním pedagogickým (46,32) či vzděláním v oboru sociální práce (46,39). Vůbec nejvyšší hodnota (50,23) byla zaznamenána u probačních pracovníků, kteří vystudovali kombinaci více humanitních oborů současně.

VIII.4. Přínos probace z pohledu klientů

Probace se historicky vyvinula jako opatření, které v sobě unikátním způsobem kombinuje prvky kontroly s prvky pomoci. I proto má podle našeho názoru smysl zjišťovat, jaká očekávání si s ní spojují sami klienti. V našem šetření bylo možné tuto otázku zkoumat jen zprostředkovaně, tedy pomocí zkušenosti probačních pracovníků. Požádali jsme je, aby se na čtyřstupňové škále vyjádřili, jak velká část jejich klientů vidí přínos v různých aspektech probační činnosti²¹. Současně měli opět možnost v komentáři vyjádřit vlastní postřehy, pokud si jejich klienti cení čehokoli dalšího, co v našem výčtu chybělo.

Jako první nás zajímala možnost **zprostředkování kontaktu na jiné instituce**, jimiž jsme mínili například úřad práce (viz Příloha 1). Lze předpokládat, že někteří klienti mohou takovou pomoc ocenit, neboť jim zjednoduší řešení různých životních situací či

21 Pro účely statistického zpracování byly varianty odpovědí v některých pozdějších analýzách sloučeny do dvou kategorií.

problémů. Na rozdíl od probačního pracovníka navíc nemusejí mít dostatečný přehled o síti organizací, které v dané oblasti působí a na něž se mohou obrátit. Jak naznačuje následující tabulka, výpovědi našich respondentů tuto domněnku potvrdily, byť je zjevné, že příslušného prvku si na probaci cení jen někteří klienti – 43 % probačních pracovníků uvedlo, že se jedná o jejich menší část, každý téměř desátý respondent naproti tomu soudí, že tato forma pomoci je důležitá pro všechny klienty. Nikdo z dotázaných nezvolil odpověď, že možnost zprostředkovat kontakty nemá význam pro žádného klienta.

Tabulka 9: Přínos probace formou zprostředkování kontaktu na jiné instituce

	respondentů	v %
Důležité pro všechny klienty	11	9,6
Důležité pro větší část klientů	54	47,4
Důležité jen pro menší část klientů	49	43,0
Pro nikoho z klientů nemá význam	0	0
CELKEM	114	100,0

Druhou oblastí, v níž může klient vidět přínos probace, je možnost **získání rady pro řešení rodinných či osobních problémů**. Oproti předchozí otázce zde již mírně převážily názory, že tento prvek pomoci je důležitý jen pro menší část klientů (tři respondenti dokonce uvedli, že důležitý není pro nikoho – viz následující tabulka). Odpovídá to poznatku, že rodinné vztahy a v nich existující problémy patří mezi témata, jimž je na schůzkách věnováno méně pozornosti než tématům jiným (viz výše). Platí nicméně, že vztah mezi časem věnovaným této problematice a odhadem na její význam v očích klientů se jako statisticky významný neprojevil. Neplatí tedy, že by probační úředníci, kteří se mu věnují častěji, byli ve větší míře přesvědčeni o tom, že si klienti právě tohoto zaměření schůzek váží.

Tabulka 10: Získání rady pro řešení rodinných či osobních problémů

	respondentů	v %
Důležité pro všechny klienty	3	2,6
Důležité pro větší část klientů	46	40,4
Důležité jen pro menší část klientů	62	54,4
Pro nikoho z klientů nemá význam	3	2,6
CELKEM	114	100,0

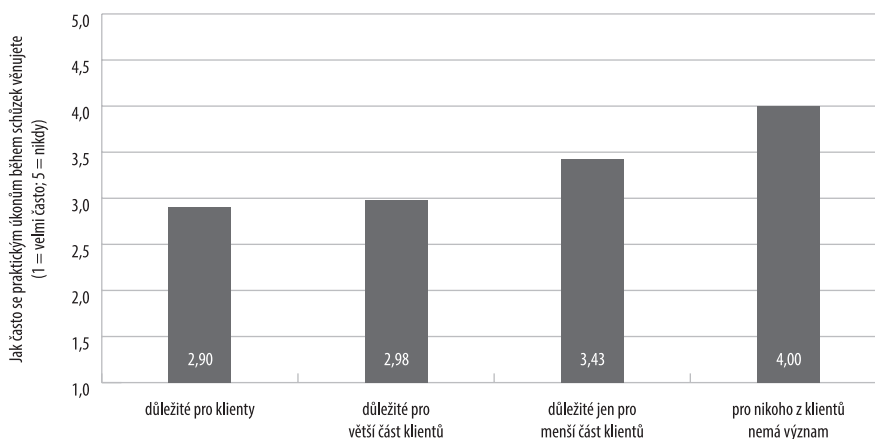
Také **praktické úkony** typu sepsání dopisu nebo vyřízení telefonátu na úřad byly předmětem otázky na možná témata schůzek, přičemž se ukázalo, že se jim častěji věnuje jen menší část probačních pracovníků. Jak ale ukazuje následující tabulka, názory na význam tohoto druhu pomoci pro samotné klienty byly vcelku vyrovnané (47,8 % respondentů uvedlo, že důležitý je tento prvek pro všechny či alespoň větší část klientů, podle 52,2 % má naopak význam jen pro menší část či dokonce pro nikoho).

Tabulka 11: Řešení praktických úkolů

	respondentů	v %
Důležité pro všechny klienty	10	8,8
Důležité pro větší část klientů	44	38,6
Důležité jen pro menší část klientů	58	50,9
Pro nikoho z klientů nemá význam	1	0,9
Neodpověděl	1	0,9
CELKEM	114	100,0

Statistická analýza v tomto případě ukázala, že mezi odpověďmi na uvedené dvě otázky existuje očekávaný vztah: čím častěji se respondent praktickým úkonům tohoto typu s klienty věnuje, tím spíše přepokládá, že danou formu práce vidí jako přínos. Ilustruje to následující graf, který vychází z porovnání dosažených průměrů (rozdíl sign. na $p < 0,05$).

Graf 8: Přínos pomoci s praktickými úkony podle věnovaného času

Zahraniční studie dokazují, že prvkem, který na probaci oceňuje převážná část klientů, je možnost **popovídat si s probačním úředníkem** coby někým, kdo upřímně a se zájmem naslouchá. Náš výzkum tuto tezi potvrzuje i v podmínkách České republiky. Jak dokládá následující tabulka, pouze pětina probačnických pracovníků soudí, že dané možnosti si váží jen menší část jejich klientů (pouze jediný dotázaný zvolil variantu, že tato možnost nemá význam pro žádného klienta).

Tabulka 12: Popovídání si s probačním úředníkem

	respondentů	v %
Důležité pro všechny klienty	19	16,7
Důležité pro větší část klientů	70	61,4
Důležité jen pro menší část klientů	24	21,1
Pro nikoho z klientů nemá význam	1	0,9
CELKEM	114	100,0

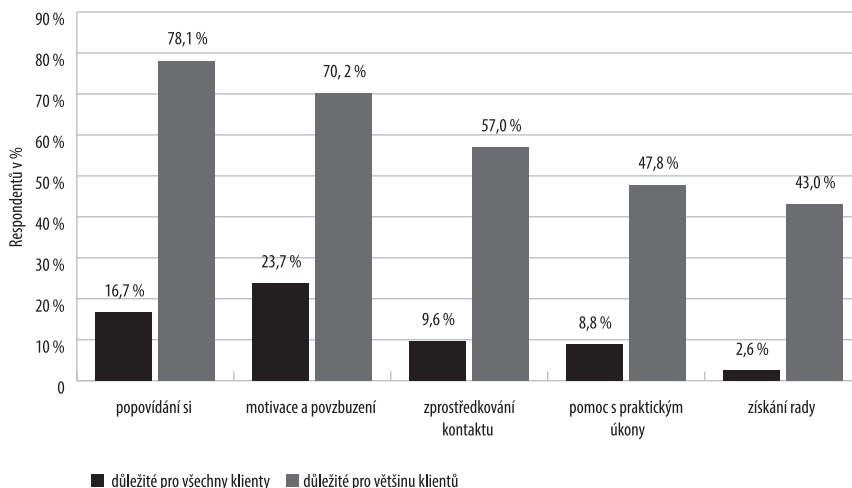
Také poslední prvek probační práce, který jsme do této části dotazníku zařadili, se jako podstatný jeví ve výše citovaných zahraničních studiích. Jedná se o **motivování a povzbuzování klienta** k vedení řádného života. Většina respondentů (70,2 %) potvrdila, že tohoto prvku probace si cení převažující část klientů.

Tabulka 13: Motivace a povzbuzování k vedení řádného života

	respondentů	v %
Důležité pro všechny klienty	27	23,7
Důležité pro větší část klientů	53	46,5
Důležité jen pro menší část klientů	31	27,2
Pro nikoho z klientů nemá význam	3	2,6
CELKEM	114	100,0

Následující graf nabízí **porovnání všech pěti prvků současně**. První sloupec ukazuje procentuální podíl respondentů, podle nichž se jedná o prvek důležitý pro všechny klienty, druhý sloupec pak odpovědi, které značily ocenění od většiny klientů (tedy spojení variant „důležité pro všechny klienty“ a „důležité pro větší část klientů“). Pomyslné pořadí zůstává v obou typech dat stejné na posledních třech místech, naopak u prvních dvou se mění. Rozhodně ale můžeme konstatovat, že sami klienti podle zkušeností probačních pracovníků oceňují spíše **„lidský“ rozměr probace** (komunikace s probačním pracovníkem, svěřeni se s osobními problémy, povzbuzení), než její „expertní“ ráz (poskytnutí rady, jak řešit osobní či rodinné problémy, nebo přímá či zprostředkovaná pomoc při zařizování praktických věcí).

Graf 9: Porovnání prvků, které klienti oceňují na probaci

Celkem 22 respondentů (19 %) využilo u této otázky možnost volného komentáře k doplnění **dalšího prvku**, kterého si podle jejich zkušeností klienti na probaci cení. V osmi případech (cca 7 % výzkumného vzorku) se jednalo o zajímavý podnět svědčící o tom, že někteří odsouzení neoceňují pouze různé formy pomoci, které jim probační pracovník nabízí, ale také **formální kontrolu**, kterou nad jejich chováním vykonává. Postřehy z praxe naznačují, že pro klienty se může jednat o důležitý zdroj motivace či o vnesení žádoucího „řádu“ do života:

„Vnímání kontroly ze strany PMS, což je motivuje fungovat...“ (žena, 5 let praxe u PMS)

„Zavedení určitého řádu do života. Někteří klienti jsou vděční za pravidelné termíny konzultací. Vidi je jako další záchytný bod, kdy se od nich něco vyžaduje. Rádi by vedli řádný život, ale potřebují k tomu dostatečné vedení a pravidelnou spolupráci. Jsou i klienti, kteří jsou hrdí na to, že se dokážou pravidelně dostavovat a dokládat dokumenty, které jsou po nich požadovány (většinou jde o klienty, kteří byli v minulosti závislí na návykových látkách a nyní je pro ně i drobný posun velkým úspěchem. Zvyšuje se jim sebedůvěra, protože se o sebe dokáží postarat)...“ (žena, bez uvedení údaje o délce praxe u PMS)

„Kromě ‚sociální pomoci‘ mnoho z mých klientů oceňuje i druhý aspekt probace, tj. ‚sociální kontrolu‘. Často se setkávám s tím, že mi říkají, že jsou rádi, že mají povinnost ke mně pravidelně docházet, nechávat se testovat apod., neboť vědomí, že nad nimi někdo ‚drží bič‘ a kontroluje jejich chování, jim zabraňuje v tom, aby ‚sešli z cesty‘. Samozřejmě to neplatí u všech klientů...“ (žena, 2 roky praxe u PMS)

„V menší míře klienti oceňují i kontrolu a podporu PMS např. testováním na OPL, v případě, že se rozhodnou abstinovat...“ (žena, 9 let praxe u PMS)

„Někteří potřebují kontrolu, že skutečně udělali, co měli – typicky zaplacení výživného...“ (žena, 7 let praxe u PMS)

„Vytvoření řádu či pravidel, které jim usnadní plnění povinností spojených s výkonem dohledu...“ (žena, 12,5 roku praxe u PMS)

„Někdo dává pozor na plnění mých povinností, nejsem na to sám...“ (žena, 5 let praxe u PMS).

Stejně často (tedy osmkrát – cca 7 % výzkumného souboru) jsme se v komentářích setkali s tím, že respondent vlastními slovy rozvinul téma, které ve své podstatě zahrnovala již jedna z našich položek. Jednalo se o vyzdvihnutí „**lidského**“ **rozměru probace**. Klienti oceňují, že s nimi probační pracovník jedná s patřičným respektem, naslouchá jim a upřímně se zajímá o jejich problémy. Zdá se, že takové setkání je pro některé odsouzené vzácnou zkušeností. Může je dokonce podle postřehů našich respondentů přimět k tomu, aby svůj život a potíže, jimž čelí, viděli v jiném světle než dosud, což je prvek, o němž rovněž hovoří zahraniční výzkumy:

„Určitě ne rady, ty dávám výjimečně, většinou mi říkají, že oceňují pocit, že nejsou odsuzováni jako zatracenci, že je s nimi jednáno ‚na rovinu‘, že mohou otevřeně mluvit o věcech, o kterých by nikde nemluvili, nebo nemají s kým o nich mluvit, že je nenapadlo, že něco jde dělat i vidět jinak a že to zvládnou atd...“ (žena, 16 let praxe u PMS)

„Častokrát (na probaci oceňuje) to, že je probační pracovník první v celé řadě lidí v trestní justici, který s ním řeší odpovědnost a přijetí viny, nebo jen to, proč se trestního jednání dopustil, řeší s ním příčinu jednání...“ (muž, 10 let praxe u PMS)

„Cení si slušnosti a férového jednání...“ (muž, 4 roky praxe u PMS)

„Jednáme s klienty jako s rovnocennými partnery, bez despektu, arogance...“ (žena, 6 let praxe u PMS)

„Zplnomocňování, diskuse o možných krocích v životě, stanovování reálných cílů, nastavování zrcadla...“ (žena, 15 let u PMS)

Čtyři respondenti připomněli o něco pragmatičtější pohled klientů na probaci: jednou z jejich základních výhod je, že na rozdíl od **trestu odnětí svobody** nevyřazuje odsouzeného z běžného života. V jednom z těchto komentářů (poslední z níže citovaných) zazněl určitý postesek, že tato stránka věci je často bohužel jediným přínosem, který klient u probace vnímá:

„Minimálně ocení to, že je nakonec nezavřeli...“ (žena, 16 let praxe u PMS)

„Spíše to většina bere jako nutné zlo, přínos je ten, že nemusí být ve výkonu trestu odnětí svobody...“ (muž, 4 roky praxe u PMS).

„Šance vyhnout se trestu (bohužel důležité pro většinu klientů)...“ (muž, 10 let praxe u PMS)

Ve čtyřech komentářích se objevilo konstatování, že pro klienty je podstatná schopnost probačního pracovníka poskytnout jim **informace trestněprávního charakteru**. V dané oblasti se totiž často neorientují a nemají představy o tom, co jednotlivé instituty trestního práva reálně představují:

„Mám za to, že někteří klienti jen potřebují právní informaci – co je trestní řízení, co pro ně znamená povinnost uložená soudem, co se může stát, pokud se budou nadále chovat tak, jak se chovají. Prostě předání informací...“ (žena, 7 let praxe u PMS)

„Doprovázení v rámci trestního řízení – vysvětlení, co se s nimi vlastně děje...“ (žena, bez uvedení délky praxe u PMS)

„Orientace v trestněprávní rovině vztahující se ke konkrétní trestné činnosti...“ (žena, 5 let praxe u PMS)

Dva respondenti dali najevo, že samotná otázka, co klienti na probaci oceňují, je do jisté míry **diskutabilní**. Probaci totiž můžeme vnímat především jako trest, nikoli jako službu pachatelům („*Probace by si neměli odsouzení cenit, nýbrž vážit*“), a stejně tak nelze zapomínat i na jiná podstatná hlediska, například zájmy obětí („*Pokud bychom se na problematiku dívali z perspektivy poškozených, bude škála nepochybně jinak vypadat...*“). Jedna z respondentek pak ve svém komentáři pro změnu zdůraznila možnost **zprostředkování kontaktů** mezi odsouzeným a dalšími lidmi či institucemi („*Možnost kontaktu přes prostředníka s poškozenými, bývalými manželkami, dětmi. Navázání na poradny, lékaře, terapeuty...*“). Také tohoto specifického prvku si podle jejich zkušeností někteří klienti vážili.

VIII.5. Klíčové dovednosti probačních pracovníků

Kriminologické výzkumy naznačují, že jednu z nejdůležitějších podmínek efektivního působení probačního pracovníka představují schopnosti či dovednosti, které při jednání s klienty uplatňuje. Časové možnosti našeho projektu nedovolovaly ověřit tento vztah způsobem, jak činily výše citované studie zahraniční, avšak i na toto téma jsme část dotazníku zaměřili, neboť jsme přesvědčeni, že sami probační pracovníci dokáží díky svým zkušenostem nejpodstatnější charakteristiky objektivně popsat. Příslušnou otázku jsme pojali jako zcela volnou, a to ve formě prosby o vypsání **dovedností a schopností**, které jsou z hlediska kvalitního a efektivního výkonu probační práce nejdůležitější. Rozsah ani forma odpovědí nebyly nikterak limitovány.

Ze 114 respondentů, kteří nám zaslali vyplněný dotazník, neodpověděli pouze čtyři. Způsob, jakým reagovali ostatní, byl velmi různorodý, a to od stručného vyjmenování dvou nebo tří charakteristik, až po více než deset položek, a to i formou delšího souvislého odstavce, který obsahoval určitý komentář. **Kategorizace odpovědí** byla poměrně nesnadná, neboť respondenti v řadě případů vyjadřovali (pravděpodobně) stejné či velmi příbuzné dovednosti odlišným způsobem. Pro zpracovatele pak bylo obtížné vyhnout se subjektivní interpretaci uvedených pojmů, a zároveň netříštit odpovědi do nepřehledného počtu málo odlišných a málo frekventovaných kategorií.

Pro účely klasifikace bylo nakonec vytvořeno 44 kategorií, a to s tím, že některé zahrnovaly více dovedností blízké příbuzných. V dalším kroku byly tyto kategorie spojeny do tří větších shluků, z čehož první zahrnuje ryze **osobnostní předpoklady** pro činnost probačního pracovníka, druhý **kvalifikační předpoklady**, a třetí pak určité **zásady přístupu ke klientovi**. Věříme, že toto dvoustupňové třídění umožňuje plastičtější pohled na danou problematiku.

Porovnáme-li četnosti v jednotlivých kategoriích, jednoznačně největší důraz kladou probační pracovníci na **komunikační schopnosti a dovednosti**. Uvedlo je celkem 66 respondentů, tedy zhruba 58 % našeho souboru. Druhou nejčastěji zmiňovanou byla schopnost **empatie**, kterou uvedlo 54 respondentů (47 %). Na třetím místě se již s určitým odstupem objevila **odbornost**, respektive kvalifikace a znalost zejména právních nástrojů (37 respondentů – 32 %), na čtvrtém místě schopnost **naslouchat a identifikovat potřeby klienta** (35 respondentů – 31 %), na pátém a šestém místě schopnost **navázat profesionální vztah s klientem** a nastavit pravidla, a to spolu s **důsledností a asertivitou** (obojí 34 respondentů – 30 %). Další varianty následovaly s odstupem ještě větším, což nás vede ke konstatování, že zmíněných šest charakteristik můžeme považovat za základ dovedností či schopností, které probační pracovníci považují pro efektivní výkon své profese za nejdůležitější. Obzvláště to platí pro první dvě uvedené, tedy pro komunikační schopnosti a empatii.

Při členění na shluky dle obsahové příbuznosti jednotlivých kategorií získáme následující podrobnější obraz (je uvedena kategorie a četnost jejího výskytu v odpovědích respondentů):

A. Dovednosti, týkající se osobnostních předpokladů probačního pracovníka

- 54x: schopnost empatie
- 34x: důslednost, asertivita
- 25x: analytické schopnosti, schopnost vyhodnocování informací, samostatné myšlení
- 17x: odolnost, vyrovnanost, zvládnání zátěže, oddělení osobního života a zaměstnání
- 15x: trpělivost
- 15x: osobnostní vyzrálost a zkušenost, sebekontrola
- 5x: schopnost sebereflexe
- 3x: spravedlivost
- 3x: schopnost se vyjadřovat
- 3x: flexibilita
- 3x: kreativita
- 3x: pracovitost
- 3x: vtip a optimismus
- 2x: odpovědnost
- 2x: věřit, že práce s klienty má smysl
- 1x: nebojácnost
- 1x: tolerance

B. Kvalifikační předpoklady

- 37x: odbornost a znalost potřebných nástrojů a norem (zejména právních, ale znát i postupy a možnosti např. řešení dluhů či uplatnění na pracovním trhu), orientovat se v problému

- 21x: obecně profesionalita
- 18x: time management, řídicí a manažerské dovednosti, rozhodnost
- 17x: schopnost se učit a vzdělávat, mít všeobecný rozhled, zkušenost, získávat zpětnou vazbu
- 2x: schopnost týmové práce
- 2x: schopnost řešit problémy
- 1x: znát místní podmínky
- 1x: technické schopnosti
- 1x: schopnost komunikace s cizinci

C. Dovednosti týkající se přístupu ke klientovi

- 66x: komunikační dovednosti
- 35x: schopnost naslouchat a identifikovat potřeby klienta
- 34x: umět navázat s klientem profesionální vztah, nastavit pravidla styku, být schopen říkat i negativní a nepříjemné věci, transparentnost jednání, kontrola
- 17x: objektivnost, nestrannost, nemít předsudky
- 17x: schopnost klienta motivovat a doprovázet
- 9x: mít individuální přístup ke klientovi
- 9x: obezřetnost, ověřovat a vyhodnocovat informace
- 7x: udržet si nadhled
- 7x: profesionální vedení rozhovoru
- 6x: autorita a schopnost zjednat si respekt
- 5x: vedení klientů k samostatnosti, nerozhodovat za ně, odlišit kontrolu od pomoci
- 4x: dodržování etického kodexu, korektnost
- 4x: schopnost improvizace
- 3x: zvládat konfliktní situace
- 2x: schopnost čelit manipulativnímu jednání
- 2x: vstřícnost
- 1x: zásadovost
- 1x: mít rád lidi

Je zřejmé, že některé kategorie se částečně překrývají a navzájem spolu souvisejí nebo na sebe navazují. Jak již ale bylo řečeno, zpracovatel nechtěl nadměrně interpretovat vlastní vyjádření respondentů. Proto bylo použito spíše více kategorií, a to s tím, že interpretace je možná po jejich formulaci a utřídění. Ačkoli má porovnávání dosažených četností spíše orientační charakter, napomůže nám porozumět, co respondenti považují za podstatné. Stojí proto za pozornost, že nejvíce uvedených znaků najdeme ve shluku pracovně nazvaném **dovednosti týkající se přístupu ke klientovi**. Charakteristiky, které pod něj lze podřadit, byly uvedeny celkem 229krát. Dovednosti vázané na **osobnostní předpoklady** probačního pracovníka byly uvedeny 189krát, zbývající třetí shluk (**kvalifikační předpoklady**) pak obsahoval celkem 100 odpovědí. Vzhledem k těmto rozdílům si můžeme dovolit usuzovat, že pro probační pracovníky mají největší váhu ty dovednosti či předpoklady, které se bezprostředně týkají **přímého styku a kontaktu s klientem**. Jedná se především o schopnost komunikace a schopnost navázat profesionální vztah, jehož charakteristické a potřebné rysy jsou vyjádřeny také v dalších variantách odpovědí (schopnost naslouchat,

identifikovat potřeby, být objektivní a nestranný, ale i obezřetný, umět klienta motivovat a doprovázet, mít autoritu atd. – v podstatě všechny kategorie, formulované v tomto shluku, lze chápat jako další charakteristiky profesionálního vztahu).

Shluku dovedností týkajících se **osobnostních předpokladů** můžeme do jisté míry rozumět jako určitému osobnostnímu „backgroundu“, o němž se opírají vlastnosti a dovednosti potřebné pro kvalitní komunikaci s klientem. V jeho rámci jednoznačně vévodí schopnost empatie, následovaná důsledností, asertivitou, analytickými schopnostmi a schopnostmi vyhodnocovat informace. Velký význam respondenti přikládají také odolnosti, schopnosti zvládat zátěž či trpělivosti.

Relativně nejméně odpovědí směřovalo do oblasti předpokladů **kvalifikačních**. Nebylo by nicméně správné vysvětlovat to jakýmsi podceňováním formální kvalifikace či znalostí, jako spíše tím, že tyto charakteristiky jsou z větší míry osvojitelné, zatímco osobnostní a komunikační předpoklady lze sice do jisté míry zdokonalovat, avšak jejich základem jsou určité rysy a schopnosti, které jsou jedinci buď dány, nebo nikoli. Nejčastěji byla v tomto shluku uváděna odbornost a znalost potřebných norem, a dále profesionalita obecně, řídicí a manažerské dovednosti, schopnost efektivně řídit svůj čas (time management) i schopnost (a zřejmě i zájem) dále se učit a mít všeobecný rozhled a zkušenosti.

V rámci statistické analýzy jsme se u častěji uváděných charakteristik pokusili objevit významnější souvislosti s jinými proměnnými, které jsme v rámci šetření zjišťovali. Ukázalo se například, že manažerské schopnosti a schopnosti time managementu uváděli častěji mladší respondenti (průměrný věk respondentů, kteří je zmínili, činil 36,4; průměrný věk těch, kdo tyto schopnosti neuvedli, byl 40,2 – jedná se o rozdíl signifikantní na $p < 0,5$). Zařazení manažerských schopností do výčtu nejdůležitějších charakteristik se projevilo také u otázky na význam různých měřítek efektivity samotné probace. Pracovníci z této skupiny měli tendenci přikládat větší význam kritériu vyřešení rizik a kriminogenních potřeb pachatele (dosažený průměr přiděleného pořadí činil 1,47; u respondentů, kteří manažerské schopnosti neuvedli, se jednalo o 2,36 – rozdíl signifikantní na $p < 0,01$). Z těchto zjištění lze odvodit, že pojetí probace coby práce s riziky a kriminogenními potřebami na moderním manažerském principu je pravděpodobně bližší spíše mladším pracovníkům.

Obdobně má jistou logiku zjištění, že respondenti, kteří jako jednu z důležitých charakteristik uvedli schopnost naslouchat, se na schůzkách s klienty častěji než ostatní věnují problémům v rodinných a partnerských vztazích (průměry u dané položky 1,89 vs. 2,26; sign. $p < 0,5$). Probační pracovníci, kteří poukazovali na význam analytických schopností, naproti tomu méně často řeší s klienty jejich zdravotní problémy (3,32 vs. 2,80; sign. $p < 0,01$). Rozdíl byl u této skupiny respondentů také v úrovni vnímané intenzity celkově věnovaného času jednotlivým tématům, kterou jsme vyhodnocovali souhrnným indexem (viz výše). Zdůraznění analytických schopností znamenalo nižší celkovou intenzitu (průměr 44,16) než u pracovníků, kteří je do svého výčtu důležitých charakteristik nezařadili (průměr 47,25; sign. $p < 0,5$). Zmínka o profesionalitě pak pro změnu souvisela s častějším zaměřením schůzek na postoje pachatele k jeho trestné činnosti (1,33 vs. 1,71; sign. $p < 0,5$).

Statisticky významné rozdíly bylo možné vysledovat také ve vztahu k otázkám zaměřeným na to, co od probace podle respondentů očekávají sami klienti. Respondenti zdů-

razňující manažerské schopnosti měli častěji pocit, že větší část odsouzených oceňuje na probaci možnost zprostředkování kontaktu na jiné instituce a také pomoc s praktickými úkony (v obou případech shodně uvedlo 77,8 % dotázaných, kteří manažerské schopnosti zmínili, u ostatních respondentů jen 42,1 %; rozdíl sign. $p < 0,01$). Uvedení analytických schopností pro změnu odlišovalo respondenty v názoru na to, zda je pro většinu klientů důležitá možnost popovídat si (92 % respondentů, kteří analytické schopnosti zmínili, má za to, že možnost popovídání si oceňuje větší část klientů, v opačném případě se jednalo jen o 74,2 %; sign. na $p < 0,5$) a také získat povzbuzení k vedení řádného života (88 % vs. 65,2 %; sign. na $p < 0,5$). Poslední z významnějších vztahů se projevil u schopnosti, kterou respondenti popisovali jako důslednost či asertivitu. Ti, kteří ji uvedli, vidí u svých klientů častěji ocenění pomoci s praktickými úkony (61,8 % vs. 41,8 %, sign. na $p < 0,5$), naopak méně často mají za to, že si klienti váží motivace a povzbuzování k vedení řádného života (55,9 % vs. 76,3 %; sign. na $p < 0,5$).

Shrneme-li poznatky získané v této části dotazníku, ukázalo se, že názory našich probačních pracovníků jsou ve shodě s tím, co o podstatných dovednostech či schopnostech prozrazují závěry **zahraničních výzkumů**. Jako významné pro efektivitu probace se jim jeví především schopnosti související s navázáním a udržením vztahu s klientem, a to v úzkém vztahu na osobnostní předpoklady, které je podmiňují (empatie, důslednost a analytické myšlení). Znovu se tedy můžeme přiklonit k teorii vyslovené v Kapitole VII.1., že schopnosti tohoto typu mají význam zcela zásadní, neboť ovlivňují všechny další aspekty probační činnosti, a tím i její výsledný efekt.

VIII.6. Recidiva a desistence v kontextu probace

Jedním z primárních cílů našeho výzkumného projektu bylo přinést relevantní poznatky o možnostech, jak probaci ovlivnit faktory související s recidivou, respektive s ukončením kriminální kariéry (tedy s desistencí). Kromě zahraničních výzkumů, z nichž jsme čerpali při zpracování teoretické části publikace, nás přirozeně zajímal pohled našich respondentů. Předpokládáme, že v dané oblasti mají díky svým klientům praktické zkušenosti a dokáží posoudit jak význam jednotlivých faktorů pro jejich další chování, tak vlastní šanci na tyto faktory pozitivně působit.

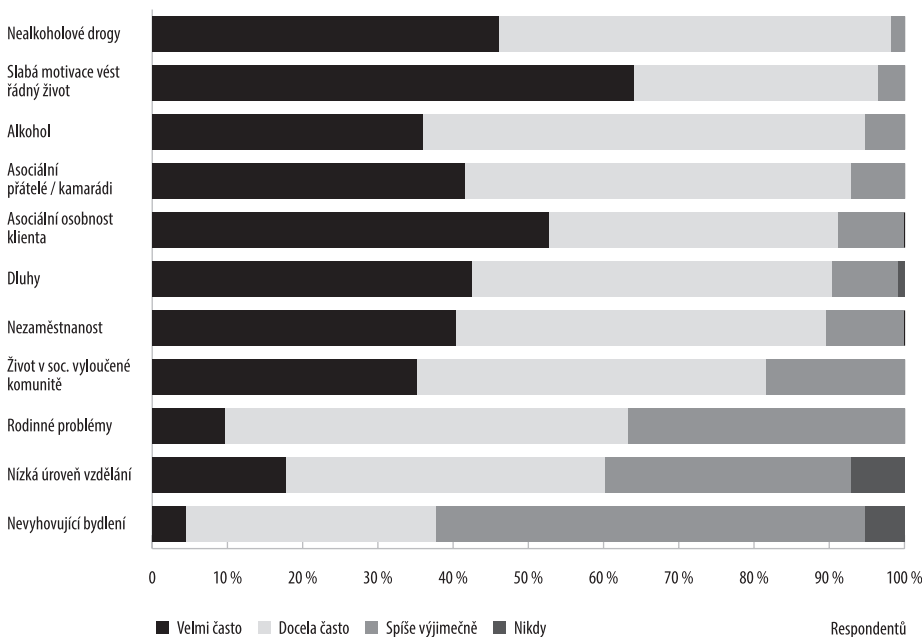
VIII.6.1. Faktory recidivy

Respondentům jsme předložili seznam jedenácti **faktorů recidivy**, které se jako významné projevují v kriminologických výzkumech, a požádali je, aby nám popsali, jak často je každý z nich příčinou opakování trestné činnosti u jejich klientů (na čtyřstupňové škále od „velmi často“ po „nikdy“). Zároveň měli posoudit, jak tyto faktory může ovlivnit probační pracovník. Zdůraznili jsme přitom, že nám jde i o vliv nepřímý, tedy například formou motivace k určitému chování či jednání (viz Příloha 1). Také v tomto případě byla respondentům k dispozici škála (třístupňová, od možnosti ovlivnění „nízké“ po možnost „vysokou“).

Z následujícího grafu lze vyčíst, které z faktorů ovlivňují podle probačních pracovníků recidivu nejčastěji (pořadí vychází ze součtu odpovědí „velmi často“ a „často“). Ačkoli jsou mezi počtem „získaných hlasů“ mezi jednotlivými položkami rozdíly, celkově je možné

prohlásit, že s výjimkou nevyhovujícího bydlení se u všech položek většina respondentů (tedy více jak 50 %) shodla, že daný faktor na opakování trestné činnosti velmi či docela často působí. Vůbec největší podíl měly tyto odpovědi u **nealkoholových drog** (98,2 % respondentů), nad či těsně kolem hranice 90 % se pohybovaly také v případě slabé motivace klientů vést řádný život, alkoholu, asociálních přátel, asociální osobnosti klienta, dluhů a nezaměstnanosti. S názorem, že příslušný faktor nezpůsobuje recidivu „nikdy“, jsme se naopak setkali jen výjimečně, a to navíc pouze u nízké úrovně vzdělání (hodnotilo ji tímto způsobem 7,1 %), nevyhovujícího bydlení (5,3 %) a u dluhů (0,9 %).

Graf 10: Faktory recidivy dle míry jejich výskytu v praxi

Jinak vypadá pořadí faktorů, vyjdeme-li z frekvence odpovědi „velmi často“. Ta se nejčastěji vyskytovala u **slabé motivace vést řádný život** (64 % respondentů) a u **asociální osobnosti klienta** (52,7 %). Teprve po nich následovaly výše dominující nealkoholové drogy (46 %). Jen malé množství dotázaných naopak za velmi často se objevující příčinu recidivy považuje nízkou úroveň vzdělání (17,7 %), rodinné problémy (9,6 %) a nevyhovující bydlení (4,4 %).

Předpokládali jsme, že z pohledu praxe nemusí být náš výčet faktorů kompletní a probační pracovníci v něm mohou postrádat proměnnou, kterou na základě svých zkušeností považují za podstatnou. Otázka proto nabízela i místo pro komentář, v němž mohl respondent **další, často se vyskytující faktor recidivy** doplnit. Této možnosti využilo 27 dotázaných.

Příčiny, které uvedli nejčastěji (celkem v 15 případech – tedy 13 % celého souboru), souvisely s **osobností klienta** – s jeho vlastnostmi, charakterem, postoji či motivací. Probační pracovníci dokonce upozorňovali, že pro některé odsouzené je páčání trestné činnosti

součástí životního stylu, který nemají chuť měnit. Mnohdy se podle nich jedná o nevyzrálé osoby, které postrádají motivaci žít podle norem společnosti, případně jim chybí důležité schopnosti a dovednosti pro zvládnání běžných situací:

„Nevhodně zvolený způsob uspokojování svých potřeb, snížená tolerance k frustraci, malá schopnost řešit konflikty efektivním způsobem, neúčelné pořadí životních priorit a potažmo jejich uspokojování, nízká schopnost odložení uspokojení svých potřeb, nízká míra osobní zodpovědnosti za rozhodnutí a důsledky...“ (žena, 16 let praxe u PMS)

„Obecně volba jednoduchých strategií, nedostatek vůle a trpělivosti na čemkoli systematicky pracovat...“ (muž, 3 roky praxe u PMS)

„Neschopnost a nepochopení svého jednání jako nevhodného, odporujícího normám společnosti (psaným, nepsaným)...“ (muž, 10 let praxe u PMS)

„Klient recidivovat prostě chce. Není schopen ani ochoten respektovat pravidla soužití mimo výkon trestu odnětí svobody...“ (žena, 15 let praxe u PMS)

Někdy se podle našich respondentů jedná o tak závažné narušení osobnosti klienta, že je možné mluvit o **psychických či psychiatrických onemocněních a poruchách**. Tento typ příčin zmínilo pět respondentů, jeden z nich je dával do souvislosti s dlouhodobým užíváním návykových látek:

„Dissociální poruchy osobnosti – není šance ovlivnit, určité prvky asociability lze korigovat posílením některých pozitivních motivací klienta...“ (žena, 16 let praxe u PMS)

V jiných případech zdůrazňovali respondenti spíše **chybějící motivaci klienta** vést řádný život než vrozené vlastnosti či nepříznivé sociální či ekonomické podmínky:

„Na vše je nárok (podle klientů)! Přibývá mladých, kteří po skončení základní školy jdou přímo na úřad práce, i podle Ministerstva práce a sociálních věcí!!! Není povinností se připravovat na zaměstnání. Mají přece tito mladí lidé právo si svobodně zvolit, zda chtějí studovat anebo jít přímo na dávky. Shrnutí – přibývá neumístitelných, nepoužitelných klientů, práce je ale obecně dost a jsou firmy, které nehledí na rejstřík trestů, požadují pomocné práce, k nimž zaškolí, a přesto i na základě našeho odkazu klienti do práce nejdou. Je to pro ně pohodlnější. Nebudu se raději zmiňovat o obecné toleranci společnosti práce na černo...“ (žena, 16 let praxe u PMS)

Objevovaly se také názory, že příčiny opakování trestné činnosti je nutné hledat již v **rodině**, z níž klient pochází (uvedlo 8 respondentů). Chyby ve výchově a nevhodné (často přímo kriminální) vzorce chování, které někteří rodiče dětem poskytují, jsou bohužel problémem, jehož řešení je v pozdějším věku velmi komplikované. Je-li v klientovi zakořeněna představa, že páchat trestné činy je „normální“, úsilí probačního pracovníka o jakoukoli nápravu se většinou mívá účinkem:

„Výchova rodiny k páchání TČ jako životnímu standardu...“ (žena, 11 let praxe u PMS)

„Vzor rodičů, či jiných rodinných příslušníků, tj. páchaní trestné činnosti nevidí jako problém, je to součást jejich koloritu...“ (žena, 15 let praxe u PMS)

„Výchova v rodině – trestná činnost je běžná a normální...“ (žena, 5 let praxe u PMS)

„Rodinný styl – dlouhodobé odkázání na sociální dávky, poměrně štědré, které pak vedou k tomu, že nemá smysl pracovat...“ (žena, 16 let praxe u PMS)

Šest dotázaných považuje za významný faktor recidivy neuspokojivou **finanční situaci klientů**, často doprovázenou dluhy a problémy s **exekucemi**, které bohužel klienty demotivují:

„Nedostatek finančních prostředků, které klient vyžaduje pro svůj život / životní styl...“ (žena, 1,5 roku praxe u PMS)

„Nedostatek financí a především neřešitelné dluhy, ve spojení se směšnou minimální mzdou...“ (muž, bez uvedení délky praxe u PMS)

„Ohrožení řádného způsobu života vidím často v tom, jak jsou nastaveny exekuce. Teď je dost pracovních příležitostí, mnoho klientů se zaměstnalo na řádný pracovní poměr. Často s nimi řeším, že si založili účet a na něj jim přišla první výplata, účet okamžitě zablokoval exekutor, v lepším případě mu z výplaty nechal minimální částku kolem 7000 Kč. Je to demotivující a vede to k tomu, že si klient řekne, já za těchto okolností dělat nebudu. Proto také často dělají brigádně, neplatí si zdravotní pojištění, spadají do dluhu na VZP a je to pořád dokola...“ (žena, 7 let praxe u PMS)

Tři respondenti vyjádřili obavu, že k recidivě některých klientů přispívá i samotný **justiční systém**, a to opakovaným ukládáním alternativních trestů nebo nedůsledností ve vymáhání jejich výkonu, což u pachatelů vyvolává pocit, že za jejich prohřešky nepříjde žádné reálné potrestání. Je na místě podotknout, že obdobné názory zachytily již předchozí výzkumy Institutu pro kriminologii a sociální prevenci (srov. např. Scheinost, a další, 2013). Objevily se navíc i v odpovědích na jinou otázku v rámci našeho dotazníku, a to v části mapující největší problémy současné probační praxe (viz podkapitola VIII.10).

„Pocit pachatele, že je nepostižitelný, tj. nedůslednost soudů – například, když má klient dvě či tři podmíněná odsouzení s dohledem současně, a soud mu za další trestnou činnost dá čtvrtý dohled... Lepení podmínek na podmínky, přestože klient třeba ani nespolupracuje s PMS – typicky výživné, maření výkonu úředního rozhodnutí, krádeže...“ (žena, 3 roky praxe u PMS)

„Například rozhodování soudů. Klient má tři paralelní podmínky a ví, že mu vše prochází, je předlužený a další náhrady škody ho netrápí, protože si načerno vydělá 30.000 na stavbě a žije v podstatě mimo systém. A když ho zavřou? Za rok se vrátí, práci bude mít zase, ještě si ve výkonu trestu odnětí svobody zvýší kvalifikaci a obsáhne větší pole černé práce...“ (muž, 4 roky praxe u PMS)

Stručně byly v komentářích zmiňovány také další faktory, a to nedostatečná **finanční gramotnost** klientů, problémy v oblasti **bydlení**, **nedostatečné vzdělání** (provázené malou motivací si jej doplnit), **problémy v rodině** (včetně jejího úplného rozpadu) a **absence systémového řešení** situace osob, které jsou propuštěny z výkonu trestu odnětí svobody.

Vrátíme-li se zpět k příčinám, které jsme respondentům jmenovitě předložili v našem dotazníku, stojí za pozornost i rozdíly, **kolik faktorů současně** vnímali jednotliví probační pracovníci jako častěji se projevující. Tuto otázku jsme se rozhodli zodpovědět dvěma způsoby. O prvním z nich vypovídá následující tabulka. Vychází z počtu faktorů, u nichž respondent konstatoval, že jsou „velmi“ či „docela často“ příčinou recidivy jeho klientů. Hodnoty se tak mohly pohybovat od nuly (žádný z faktorů takto respondent neoznačil) po jedenáct (se všemi faktory se setkává velmi nebo docela často).

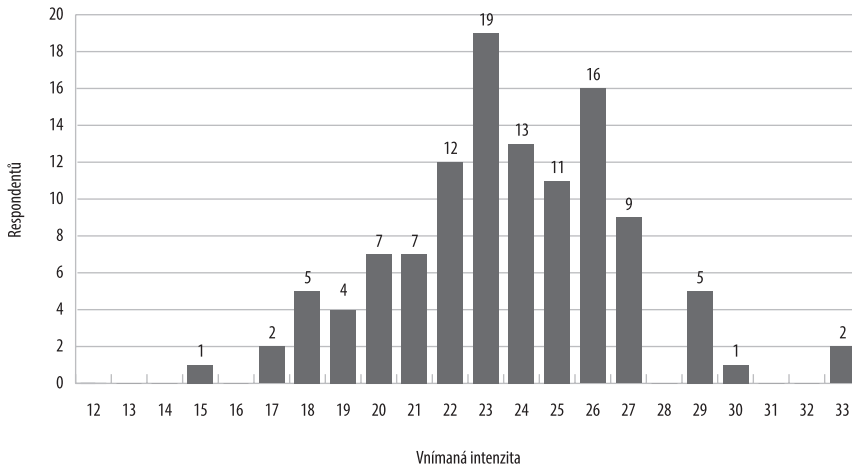
Tabulka 14: Počet příčin recidivy, s nimiž se probační pracovníci setkávají častěji

Počet faktorů	respondentů	v %
0	0	0,0
1	0	0,0
2	0	0,0
3	0	0,0
4	0	0,0
5	4	3,5
6	3	2,6
7	13	11,4
8	17	14,9
9	36	31,6
10	24	21,1
11	17	14,9
CELKEM	114	100,0

Z tabulky je patrné, že nejmenší počet faktorů, které probační pracovníci hodnotili jako častěji se vyskytující, bylo pět. Sedmáct respondentů (14,9 %) takto označilo všech jedenáct faktorů. Průměrný počet činil 8,91 (st. odchylka 1,491). Stojí za povšimnutí, že statisticky významnou roli hrálo **pohlaví**: muži měli tendenci jako častěji působící označit menší počet faktorů (průměr 8,47) než ženy (průměr 9,09; stat. sign. na $p < 0,5$). Analýza naznačila také vztah, který jsme očekávali a který se týkal jevů, jimž se probační úředníci věnují na schůzkách s klienty. Ukázalo se, že **počet faktorů recidivy**, s nimiž se respondent častěji setkává, mírně **koreluje s počtem témat**, které během schůzek častěji řeší (Pearsonův korelační koeficient 0,261; stat. sign. na $p < 0,01$), a také **s celkovou intenzitou**, jakou věnuje všem hodnoceným tématům (koeficient 0,292; stat. sign. na $p < 0,01$). Jinými slovy řečeno, čím více příčin recidivy probační úředník považuje za významné, tím větší je také rozsah problémů, které se na schůzkách s klienty snaží řešit, i čas, který tomuto řešení věnuje.

Druhým ze souhrnných ukazatelů, které jsme v souvislosti s faktory recidivy vytvořili, byla celková **vnímaná intenzita** jejich působení na klienty. Dospěli jsme k ní součtem hodnot u každého z jedenácti faktorů, přičemž za vyjádření „velmi často“ jsme počítali 3 body, za „docela často“ 2 body, za „spíše výjimečně“ 1 bod a za „nikdy“ 0 bodů. Teoreticky se tak respondent mohl pohybovat od hodnoty 0 bodů (všechny faktory by označil tak, že se s nimi nikdy nesetkává) po 33 bodů (u všech jedenácti faktorů by uvedl, že se s nimi setkává velmi často). Jak je možné odvodit z Grafu 9, minimální hodnota, s níž jsme se setkali, činila 15 bodů (platilo pro jednoho respondenta), dva dotázaní pak dosáhli maximální možné hodnoty 33 bodů (u všech faktorů konstatovali, že se s nimi setkávají „velmi často“). Průměrný počet činil 23,6 (st. odchylka 3,206).

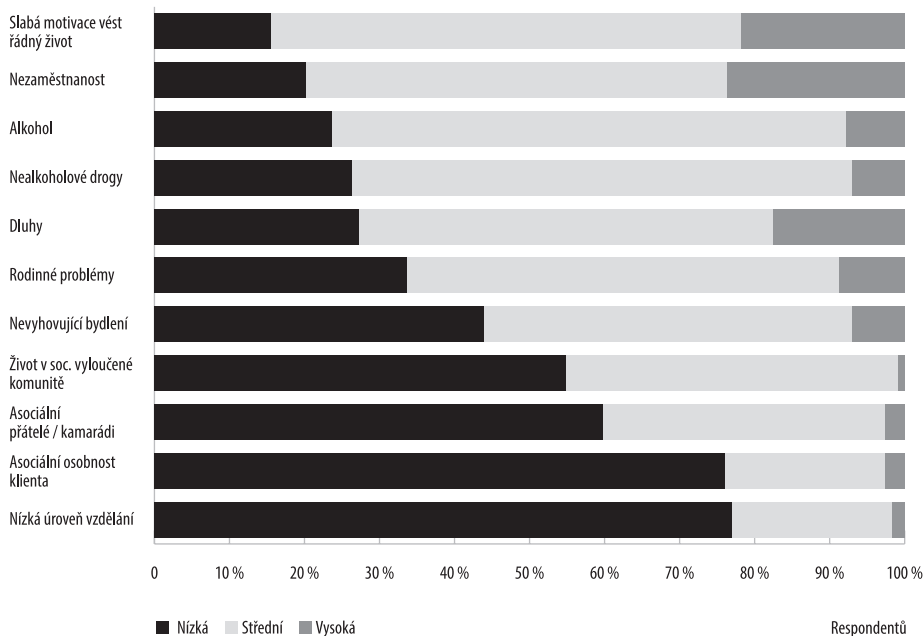
Graf 11: Vnímaná celková intenzita příčin recidivy

Také zde se projevily souvislosti, které byly naznačeny výše. Rozdíl mezi muži (průměr 22,7) a ženami (průměr 24,0) byly tentokrát na samé hranici pětiprocentní statistické významnosti, a opět stojí za pozornost také korelační koeficienty pro vztah mezi touto proměnnou a hodnotami, které jsme získali v otázce zabývající se tématy řešenými během schůzek s klienty. U počtu často řešených témat činil 0,312 (sign. $p < 0,01$), u souhrnné hodnoty času věnovaného jednotlivým tématům pak dokonce 0,344 (sign. $p < 0,01$). Znovu se tedy potvrdila domněnka, že čím více faktorů probační pracovník předpokládá u recidivy svých klientů a čím silnější je podle něj jejich vliv, tím je patrnější jeho snaha věnovat na schůzkách více času více tématům.

Podstatným zjištěním, o které naše šetření usilovalo, byla míra, do jaké může probační pracovník svou činností jednotlivé **faktory ovlivnit**. Základní přehled názorů našich respondentů poskytuje následující graf. Pořadí proměnných je v něm sestaveno podle součtu odpovědí „střední“ a „vysoká“ možnost ovlivnění, tedy od faktorů, k nimž se z hlediska možného vlivu své práce stavějí probační pracovníci nejoptimističtěji, po faktory, u nichž v možnost pozitivního působení příliš nevěří.

Graf 12: Možnost ovlivnit faktory recidivy prostřednictvím probace

Největší potenciál pro probační činnost vidí respondenti v oblasti **motivace klienta** k tomu, aby vedl řádný život – 84,5 % se domnívá, že existuje reálná možnost odsouzeného v tomto směru ovlivnit (21,8 % ji dokonce vidí jako vysokou). Podobně se stavějí také k šanci řešit v rámci dohledu **nezaměstnanost** (vysokou či střední možnost ovlivnění uvedlo 79,8 %), problémy s **alkoholem** (76,3 %) i **nealkoholovými drogami** (73,7 %) a také **dluhy**, které klient má (72,8 %). Na opačném pólu stojí příčiny recidivy spojené s **asociální osobností klienta** a s **nízkou úrovní jeho vzdělání**: v obou případech se více než tři čtvrtiny probačních pracovníků domnívají, že je pouze nízká šance účinně intervenovat. Nadpoloviční většina respondentů je skeptická též k šancím pozitivně ovlivnit faktory spojené se vztahy k **asociálním přátelům** a se životem v **sociálně vyloučené komunitě**.

Porovnáme-li názory na vliv jednotlivých faktorů na opakování trestné činnosti s názory na možnost jejich ovlivnění, za povzbudivé můžeme považovat, že probační pracovníci věří v možnost účinně intervenovat právě tam, kde podle nich leží jedny z nejčastějších příčin recidivy. Platí to zejména o oblasti **motivace klienta** a **závislosti na návykových látkách** (alkoholu i nealkoholových drogách). Naprostá většina respondentů (více než 90 %) je přesvědčena, že tyto faktory mají často vliv na pokračování v kriminální kariéře, a zároveň jsou přesvědčeni (vždy více než 70 % z nich), že existuje větší či menší možnost v této oblasti s klientem efektivně pracovat. Výjimku, kterou nelze přehlédnout, však představuje **osobnost klienta**. Projevuje-li výrazné asociální sklony, je podle respondentů recidiva častým jevem, avšak šance tento typ faktorů účinně ovlivnit je výrazně nižší než u faktorů jiných (pouze 2,7 % věří, že taková možnost je vysoká; 21,2 % ji považují za střední).

U názorů na možnost efektivně intervenovat hrály zajímavou roli různé charakteristiky respondentů. Pokud jde o **věk**, nápadně s ním klesala víra, že probace může výrazněji

ovlivnit faktory spojené s nezaměstnaností. Zatímco 57,1 % respondentů starších padesáti let považuje možnost jejich ovlivnění za nízkou, u ostatních věkových kategorií se takto pesimisticky vyjadřovala méně než pětina. Rozdíly byly statisticky významné (na $p < 0,01$) i při analýze založené na porovnání průměrů. Věk respondentů, kteří vidí šanci nezaměstnanost ovlivnit jako nízkou, činil 44,3 let; naproti tomu u těch, kdo ji považují za střední 38,6; a u „vysoké“ dokonce jen 36,4. U jiných faktorů recidivy se podobné rozdíly mezi jednotlivými věkovými kategoriemi prokázat nepodařilo.

Délka praxe se projevila v otázce, jaké jsou možnosti probačních pracovníků řešit rizika spojená s nevyhovujícím bydlením klientů. Optimističtější tu byli spíše respondenti s kratší praxí – ti, kdo považují možnost tento faktor ovlivnit za vysokou, působí u PMS v průměru 4,5 roku, zatímco u odpovědi „nízká“ 7,3 roku a u odpovědi „střední“ 8,9 roku (signifikantní na $p < 0,5$).

Možnost ovlivnit nezaměstnanost byla různě vnímána i podle **pohlaví respondenta**, kdy pesimističtější byli muži (34,4 % ji vidí jako nízkou) než ženy (tentýž názor sdílelo jen 14,6 % z nich; rozdíl signifikantní na $p < 0,5$). Muži ale naproti tomu vidí vyšší šanci ovlivnit i klienta s asociálním typem osobnosti – žádná z žen ji neoznačila jako vysokou, u mužů se našli hned tři takoví jedinci, naopak jako nízkou ji označilo 80,5 % žen a pouze 64,5 % mužů ($p < 0,5$).

Zkoumali jsme také vztah mezi názory na možnost ovlivnit různé faktory recidivy a názory na to, co podle respondentů očekává od probace sám klient. Signifikantní rozdíly se zde projevíly pouze v oblasti příčin spojených s rodinnými problémy. Vysokou šanci ovlivnit je cítí respondenti, podle nichž většina klientů oceňuje **povzbuzení a motivaci** k vedení řádného života, naopak ti, podle nichž klienti tuto stránku probace jako důležitou nevidí, považují šanci účinně v dané oblasti intervenovat za spíše nízkou. Tato vazba nám dobře ilustruje skutečnost, že probace může na některé faktory působit, avšak pouze zprostředkovaně. Zdá se, že pracovníci, kteří u svých klientů pozorují zájem o povzbuzení a motivaci, věří i v možnost, že se jejich snaha promítne do skutečného řešení problémů. U jiných faktorů jsme však tento vztah nepozorovali, a není možné jej jako statisticky významný doložit ani u faktoru, který jsme přímo charakterizovali jako slabou motivaci vést řádný život. Jak dokládá následující tabulka, rozdíly mezi respondenty zde sice byly v očekávaném směru patrné, avšak nikoli na požadované (tedy 5%) hranici významnosti.

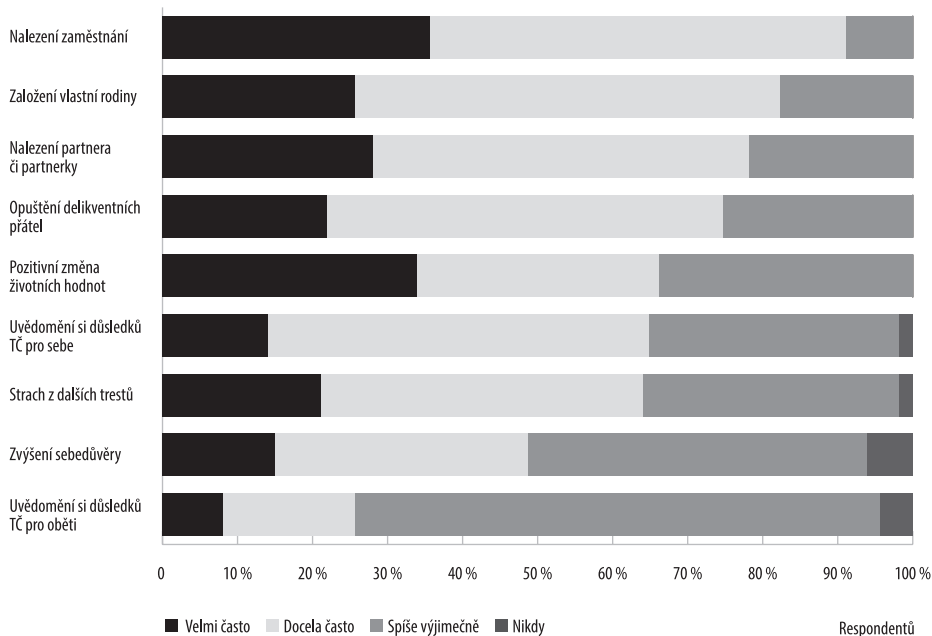
Tabulka 15: Vztah mezi možnostmi ovlivnit motivaci klienta a názorem, zda klienti motivování oceňují (respondenti v %)

Povzbuzování a motivace k vedení řádného života	Možnost ovlivnit probací slabou motivaci klienta vést řádný život			Celkem
	nízká	střední	vysoká	
Důležité pro větší část klientů	11,8	61,8	26,3	100,0
Důležité pro menší část klientů	23,8	64,7	11,8	100,0

VIII.6. 2. Faktory desistence

Obdobně jako o faktory recidivy jsme se zajímali také o **faktory desistence**, tedy o činitele spojené s ukončením kriminální kariéry. Na základě dostupných kriminologických výzkumů jsme připravili seznam devíti proměnných, které jsme stejným způsobem jako u předchozí otázky předestřeli respondentům. Jejich úkolem i tentokrát bylo pomocí čtyřstupňové škály posoudit, jak často jsou tyto faktory příčinou (v tomto případě) ukončení kriminální kariéry a jaká je možnost probačního pracovníka je přímo či nepřímou ovlivnit. Z následujícího grafu lze vyčíst, s kterými z nich se pracovníci PMS v praxi setkávají nejčastěji. Pořadí proměnných je opět sestaveno na základě součtu variant „velmi často“ a „docela často“.

Graf 13: Faktory desistence dle míry jejich výskytu v praxi

Jak je z grafu jasně patrné, zkušenosti našich probačních pracovníků můžeme chápat jako určitý důkaz pro potvrzení teorií spojujících ukončení kriminální kariéry s významnými a **přelomovými životními událostmi** („turning points“). Ve shodě s nimi pozorují ve své praxi „velmi“ či „docela často“, jak úspěšně desistuje klient, který si našel **zaměstnání** (91,1 % dotázaných), založil **vlastní rodinu** (82,3 %), potkal životního **partnera či partnerku** (78,1 %) nebo přerušil styky s **problémovými kamarády** (74,6 %). Ve všech případech se tedy jedná o příznivé působení faktorů „vnějších“. Příčiny, které bychom mohli naproti tomu lokalizovat do nitra klienta samotného a uvažovat o nich jako o výsledku psychického zranění či změny náhledu na sebe sama, na trestnou činnost nebo na roli, kterou v životě zastává, hodnotili probační pracovníci jako vyskytující se méně často. Jen čtvrtina (25,7 %) se takto setkává s tím, že by k ukončení kriminální kariéry vedlo uvědomění si, co pachatel způsobil **obětem svých činů**. Ostatní „subjektivní“ faktory se v praxi objevují přece jen častěji. Necelá polovina respondentů (48,6 %) takto hodnotila zvýšení klientova

sebevědomí, zhruba 65 % se velmi či docela často setkává s tím, že klienta k desistenci přimějí **negativní stránky spojené s trestnou činností**, a to včetně strachu z dalších trestů. Rozporuplně je vnímána otázka **změny životních hodnot**. Ta se sice objevuje jako druhý nejvýraznější faktor desistence, vyjdeme-li z podílu odpovědí „velmi často“ (uvedlo 33,9 %), ale totožný podíl (tedy 33,9 %) byl též u varianty „spíše výjimečně“.

Stejně jako u faktorů ovlivňujících recidivu jsme také u faktorů desistence nabídli respondentům možnost doplnit proměnnou, kterou v našem seznamu postrádali. Využilo ji celkem 22 dotázaných. Nejčastěji (v šesti případech) zmínili faktor, jehož význam potvrzují všechny dostupné výzkumy kriminální kariéry, tedy **věk**. Poznámky o něm se vázaly jak na samotné **zrání osobnosti**, které s věkem přirozeně souvisí, tak na možnou únavu **klienta** z kumulujících se zkušeností se systémem trestní justice. Část respondentů připojila komentář, že tento faktor nelze probací ovlivnit. Vědomi jsme si toho samozřejmě byli i my, a tak i přes nepopiratelnou platnost teorie o věkové křivce kriminality jsme přirozený proces stárnutí do zkoumaných faktorů nezařadili.

Pět respondentů v komentáři uvedlo, že významným faktorem desistence se může stát **zvládnutí závislosti** na alkoholu či jiných návykových látkách. Stejný počet zmínil také **zdravotní stav** klienta, respektive jeho výraznou změnu či omezení, případně onemocnění někoho z blízkých osob:

„Zásadní změna zdravotního stavu – například vážná nemoc, imobilita, náhlá mozková příhoda...“ (muž, bez uvedení doby praxe u PMS)

„Zdravotní potíže – buď nějaký úraz, kdy si klient uvědomí, že třeba už nemusel žít, a to ho nakopne...“ (žena, 3 roky praxe u PMS)

„Změna zdravotního stavu klienta či blízké osoby...“ (žena, 7,5 let praxe u PMS)

Ve třech komentářích se objevilo téma **trestu odnětí svobody**, a to ve smyslu jeho individuálně preventivního efektu. Pro klienta může být zkušenost s jeho výkonem natolik nepřijemná, že se do budoucna bude trestné činnosti vyhýbat. Strach z trestů naše otázka obsahovala (viz výše), a tak šlo spíše o doplnění či rozvinutí tohoto tématu:

„Pokud je v případě porušení podmínek ve zkušební době podmíněného odsouzení, například nevedení řádného života, reakce soudu rychlá a jasná... Byla dána šance, porušení – následek – výkon trestu odnětí svobody. Klient po návratu už ví, že to zopakovat nechce. Ze zkušenosti takto může pozitivně působit i vazba, kdy si klient pak váží uložené alternativy...“ (žena, 16 let praxe u PMS)

„U strachu z dalších trestů – tím ve své praxi míním strach z výkonu trestu odnětí svobody, kdy někteří klienti (ti s lepším rodinným zázemím) sami již naznali, že jim jeden vykonaný trest odnětí svobody stačil a po výkonu trestu odnětí svobody změnili svůj život. U alternativních trestů jsem zaznamenala, že strach z jejich uložení není žádný motivační faktor k ukončení kriminální činnosti...“ (žena, 8 let praxe u PMS)

Jednotlivě pak byly respondenty připomínány i **další faktory desistence**, kdy v některých případech šlo spíše opět o rozvinutí předchozí otázky než o popsání nové proměnné. Objevilo se například získání „*emancipačních dovedností*“, změna vlastního přesvědčení o životních hodnotách a smyslu života, zkušenost klienta, kdy se „*sám stane obětí trestné činnosti a prožívá pocity opačné strany, tedy poškozeného*“, opakované „*nacházení krátkodobých pozitivních cílů*“, přijetí odpovědnosti a viny za své jednání, získání zaměstnání, vyřešení dluhů a také možnost bydlení. Jeden z dotázaných upozornil na rozdíly mezi pachateli, u nichž je trestná činnost pouhým „*vybočením z jinak řádného života*“, a těmi, kdo za sebou mají bohatší kriminální kariéru. V jednom obsáhlejší komentáři, který si dovolíme odcitovat, se pak jednalo o hlubší zamyšlení nad vlivem faktoru, který jsme v dotazníku popsali jako nalezení partnera či partnerky, a také nad možnostmi využít v práci s klientem téma následků činů, jichž se dopustil:

„Je-li partnerka dostatečné úrovně, je to velmi pozitivní faktor – mám případy, kdy dochází i klient s partnerkou – je to velmi pozitivní pro věc... Klienti bývají značně patetičtí až lítostiví (specifikum), ale často to není tak hluboké, aby vědomí důsledků, které jejich jednání na oběti i blízké má, bylo primární silou změny, a to nemusí zrovna projevovat anetické rysy osobnosti. Přílišné využívání těchto kritérií může působit vyděračsky – něco jako snaha vzburcovat alespoň částku svědomí a pocitu viny a mohou mít opačný efekt – nevyklučují je, pracují s nimi, ale záleží, za jakých okolností se o tom mluví...“ (žena, 16 let praxe u PMS)

Znovu jsme operovali také se **souhrnnými indexy**. Díky nim můžeme posoudit, kolik faktorů desistence celkem vnímali respondenti jako významnější a jaké rozdíly mezi jednotlivými probačními pracovníky v tomto směru jsou. Způsob jejich vytvoření byl analogický otázkám na recidivu. Jednalo se o počet faktorů, s nimiž se respondent v praxi u svých desistujících klientů setkává „velmi“ či „docela často“, a dále o celkový součet bodů přidělených na škále jednotlivým proměnným (od tří bodů za hodnotu „velmi často“ po nulu za „nikdy“). První z těchto hledisek odráží následující tabulka. Faktorů desistence jsme sledovali celkem devět, a tak se možné skóre pohybovalo od nuly (s žádným z těchto faktorů se probační pracovník častěji nesetkává) do devíti (se všemi se setkává velmi či docela často).

Tabulka 16: Počet příčin desistence, s nimiž se probační pracovníci setkávají častěji

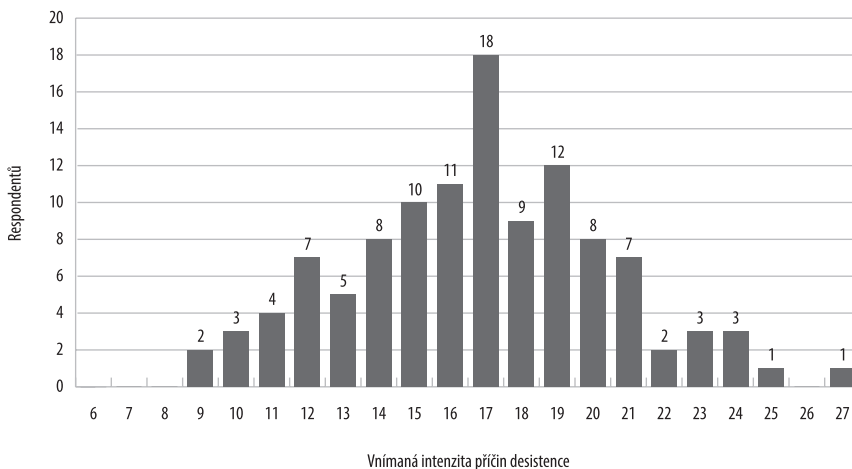
počet faktorů	respondentů	v %
0	1	0,9
1	0	0,0
2	5	4,4
3	8	7,0
4	15	13,2
5	15	13,2
6	24	21,0
7	17	14,9
8	17	14,9
9	12	10,5
CELKEM	114	100,0

Podle desetiny respondentů (10,5 %) se lze v praxi relativně často setkat se všemi z námi sledovaných faktorů desistence, jeden respondent naopak nepozoruje častější působení žádného z nich. V průměru respondenti daným způsobem hodnotili (necelých) šest faktorů (5,93; st. odchylka 2,008). Za zmínku stojí zjištění, že zatímco u názorů na faktory recidivy hrálo významnou roli **pohlaví** probačního pracovníka, v tomto případě statistická analýza nic podobného neodhalila. Souvislost tu ale byla pro změnu zjištěna s věkem respondentů, kdy starší z nich (ve věku od 50 let výše) udávali signifikantně méně faktorů desistence (průměr 4,43) než respondenti nejmladší (ve věku do třiceti let byl průměr 6,67; sign. na $p < 0,01$). Samotný korelační koeficient mezi věkem a počtem faktorů sice dosáhl očekávané záporné hodnoty (-0,169), ale ta je sama o sobě velmi slabá a navíc nikoli statisticky významná.

Z hlediska samotné probační činnosti nelze přehlédnout, že počet faktorů udávaných jako často se vyskytující se výrazně lišil podle toho, zda má respondent pocit, že klienti si na probaci cení **povzbuzení a motivace**, kterou jim pro vedení řádného života pracovník poskytuje. Akcentoval-li respondent právě tuto rovinu probace, uváděl rovněž signifikantně více faktorů desistence (průměr 6,29) než v opačném případě (5,09; rozdíl významný na $p < 0,01$). Můžeme proto odhadovat, že věří-li probační pracovník ve význam motivace a dodávání sil formou povzbuzování, má současně tendenci vnímat v životě pachatele více potenciálních zdrojů desistence.

Následující graf zobrazuje druhou z výše popsaných souhrnných hodnot. Rozsah se zde mohl pohybovat od 0 (respondent by u všech devíti faktorů desistence uvedl, že se s nimi u svých klientů nikdy nesetkal) po 27 (u všech faktorů by uvedl, že se s nimi setkává velmi často).

Graf 14: Intenzita příčin desistence

Maximálního možného skóre dosáhl jeden respondent, nejnižší hodnota činila 9 bodů (platila pro dva respondenty). Průměr pro celý soubor dosáhl 16,8 (st. odchylka 3,648). Opět jsme mohli pozorovat rozdíly z hlediska **věku** (u starších padesáti let 14,6; u mladších třiceti let 18,0; sign. na $p < 0,5$), ovšem i tentokrát bez statisticky významné hodnoty Pearsonova korelačního koeficientu (-0,148). Rozdíl se promítly také do (s věkem do jisté

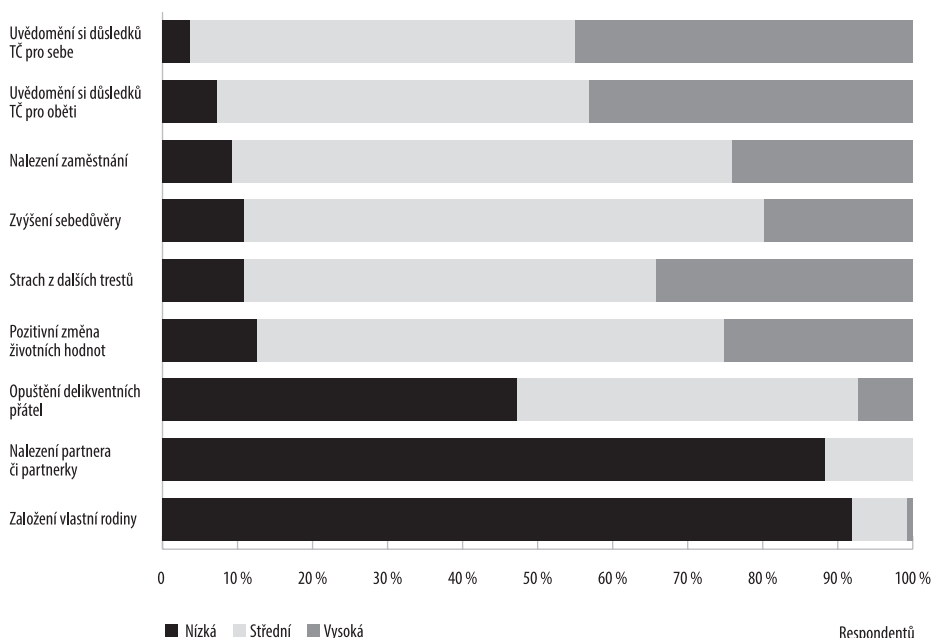
míry souvisejícího) hlediska **délky praxe**, kdy respondenti s nejkratší praxí (do jednoho roku) dosáhli zdaleka nejvyššího průměru (19,8), zatímco probační pracovníci, kteří u PMS působí již více než pět let, pouze 16,2.

Na rozdíl od předchozí proměnné zde již do hry výrazněji vstoupilo **pohlaví respondenta**, kdy ženy pozorují vliv sledovaných faktorů častěji než muži (průměr 17,4; mezi muži jen 15,3; rozdíl sign. na $p < 0,01$). Znovu se potvrdil také výše nastíněný vztah k tomu, jaký význam má podle respondenta motivační složka probace pro klienty (průměr pro ty, podle nichž si klienti povzbuzování cení, byl 17,3; v opačném případě 15,9; sign. na $p < 0,05$).

Analýza založená na souhrnných hodnotách nám umožňuje také **orientační srovnání** toho, zda se probační pracovníci častěji a ve větší míře setkávají u klientů s faktory recidivy, nebo faktory desistence²². Za tímto účelem jsme vytvořili indexy, v nichž je bodový součet u faktorů recidivy i desistence přepočítán na počet proměnných. Ukázalo se, že jako častější probační pracovníci vnímají výskyt faktorů recidivy (průměr 2,14; st. odchylka 0,290) než faktorů desistence (průměr 1,86; st. odchylka 0,408). Jedná se o rozdíl statisticky významný na $p < 0,001$.

Z následujícího grafu můžeme vyčíst, jak vysoká je podle probačních pracovníků u jednotlivých faktorů desistence šance, že je svou činností **přímo či nepřím ovlivní** (pořadí je opět dáno součtem kategorií „vysoká“ možnost a „střední“ možnost).

Graf 15: Možnost ovlivnit faktory desistence prostřednictvím probace

22 Takové zjištění je skutečně nutno brát pouze jako orientační, neboť počty klientů, kteří recidivují, není stejný, jako počet klientů desistujících – tento rozdíl zásadním způsobem ovlivní skutečnost, s jakými faktory a jak často se probační pracovník setkává.

Na rozdíl od faktorů spojených s recidivou u desistence neplatí, že by probační pracovníci věřili v možnost ovlivňovat nejvíce ty proměnné, které současně považují za nejvýznamnější zdroj příslušných změn. Klienti podle nich často opouštějí kriminální kariéru v době, kdy **si najdou stálého partnera** nebo **založí vlastní rodinu**, avšak šance, že by je k takovému životnímu rozhodnutí dokázal (byť nepřímo) přimět probační pracovník, vidí jako nereálnou devět z deseti dotázaných. Zhruba polovina smýšlí stejně o možnosti klienta dovést k tomu, aby přerušil styky se svými delikventními kamarády či známými. Velký potenciál pro vlastní činnost naopak vidí většina respondentů v oblasti získání **zaměstnání** – také tento faktor je vnímám jako významný, přičemž pouze 9,3 % dotázaných považuje možnost jej pozitivně ovlivnit za nízkou. Jasná převaha optimistických názorů („vysoká, či alespoň „střední“ možnost ovlivnění) pak byla patrná u všech zbývajících faktorů. Vůbec největší šance na úspěch se podle probačních pracovníků skrývá v pokusech o to, aby si pachatel uvědomil **důsledky trestné činnosti**, a to jak pro sebe a pro své blízké (jako „vysokou“ hodnotí tuto možnost 45 % dotázaných), tak pro **oběti**, které poškodil (43,2 %). Slibný potenciál má také práce se **strachem z dalších trestů**, které by při pokračování kriminální kariéry mohly následovat (34,2 %). Vrátime-li se nicméně k údajům z Grafu 13, v praxi se probační pracovníci s reálným účinkem těchto faktorů příliš nese setkávají.

Analýza dat znovu ukázala několik zajímavých souvislostí. Respondenti mužského **pohlaví** se stavěli pesimističtější než ženy k možnosti, že by svou činností mohli výrazněji přispět k nalezení zaměstnání (rozdíl byl ale tentokrát lehce nad požadovanou pětiprocentní hranicí významnosti). Optimističtější naopak muži byli u možnosti klienta motivovat k založení vlastní rodiny – tu sice obecně viděli respondenti jako nepřiliš velkou, ale zatímco mezi ženami ji 97,5 % rovnou označilo za „nízkou“, u mužů to bylo jen 78,1 % (rozdíl sign. na $p < 0,01$). Část z nich ji totiž hodnotila jako „střední“ (18,8 %) či dokonce „vysokou“ (3,1 %). Zdá se tedy, že ženy jsou spíše přesvědčeny o tom, že rozhodnutí tohoto typu nelze ovlivnit.

V názorech na možnost působit na některé faktory desistence se lišili také respondenti, podle nichž většina klientů oceňuje na probaci **možnost popovídat si s probačním pracovníkem** coby někým, kdo upřímně naslouchá. Jak ukazuje následující tabulka, přesvědčení byli jednak o vyšší šanci na zvýšení sebedůvěry klientů, a jednak o možnosti přispět k pozitivní změně jejich životních hodnot. Je zjevné, že rozhovor s odsouzeným vidí jako příležitost zaměřit pozornost právě na tyto aspekty klientovy osobnosti.

Tabulka 17: Ovlivnění faktorů desistence podle názoru, zda klienti oceňují na probaci možnost popovídat si s probačním úředníkem (respondenti v %)

Faktory desistence a jejich ovlivnění probací		Ocenění možnosti popovídat si	
		Ano	Ne
Možnost zvýšit sebedůvěru	nízká	8,0	20,8
	střední	67,8	75,0
	vysoká	24,1*	4,2*
Možnost změnit hodnoty	nízká	9,2*	25,0*
	střední	59,8	70,8
	vysoká	31,0**	4,2**

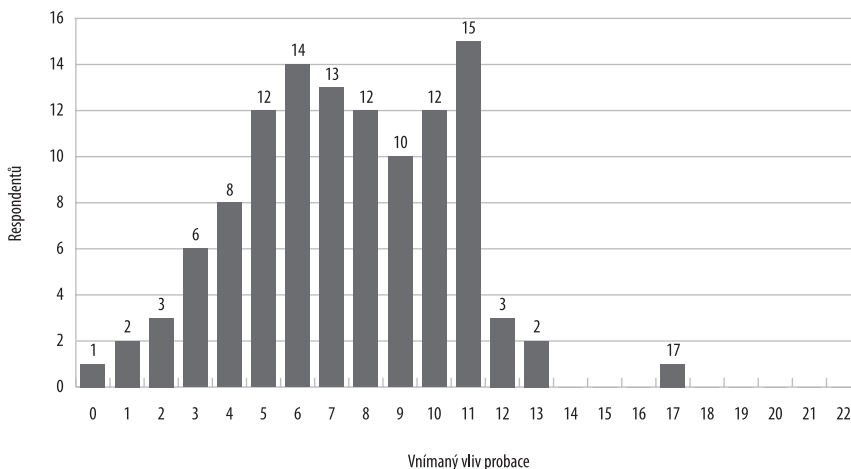
* $p < 0,5$; ** $p < 0,01$

VIII.6.3. Probační optimismus a probační pesimismus

Přesvědčení probačních pracovníků o tom, nakolik mohou svou činností ovlivnit jednotlivé faktory recidivy či desistence, je z pohledu našeho tématu zásadní. I proto jsme také pro tuto část analýzy vytvořili **souhrnné hodnoty**, díky nimž můžeme porovnávat nejen názory na každý z daných jevů, ale i na všechny faktory současně – dojdeme tak k představě o tom, nakolik optimističtí či pesimističtí probační pracovníci v daném směru jsou.

Metodologický postup byl obdobný jako u otázek zaměřených na příčiny samotné. Vycházeli jsme z bodového součtu u všech proměnných, přičemž 2 body jsme stanovili v okamžiku, kdy možnost ovlivnit příslušný faktor hodnotil respondent jako „vysokou“, 1 bod za možnost „střední“ a žádný bod, pokud zvolil variantu „nízká“ možnost. U **faktorů recidivy**, kterých jsme do dotazníku zařadili celkem jedenáct (viz výše), se díky tomu mohlo skóre pohybovat od 0 (respondent by u všech položek uvedl, že možnost ovlivnit je probací je nízká) do 22 (u všech by uvedl, že taková možnost je vysoká). Hodnoty, kterých naši respondenti dosáhli, prezentuje následující graf. Můžeme z něj vyčíst, že naprostá většina respondentů se pohybovala v první polovině možného skóre. Jeden respondent dokonce u všech faktorů uvedl, že existuje jen nízká možnost je probací ovlivnit. Nejvyšší počet činil 17 (jeden dotázaný), průměr 7,39 (st. odchylka 3,056).

Graf 16: Názory na vliv probace na faktory recidivy

Dalo se očekávat, že míra optimismu bude (podobně jako u názorů na řadu jiných jevů a problémů, s nimiž se v životě každý z nás běžně potýká) souviset s **věkem** respondenta. Tento předpoklad se potvrdil: čím starší probační pracovník je, tím méně věří, že faktory recidivy lze probací výrazněji ovlivnit (viz následující tabulka). Pearsonův korelační koeficient dosáhl hodnoty $-0,323$ (sign. na $p < 0,01$). Délka praxe se naproti tomu podobně významným způsobem neprojevovala, což platilo také o pohlaví respondenta či o jiných, námi sledovaných proměnných.

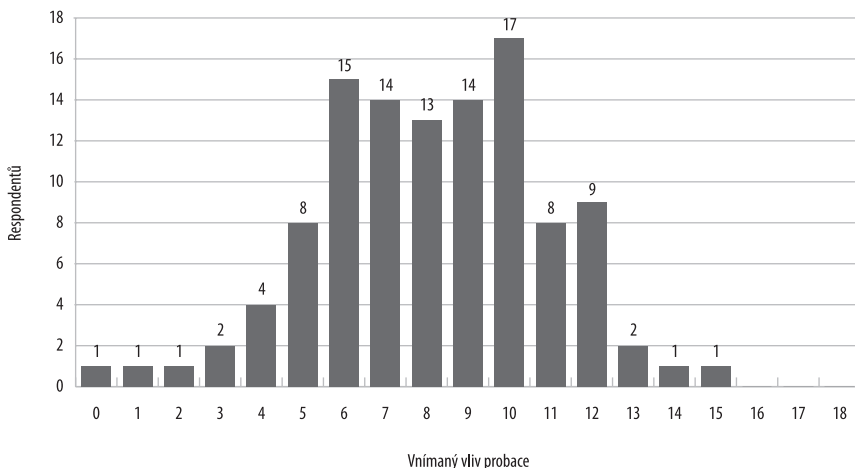
Tabulka 18: Možnost ovlivnit faktory recidivy podle věku respondenta

Věk (kategorie)	Průměr
do 30 let	8,80
30–39	8,08
40–49	6,54
50 a více	6,21

Rozdíly sign. na $p < 0,5$

U možnosti ovlivnit probací **faktory desistence** jsme mohli očekávat skóre od 0 do 18, neboť faktorů zde k posouzení bylo 9 (nejvyšší hodnota tedy předpokládala, že by u všech devíti proměnných respondent uvedl, že možnost jejich ovlivnění je „vysoká“). Výsledky zobrazuje následující graf²³. Extrémně pesimistický postoj zaujal jeden respondent (žádný z faktorů podle něj nelze ovlivnit ani částečně), nejvyšší hodnota činila 15 bodů. V průměru se jednalo o hodnotu 8,14 (st. odchylka 2,763).

Graf 17: Názory na vliv probace na faktory desistence

Na rozdíl od faktorů recidivy již v tomto případě nehrál důležitou roli věk (nejmladší respondenti sice byli opět nejoptimističtější a nejstarší nejpesimističtější, avšak rozdíly nebyly statisticky významné). Projevila se zde ovšem znovu proměnná, která byla u desistence významná již v souvislosti s posuzováním jejích příčin, tedy názor probačních pracovníků na to, zda klienti oceňují na probaci **povzbuzování a motivaci**, kterou jim pracovník PMS poskytuje. Pokud respondent takovou odezvu od svých klientů vnímá, jeho optimismus ohledně vlivu probace na faktory desistence je o poznání větší (průměr 8,75) než v opačném případě (průměr 6,76; rozdíl sign. na $p < 0,001$).

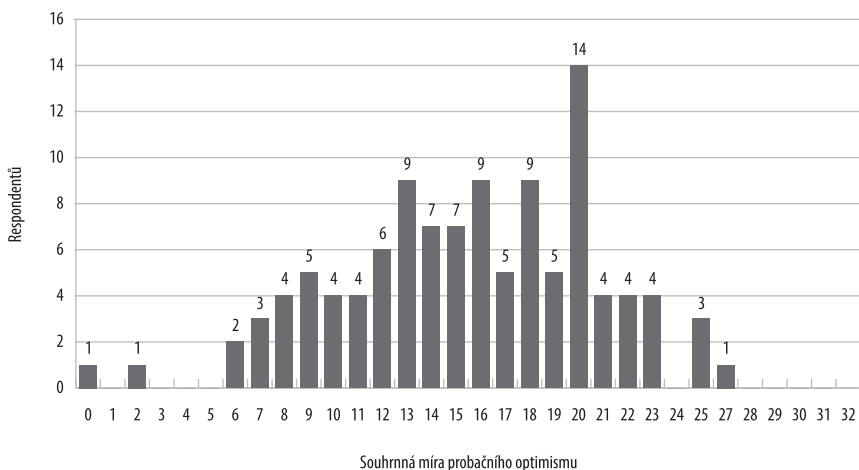
Přepočtení obou proměnných na indexy (podle počtu položek) nás vede k podstatnému závěru, že větší potenciál působit probací příznivě na klienta vidí probační pracovníci u **fak-**

23 Celkový počet respondentů zde činí pouze 111, neboť tři dotázaní nevyplnili příslušnou část dotazníku v kompletní podobě.

torů desistence (průměr 0,90; st. odchylka 0,309) **než u faktorů recidivy** (průměr 0,67; st. odchylka 0,279 – rozdíl je sign. na $p < 0,001$). Napovídá tomu i rozložení předchozích dvou grafů, kdy u desistence můžeme v horní polovině škály pozorovat více než třetinu respondentů (34 %), zatímco u možností ovlivňovat probací recidivu jen necelou pětinu (18 %).

Stejně zaměření obou otázek (tedy posouzení možného vlivu na obě skupiny faktorů) nám dovoluje zkonstruovat souhrnnou proměnnou **celkového probačního optimismu**, a to prostým součtem hodnot dosažených u otázek na vliv probace u faktorů recidivy a otázek na vliv probace u faktorů desistence. Z výše uvedených metodologických postupů vyplývá, že hodnoty se mohly pohybovat od nuly (respondent vidí možnost ovlivnit všech dvacet faktorů recidivy i probace jako „nízkou“) do 40 (u všech faktorů ji hodnotí jako „vysokou“). Rozložení v rámci celého souboru²⁴ nabízí následující graf. Opět v něm zaujme extrémně pesimistický respondent, který ani jeden z faktorů nepovažuje za ovlivnitelný. Maximální hodnota činila 27, průměr pro celý soubor dosáhl hodnoty 15,5 (st. odchylka 5,168).

Graf 18: Možnost ovlivnění faktorů recidivy a desistence

Na míru souhrnného probačního optimismu neměly výraznější vliv ani pohlaví, ani věk respondenta. Znovu se ale ukázalo, že příznivěji hodnotí možný efekt vlastní činnosti pracovníci, podle nichž klienti oceňují **motivační složku probace** (průměrné hodnoty činily u daných skupin 16,45 vs. 13,32; rozdíl sign. na $p < 0,01$). Zajímavý, byť spíše naznačený rozdíl byl zjištěn také ve vztahu ke kritériu, které respondenti považují za důležité pro hodnocení celkové účinnosti probace (viz podkapitola VIII.2). Celkový probační optimismus mírně koreloval s názorem, nakolik důležitým měřítkem účinnosti je vyřešení kriminogenních potřeb pachatele: čím výše toto kritérium respondent staví, tím více věří i v reálný účinek své práce (Pearsonův korelační koeficient pro tyto dvě hodnoty dosáhl $-0,287$; sign. na $p < 0,01$). Optimističtější byli oproti ostatním respondentům také pracovníci, kteří za důležitou schopnost či dovednost probačního úředníka považují **analytické schopnosti** (průměr 18,08 vs. 14,74; sign. na $p < 0,01$) a **schopnosti manažerské** (průměr 18,17 vs. 14,98; sign. na $p < 0,5$).

24 I zde byly zpracovány odpovědi 111 respondentů, neboť tři probační pracovníci nevyplnili v potřebném rozsahu všechny otázky, které byly pro výpočet dané hodnoty potřebné.

Využijeme-li u souhrnné míry probačního optimismu hodnot percentilů, můžeme celý soubor našich respondentů rozdělit do tří skupin. Pro zjednodušení je označme jako **probační pesimisty** (skóre 0–12 bodů; celkem 30 osob), **probační realisty** (skóre 13–19 bodů; celkem 51 osob) a **probační optimisty** (skóre 20 a více bodů, celkem 30 osob). Porovnáme-li je mezi sebou, zdaleka nejvýraznější rozdíly se projeví z hlediska **věku**. Jak se dalo očekávat, průměrný věk byl nejnižší mezi probačními optimisty (36,9 let), nejvyšší naopak mezi probačními pesimisty (43,2). U probačních realistů činil 38,4 (rozdíl sign. na $p < 0,5$). Jak ukazuje následující tabulka, probační optimisté také výrazně častěji předpokládají, že klienti si na probaci cení **povzbuzování a dodávání motivace**, což je poznatek, který vzešel již z výše uvedených analýz (dané rozdíly jsou sign. na $p < 0,5$).

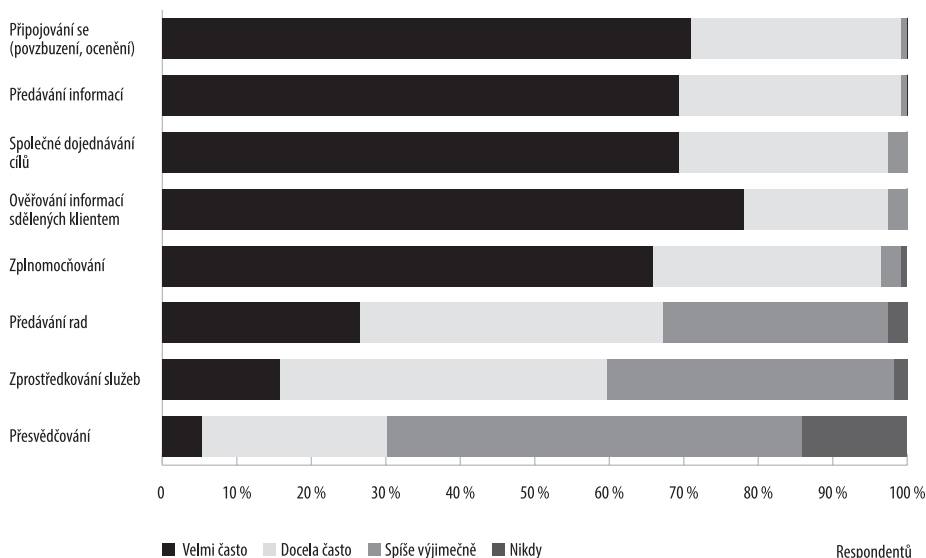
Tabulka 19: Probační optimismus a význam motivace pro klienty (respondenti v %)

	Motivace a povzbuzování k vedení řádného života	
	většina klientů oceňuje	většina klientů neoceňuje
Probační pesimisté	53,3	46,7
Probační realisté	70,6	29,4
Probační optimisté	83,3	16,7

VIII.7. Probační metody a názory na jejich efektivitu

Probační činnost může zahrnovat řadu různorodých metod či technik práce s klienty. Pokusili jsme se zmapovat, které z nich jsou v praxi využívány nejvíce, a zároveň zjistit názor probačních pracovníků na jejich reálnou účinnost. Po dohodě s ředitelstvím PMS jsme v této části dotazníku vyšli z **metodického standardu pro oblast probace** platného v době řešení projektu a zaměřili se na metody, které doporučoval jako postup, jak pachatele motivovat ke změně chování. U každé z nich jsme respondenty vyzvali, aby pomocí čtyřstupňové škály uvedli, jak často ji využívají (od varianty „velmi často“ po variantu „nikdy“), a dále (pomocí škály třístupňové), jak účinná u většiny klientů je (efektivita „nízká“, „střední“ nebo „vysoká“). Výsledek první z těchto otázek zobrazuje následující graf. Pořadí, v němž jsou jednotlivé postupy uvedeny, je dáno součtem odpovědí „využívám velmi často“ a „využívám docela často“.

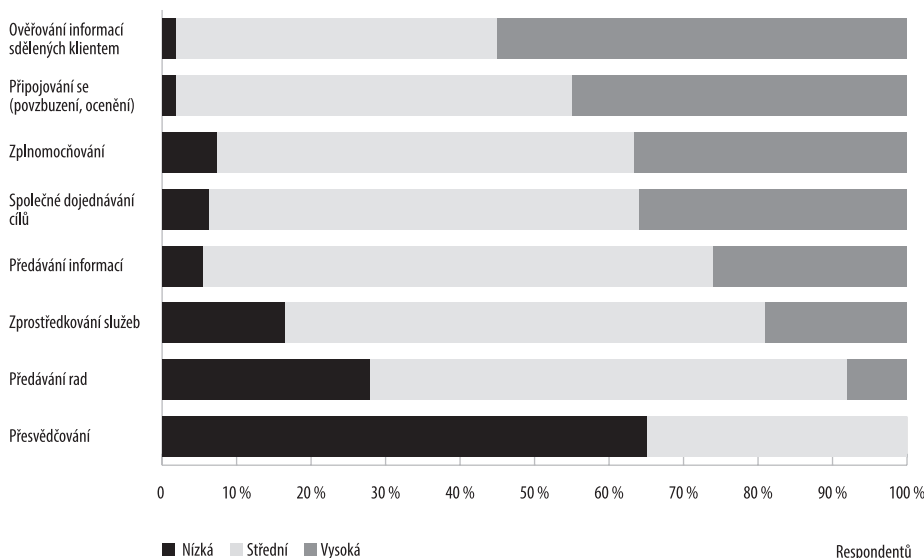
Graf 19: Využívání probačních metod a postupů (respondenti v %)

Z grafu je patrné, že uvedených osm metod lze rozdělit na dvě skupiny. Jednu z nich tvoří prvních pět v celkovém pořadí, o nichž lze prohlásit, že je naprostá většina probačních pracovníků (vždy více než 96 %) využívá velmi či docela často. Rozdíly mezi nimi jsou spíše minimální, nicméně stojí za povšimnutí, že varianta „velmi často“ se v nejvíce případech objevila u metody spočívající v **ověřování informací sdělených klientem** (zvolilo ji 78,1 % respondentů). Zbývající metody, které se umístily na posledních třech místech pomyslného pořadí, jsou již probačními pracovníky využívány o poznání méně, avšak zatímco **předávání rad** a **zprostředkování služeb** získaly v odpovědích „velmi“ či „docela často“ stále ještě většinu hlasů, u **presvědčování** již převládly varianty „výjimečně“ (55,7 %) a „nikdy“ (14,2 %).

Není překvapivé, že metody, které probační pracovníci využívají častěji, považují také za **efektivnější**. Dokládá to následující graf, v němž je pořadí dáno podílem respondentů, kteří danou metodu považují za „velmi“ účinnou. Nejlépe bylo v tomto smyslu hodnoceno **ověřování informací sdělených klientem** (za velmi efektivní jej považuje 55 % respondentů), naopak o metodě spočívající v přesvědčování klienta se takto pozitivně nevyjádřil nikdo a o předávání rad pouze 8,1 % dotázaných.

Graf 20: Efektivita probačních metod a postupů (respondenti v %)

Na základě zjištěných poznatků můžeme konstatovat, že probační pracovníci spoléhají a za efektivní považují především postupy, jejichž základem je **vlastní aktivita klienta** (tedy zplnomocňování či společné dojednávání cílů). Tu mohou podněcovat a rozvíjet jak vlastní činností typu pomoci či podpory (v rovině emocionální či formou poskytnutých informací nebo kontaktů na jiné instituce), tak **kontrolou**, zda klientem uváděné skutečnosti jsou pravdivé či nikoli. Méně se jejich přízni těší metody spočívající ve snaze ovlivnit chování pachatele přesvědčováním a radami, tedy jakýmsi „vnějším“ tlakem na základě argumentů, co by klient měl, nebo naopak neměl dělat.

Odpovědi z této části dotazníku je zajímavé porovnat s tím, co podle respondentů od probace **očekávají klienti** (viz podkapitola VIII.4). Probační pracovníci, kteří se domnívají, že většina odsouzených ocení jejich rady, je také ve srovnání s pracovníky s opačným názorem velmi či docela často poskytují. Za pozornost ovšem ještě více stojí fakt, že v takovém případě jsou také významně častěji přesvědčeni o účinnosti této metody, která byla většinou respondentů posuzována jako střední či dokonce nízká. Podrobněji tyto rozdíly ukazuje následující tabulka.

Tabulka 20: Předávání rad klientům (respondenti v %)

Postoj klientů	Frekvence využívání*		Efektivita**		
	velmi či docela často	spíše výjimečně či nikdy	nízká	střední	vysoká
Rady oceňují	77,6	22,4	17,0	63,8	19,1
Rady neoceňují	59,4	40,6	35,9	64,1	0,0

* p<0,5; ** p<0,01

K podobnému zjištění dojdeme, zaměříme-li se na pracovní postup spočívající ve **zprostředkování kontaktu** na jinou instituci či organizaci. I tuto formu pomoci častěji využívají ti, kdo předpokládají, že ji klient ocení (70,8 % z nich), než respondenti, podle nichž o ni klienti zájem nemají (44,9 %; rozdíl sign. na $p < 0,01$). Na rozdíl od předávání rad se zde ale již neprojevila vazba na názor, zda je tato metoda efektivní, či nikoli.

Základní demografické charakteristiky ani výsledky dosažené u jiných otázek se do zkušeností respondentů s frekvencí užívání jednotlivých metod či postupů nepromítly. Výjimku tvořilo pouze **předávání rad klientovi**, které signifikantně častěji využívají muži než ženy. Velmi či docela často rady poskytuje 87,5 % mužů, zatímco žen pouze 59,3 % (rozdíl sign. na $p < 0,01$). O důvodech, které za tímto rozdílným přístupem stojí, můžeme jen spekulovat.

U názorů na efektivitu jednotlivých metod hrálo významnou roli skóre, kterého respondent dosáhl v námi vytvořeném souhrnném měřítku **probačního optimismu**. Jak se dalo očekávat, probační pracovníci, kteří jsou více přesvědčeni o možnosti ovlivnit faktory recidivy či desistence, předpokládají zároveň i větší účinek metod, které při práci s pachatelí trestných činů využívají. Rozdíl mezi probačními optimisty a probačními pesimisty v názoru na efektivitu byl zřetelný u šesti z osmi zkoumaných metod. Výjimku představovalo pouze předávání rad a přesvědčování. Ostatní metody a pohled na jejich účinnost očima probačních optimistů, realistů a pesimistů nabízí následující tabulka – v každém sloupci je vždy znázorněn podíl respondentů volících ve spojení s efektivitou variantu „nízká“ (N), „střední“ (S) a „vysoká“ (V). Šedě je pro lepší orientaci vyznačen podíl pesimistů a optimistů, kteří danou metodu považují za vysoce efektivní. Na první pohled je patrné, že rozdíly zde byly propastné. Věk, pohlaví či délka praxe naproti tomu významnější roli u této otázky nehrály.

Tabulka 21: Názor na efektivitu metod podle míry probačního optimismu

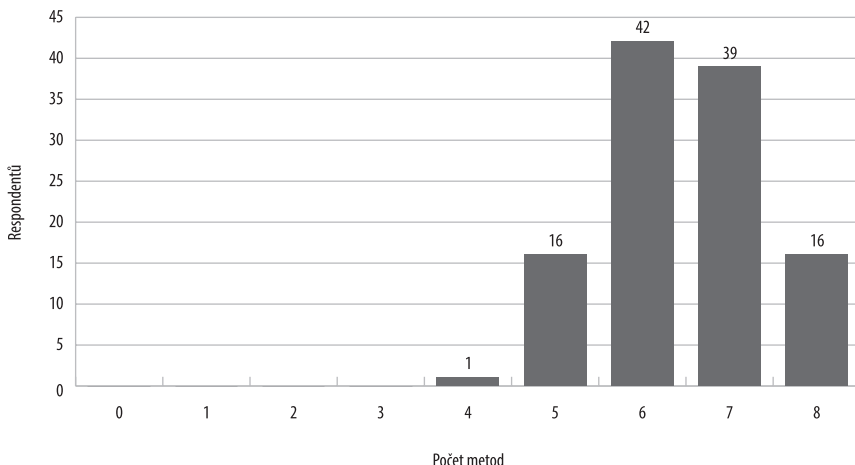
Metoda	Efektivita								
	pesimisté			realisté			optimisté		
	N	S	V	N	S	V	N	S	V
Zprostředkování služeb**	33,3	63,0	3,7	14,0	70,0	16,0	3,3	56,7	40,0
Předávání informací*	10,3	82,8	6,9	2,0	72,0	26,0	6,9	51,7	41,4
Dojednávání cílů**	14,3	75,0	10,7	4,0	56,0	40,0	3,3	43,3	53,3
Zplnomocňování**	18,5	70,4	11,1	4,1	55,1	40,8	3,3	43,3	53,3
Připojování se***	7,1	82,1	10,7	0,0	42,0	58,0	0,0	43,3	56,7
Ověřování informací*	0,0	64,3	35,7	4,0	40,0	56,0	0,0	30,0	70,0

* $p < 0,5$; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,01$

Podobně jako u otázek na vliv jednotlivých faktorů recidivy a desistence, i zde jsme považovali za užitečné pracovat se **souhrnnými indexy**. Umožňují posoudit nejen užívání a efektivitu každé ze zkoumaných metod probační práce, ale také zjistit, kolik metod současně a s jakou intenzitou jednotliví probační pracovníci využívají a jaký je celkový pohled na jejich účinnost.

První proměnnou, kterou jsme takto vytvořili, byl **počet metod**, které probační pracovníci **využívá častěji** (na příslušné škále označil variantu „velmi“ nebo „docela často“). Teoreticky se tedy mohla hodnota pohybovat od 0 (žádnou z metod častěji nevyužívá) do 8 (všech osm metod využívá ve své praxi „docela“ nebo „velmi“ často). Rozložení v rámci našeho souboru prezentuje následující graf. Vyplývá z něj, že v intenzivnější míře využívají probační pracovníci minimálně čtyři z nabízených osmi metod (uvedl jeden respondent), přičemž 16 respondentů (14 %) spoléhá velmi či docela často na všechny. V průměru takto pracovníci využívají více než 6 metod (přesně 6,45; st. odchylka 0,933), což poměrně přesvědčivě dokládá, že probační činnost je založena na kombinaci více pracovních postupů současně.

Graf 21: Počet metod, které respondenti využívají často (velmi nebo docela)

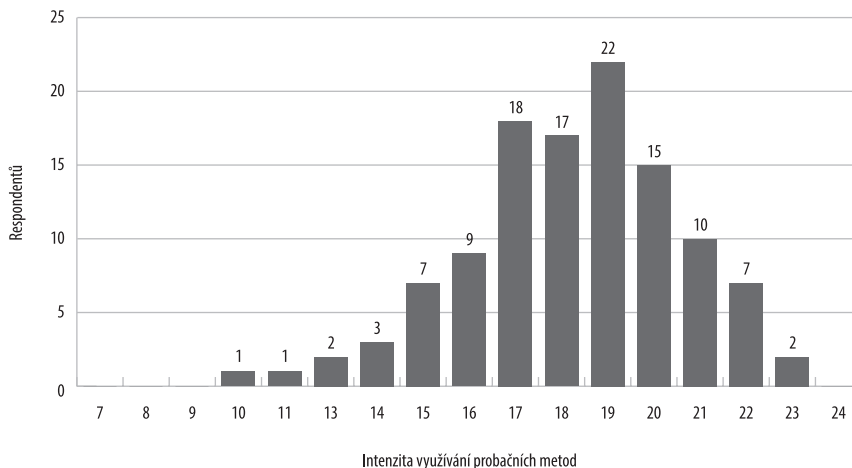
Porovnáním dosažených průměrů dojdeme k zajímavému zjištění, že signifikantně více metod používají muži (průměr 6,75) než ženy (6,35; sign. na $p < 0,5$). Věk ani délka praxe významnější roli nehrály, a neprojevila se ani souvislost s mírou probačního optimismu.

Očekávali jsme, že počet intenzivněji užívaných metod bude korelovat s množstvím témat, která probační pracovník řeší během schůzek s klienty – na čím více problémů se zaměřuje, tím větší spektrum postupů by teoreticky mohl vyhledávat. Tuto vazbu statistická analýza pouze naznačila, a to konkrétně u hodnoty **souhrnného indexu intenzity**, s níž se pracovník během schůzek věnuje všem z námi nabídnutých šestnácti témat probačních schůzek (viz podkapitola VIII.3). Pearsonův korelační koeficient mezi ní a počtem metod užívaných velmi či docela často činil 0,196 (sig. na $p < 0,5$). K počtu nebo intenzitě faktorů recidivy či desistence nebyl zjištěn vztah žádný.

Druhou ze souhrnných proměnných jsme zkonstruovali jako měřítko **celkové intenzity využití probačních metod**. Jednalo se o součet bodů, kdy u každé metody jsme počítali 3 body za její využívání „velmi často“, 2 body za „docela často“, 1 bod za „spíše výjimečně“ a 0 bodů za „nikdy“. Skóre u jednotlivých respondentů se díky tomu mohlo pohybovat od 0 (u všech metod by uvedl, že je nikdy nepoužívá) po 24 (všechny metody by používal

velmi často). Výsledky hovoří o tom, že minimální počet dosáhl 10 (jeden respondent), maximální 23 (dva respondenti). Průměr činil 18,23 (st. odchylka 2,410). Podrobnější pohled nabízí následující graf.

Graf 22: Celkové využití probačních metod

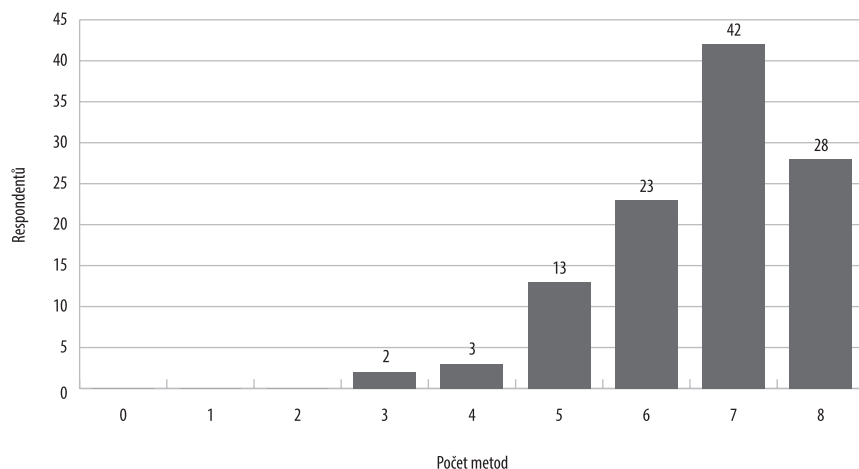

Na rozdíl od předchozí proměnné zde nehrálo významnou roli pohlaví respondenta a dosažené průměry se nelišily ani z hlediska jiných, pro náš výzkum podstatných kategorií. Potvrdil se ale očekávaný vztah ke skutečnosti, kolika tématům a s jakou intenzitou se probační pracovník na schůzkách s klienty věnuje. U samotného počtu často řešených témat činil Pearsonův korelační koeficient 0,365 ($p < 0,01$), u souhrnného indexu intenzity, s nimiž se těmito tématům věnuje, pak dokonce 0,377 ($p < 0,01$). Jinými slovy řečeno, čím více typů problémů či překážek probační pracovník se svými klienty řeší, tím intenzivněji využívá i různých metod, které se mu v rámci probace nabízejí. Vztah k faktorům recidivy či desistence nebyl naproti tomu zjištěn ani tentokrát.

Pokud jde o vnímanou **efektivitu metod**, za účelem dalších analýz jsme vytvořili dvě souhrnná měřítka. První z nich odráželo počet metod, u nichž respondent předpokládá alespoň částečný účinek (na škále jejich efektivitu označil jako „vysokou“ či „střední“). Hodnoty se tím pádem mohly pohybovat mezi nulou (u všech metod by předpokládal, že mají „nízkou“ efektivitu) a osmi (účinnost všech uvedených osmi metod by vnímal jako přinejmenším „střední“). Následující graf můžeme brát jako doklad toho, že většina probačních pracovníků považuje doporučené metodické postupy za relativně efektivní²⁵. Minimálně byly tímto způsobem označeny tři z nich (uvedli dva respondenti). Čtvrtina respondentů (25,2 %) připisuje alespoň částečný efekt všem osmi posuzovaných metodám, 37,8 % pak sedmi (průměr činil 6,66; str. odchylka 1,164).

²⁵ Součet odpovědí zde dává pouze 111, neboť tři respondenti nevyplnili tuto část dotazníku v potřebném rozsahu.

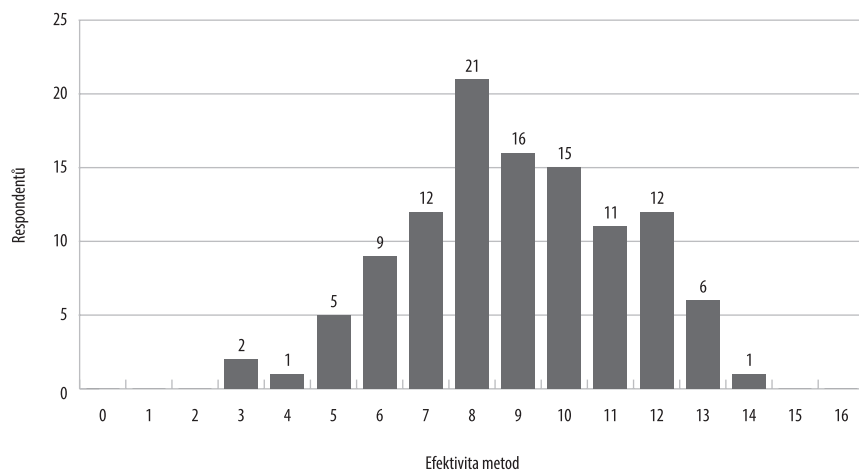
Graf 23: Probační metody posuzované jako efektivní

Potvrdil se předpoklad, že rozdíly budou patrné s ohledem na míru **probačního optimistu**. Zatímco průměr dosažený ve skupině optimistů dosáhl 7,00 (st. odchylka 0,830), u pesimistů činil 6,07 (st. odchylka 1,438; rozdíl sign. na $p < 0,01$). Věk, pohlaví či délka praxe se do výsledků významnějším způsobem nepromítly.

Pro posouzení **celkové efektivity** zkoumaných probačních metod a postupů jsme vytvořili souhrnnou proměnnou, založenou na součtu bodů u každé z nich – metoda označená respondentem jako „vysoc“ efektivní získala 2 body, „středně“ efektivní 1 bod, efektivita „nízká“ bodována nebyla. Skóre se tak mohlo pohybovat od 0 (respondent by u všech osmi metod uvedl nízkou efektivitu) po 16 (u všech by efektivitu považoval za „vysokou“). Minimální hodnota nakonec činila 3 body (dosáhli jí 2 respondenti), maximální 14 (jeden respondent). V průměru se jednalo o 8,94 (st. odchylka 2,364).

Graf 24: Celková efektivita posuzovaných metod

Rozdíly mezi **probačními optimisty** a **probačními pesimisty** byly u této proměnné ještě výraznější – zatímco optimisté dosáhli v průměru hodnoty 10,33 (st. odchylka 2,057),

pesimisté jen 6,86 (st. odchylka 1,957; rozdíl sign. na $p < 0,001$). Opět se tedy ukázalo, že čím více věří probační pracovník v možnost příznivě zasáhnout do kriminální kariéry svých klientů (ať již zaměřením se na faktory recidivy, nebo na faktory desistence), tím více důvěřuje metodám a pracovním postupům, které se mu nabízejí. Zajímavé je, že významným způsobem tu do hry vstupuje také odhad, co **od probace očekávají odsouzení**. Větší celkovou efektivitu totiž probačním metodám přisuzují respondenti, podle nichž klienti na probaci oceňují povzbuzování a motivaci, které se jim od probačních pracovníků na schůzkách dostává (dosažené průměry ve skupinách rozdělených dle tohoto kritéria činily 8,30 a 9,30; jedná se o rozdíl sign. na $p < 0,01$).

Za pozornost znovu stojí i **množství témat a intenzita času**, které jejich řešení pracovníci na schůzkách věnují. Korelace mezi hodnotou tohoto měřítka a vnímanou celkovou efektivitou probačních metod dosáhla 0,228 (sign. na $p < 0,05$). Ačkoli se jedná o vztah spíše naznačený, jeví se jako pravděpodobné, že s rostoucím počtem problémů a překážek, do jejichž řešení se pracovník pouští, roste i jeho přesvědčení o tom, že zvolené metody přinášejí žádoucí účinek. Větší efektivitu přičítají probačním metodám také respondenti, kteří za důležitý předpoklad pro svou práci považují **manažerské schopnosti** (průměry 10,28 vs. 8,68; sign. na $p < 0,01$) a **profesionalitu** (průměry 10,20 vs. 8,66; sign. na $p < 0,01$)²⁶.

VIII.8. Zdroje informací a zkušeností pro probační činnost

Názory probačních pracovníků na dovednosti a schopnosti, které jsou pro efektivní výkon jejich profese nezbytné (viz podkapitola VIII.5.), velmi výmluvně dokládají, že připravit potenciální uchazeče o toto zaměstnání na vše, co je v praxi čeká, je úkol nesmírně náročný. Cílem našeho výzkumu rozhodně nebylo hodnotit systém, jak tato příprava probíhá v našich podmínkách, neboť k takovým zjištěním by bylo nutné uskutečnit vlastní, tomuto účelu speciálně přizpůsobené šetření. Přesto jsme se rozhodli část otázek na toto téma vztáhnout, a to v přímé vazbě na jednotlivé činnosti, postupy a metody, které probační pracovník v rámci dohledu vykonává. Snažili jsme se přitom zachytit **jednotlivé stupně**, na nichž je systém přípravy probačních pracovníků založen²⁷. Respondenti navíc měli opět možnost vyjádřit své zkušenosti a postřehy formou volného komentáře.

26 Průměry jsou uváděny pro skupinu, která danou charakteristiku v příslušné otázce uvedla, a pro ty, kdo ji naopak nezmínili.

27 Systém vzdělávání probačních pracovníků odpovídá požadavkům na odbornou přípravu, které vyplývají ze zákona č. 257/2000 Sb. o Probační a mediační službě. Tvořen je čtyřmi stupni. První představuje základní úroveň odbornosti – úředník PMS musí mít vysokoškolské vzdělání ve společenskovědní oblasti v magisterském studijním programu, asistent ukončené středoškolské vzdělání ve společenskovědní oblasti. Druhou úroveň tvoří kvalifikační vzdělávací kurz pro uchazeče o funkci úředníka PMS a specializační kurz pro uchazeče o funkci asistenta PMS. Oba kurzy poskytují jak teoretické znalosti z právní oblasti a z probačních a mediačních činností, tak praktické dovednosti z oblasti komunikace. Třetí úroveň zahrnuje systém dalšího vzdělávání, který navazuje na předchozí dva stupně a představuje dobrovolnou specializační nástavbu, která pracovníky připravuje na činnost v odborných agendách (v našem případě probace a výkon dohledu). V jeho rámci se jedná o prohlubování získaných znalostí a dovedností. Uskutečňuje se mimo jiné formou několikadenních setkání s lektory, jimiž jsou zkušení zaměstnanci PMS. Čtvrtá úroveň je pak tvořena celoživotním vzděláváním, kdy jsou pracovníci povinni přizpůsobovat se změnám v trestních kodexech, stejně jako moderním metodám či aktuálním trendům v trestní politice.

Po dohodě se zástupci ředitelství PMS jsme respondenty v dotazníku vyzvali k posouzení **čtyř zdrojů informací a zkušeností**, a to podle toho, jak cenné byly pro jejich současnou probační praxi. Jednalo se o kvalifikační a specializační vzdělávací kurz v rámci PMS, o další vzdělávání a školení v rámci PMS, o rady zkušenějších kolegů a o vlastní praxi a osobní zkušenosti. U všech těchto zdrojů byl hodnocen jejich vliv na osm různých činností, které pokládáme za podstatnou a s celkovou efektivitou výrazně související součást probace. K dispozici byla vždy trojstupňová škála od 1 („zásadní vliv“) do 3 („žádný vliv“).

Prvním hodnoceným prvkem bylo **navázání profesionálního vztahu s klienty**. Připomeňme, že řada našich respondentů tuto schopnost či dovednost chápe jako jednu z klíčových pro efektivní výkon probace a v podobném duchu hovoří i dostupné zahraniční výzkumy. Názory na význam jednotlivých zdrojů pro tento prvek probace shrnuje následující tabulka. U každého z nich je vyjádřen procentuální podíl odpovědí u všech tří variant (tedy 1–„zásadní vliv“ až 3 – „žádný vliv“), a dále hodnota, která byla na této třístupňové škále dosažena v průměru na celý soubor respondentů (čím nižší průměr je, tím větší důležitost danému zdroji pracovníci přisuzují), a také hodnota standardní odchylky.

Tabulka 22: Navázání profesionálního vztahu s klienty

Zdroj	Vliv (respondenti v %)			Průměr	St. odch.
	1 (zásadní)	2	3 (žádný)		
Kvalifikační a specializační kurz PMS	36,4	56,1	7,5	1,69	0,618
Další školení v rámci PMS	19,8	64,2	16,0	1,94	0,627
Rady zkušenějších kolegů	48,7	44,2	7,1	1,58	0,623
Vlastní praxe a osobní zkušenosti	84,8	13,4	1,8	1,17	0,422

Jednoznačně největší vliv na schopnost navázat s klientem profesionální vztah má podle probačních pracovníků až jejich **vlastní praxe** – za zásadní ji označilo více než osm z deseti dotázaných. Ostatní zdroje hrají o poznání slabší roli, což můžeme chápat jako důkaz, že teoretická ani jiná příprava nemůže u této klíčové dovednosti nahradit zkušenost, kterou učiní pracovník v přímém styku s odsouzenými osobami.

Druhým prvkem, na který jsme se zaměřili, bylo **vyhodnocení rizik a potřeb klienta**. Opět se jedná o schopnost, kterou řada respondentů spontánně jmenovala v otázce na základní osobnostní předpoklady pro výkon profese probačního pracovníka. Jak dokládá následující tabulka, také tuto dovednost upevňuje a rozvíjí především samotná praxe (její vliv za zásadní označili více než dvě třetiny dotázaných). Velmi důležitým zdrojem, který v tomto případě praxi dokonce nepatrně předčil (dosaženým průměrem i podílem odpovědí s variantou „zásadní vliv“), jsou další (nástavbová) školení PMS, jichž se pracovníci účastnili v rámci svého zaměření na probaci a výkon dohledu.

Tabulka 23: Vyhodnocení rizik a potřeb klienta

Zdroj	Vliv (respondenti v %)			Průměr	St. odch.
	1 (zásadní)	2	3 (žádný)		
Kvalifikační a specializační kurz PMS	26,9	45,4	27,8	1,99	0,764
Další školení v rámci PMS	69,2	27,1	3,7	1,33	0,564
Rady zkušenějších kolegů	48,2	41,2	10,5	1,62	0,670
Vlastní praxe a osobní zkušenosti	67,9	30,4	1,8	1,34	0,512

Jako třetí prvek probační činnosti jsme do dotazníku zařadili **přípravu dohledového plánu**. Ten je možno považovat za dokument zásadního významu, neboť představuje kontrakt mezi probačním pracovníkem a klientem a umožňuje rozčlenit obsahovou náplň dohledu, včetně konkrétních kroků a aktivit, které klienta nasměrují k vedení řádného života (blíže viz Štern, Ouředníčková, & Doubravová, 2010). Následující tabulka ukazuje, že zásadní vliv na jeho tvorbu mají i tentokrát osobní zkušenosti pracovníků přímo z praxe (posoudily je tak téměř dvě třetiny respondentů). Jako důležitý zdroj se jeví také rady kolegů, kurzy a školení PMS mají vliv spíše střední, přičemž bezmála třetina dotázaných ho dokonce v obou případech charakterizovala jako „žádný“.

Tabulka 24: Příprava dohledového plánu

Zdroj	Vliv (respondenti v %)			Průměr	St. odch.
	1 (zásadní)	2	3 (žádný)		
Kvalifikační a specializační kurz PMS	18,7	50,5	30,8	2,10	0,723
Další školení v rámci PMS	24,3	43,0	32,7	2,06	0,777
Rady zkušenějších kolegů	46,0	40,7	13,3	1,67	0,700
Vlastní praxe a osobní zkušenosti	63,1	29,7	7,2	1,44	0,628

Více než polovina respondentů označila za důležitý předpoklad efektivního výkonu probační práce komunikační dovednosti pracovníka (viz podkapitola VIII.5). Následující tabulka prezentuje zjištění, jaké zdroje zkušeností a informací jsou pro **komunikaci s klienty na schůzkách** nejdůležitější. Pro téměř 90 % respondentů mají zásadní vliv opět vlastní zkušenosti z praxe. Oproti předchozí otázce (příprava dohledového plánu) nicméně roste úloha přípravných kurzů PMS, zejména pak kurzu kvalifikačního a specializačního. V jejich rámci je ostatně právě komunikačním dovednostem věnována speciální pozornost.

Tabulka 25: Komunikace s klienty na schůzkách

Zdroj	Vliv (respondenti v %)			Průměr	St. odch.
	1 (zásadní)	2	3 (žádný)		
Kvalifikační a specializační kurz PMS	33,9	57,8	8,3	1,73	0,619
Další školení v rámci PMS	26,2	55,1	18,7	1,91	0,691
Rady zkušenějších kolegů	41,6	49,6	8,8	1,67	0,633
Vlastní praxe a osobní zkušenosti	88,5	8,8	2,7	1,14	0,420

Jakékoli úsilí o nápravu pachatele nemá šanci na úspěch, chybí-li jemu samotnému odhodlání vést život v souladu se zákonem. Podstatnou složkou probace, která přímo souvisí s její celkovou efektivitou, proto musí být **motivování klientů ke změně chování**. Naše šetření naznačuje, že také k rozvoji této dovednosti v největší míře přispívá až samotný kontakt a každodenní práce s odsouzenými. Její vliv za zásadní považuje více než sedm z deseti dotázaných. Ostatní zdroje byly hodnoceny většinou jako středně významné, nejhorší (ale stále relativně příznivou) průměrnou známku obdržel kvalifikační a specializační kurz PMS (blíže viz následující tabulka).

Tabulka 26: Motivování klientů ke změně chování

Zdroj	Vliv (respondenti v %)			Průměr	St. odch.
	1 (zásadní)	2	3 (žádný)		
Kvalifikační a specializační kurz PMS	15,6	52,3	32,1	2,15	0,702
Další školení v rámci PMS	19,6	61,7	18,7	1,97	0,648
Rady zkušenějších kolegů	33,9	45,5	20,5	1,87	0,729
Vlastní praxe a osobní zkušenosti	71,9	26,3	1,8	1,30	0,497

Jedním ze způsobů, jimiž lze klienta vést ke změně chování, je důsledné **ověřování pravdivosti údajů**, které na schůzkách s probačním pracovníkem uvádí. Připomeňme, že většina respondentů považuje tento postup za jednu z neefektivnějších probačních metod. Z níže uvedené tabulky znovu vyplývá, že se jedná o činnost, na jejíž výkon pracovníka připraví především samotná praxe (zásadní je její vliv pro téměř 80 % respondentů), a to částečně i formou rad zkušenějších kolegů. Vliv obou typů přípravných kurzů byl hodnocen většinou jako střední, podle více jak třetiny dotázaných dokonce nemají vliv žádný.

Tabulka 27: Ověřování pravdivosti údajů od klientů

Zdroj	Vliv (respondenti v %)			Průměr	St. odch.
	1 (zásadní)	2	3 (žádný)		
Kvalifikační a specializační kurz PMS	14,0	50,5	35,5	2,19	0,703
Další školení v rámci PMS	17,9	43,4	38,7	2,19	0,754
Rady zkušenějších kolegů	48,6	42,3	9,0	1,60	0,651
Vlastní praxe a osobní zkušenosti	79,3	18,0	2,7	1,23	0,485

Poslední dva prvky probace, u nichž nás zajímal vliv různých zdrojů zkušeností a informací, souvisí s nutností spolupracovat při výkonu dohledu s dalšími organizacemi a institucemi. Zaměřili jsme se v tomto smyslu na dvě oblasti, a to na spolupráci s **orgány činnými v trestním řízení** a na spolupráci s **dalšími institucemi** (v dotazníku jsme je blíže specifikovali jako sociální kurátory, neziskové organizace, úřad práce apod.). Výsledky shrnují následující dvě tabulky. I tentokrát z nich získáme obraz samotné praxe coby nejdůležitějšího zdroje.

Tabulka 28: Spolupráce s orgány činnými v trestním řízení

Zdroj	Vliv (respondenti v %)			Průměr	St. odch.
	1 (zásadní)	2	3 (žádný)		
Kvalifikační a specializační kurz PMS	13,8	50,5	35,8	2,20	0,701
Další školení v rámci PMS	11,2	43,9	44,9	2,31	0,706
Rady zkušenějších kolegů	48,2	41,1	10,7	1,62	0,673
Vlastní praxe a osobní zkušenosti	77,0	20,4	2,7	1,26	0,496

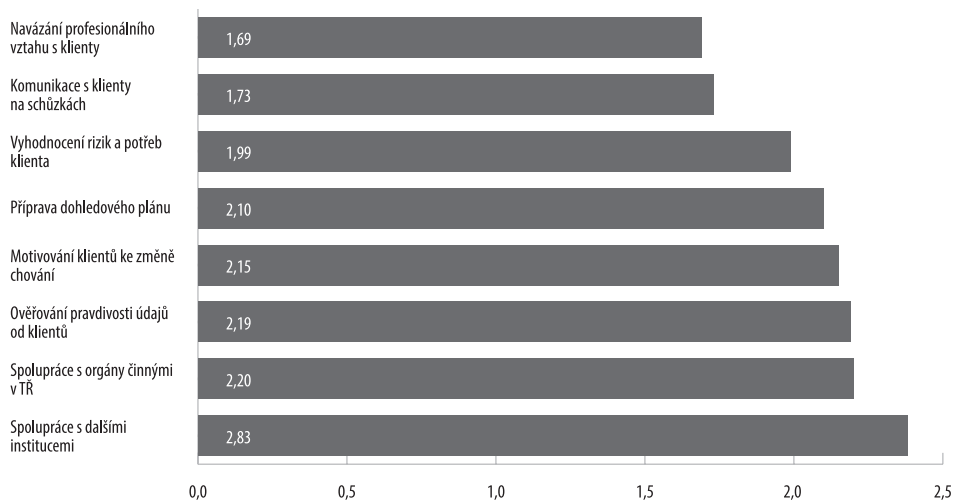
Tabulka 29: Spolupráce s dalšími institucemi

Zdroj	Vliv (respondenti v %)			Průměr	St. odch.
	1 (zásadní)	2	3 (žádný)		
Kvalifikační a specializační kurz PMS	6,4	46,8	46,8	2,38	0,649
Další školení v rámci PMS	9,3	49,5	41,1	2,30	0,673
Rady zkušenějších kolegů	52,2	37,2	10,6	1,58	0,678
Vlastní praxe a osobní zkušenosti	76,3	20,2	3,5	1,27	0,520

Význam vlastních praktických zkušeností pro rozvoj jednotlivých prvků probační práce vynikne i tehdy, srovnáme-li celkové skóre jednotlivých zdrojů. Vyjdeme-li z dosaženého průměru u všech osmi zkoumaných položek, u osobních zkušeností se jedná o výslednou hodnotu 1,27; u rad zkušenějších kolegů 1,65; u dalšího vzdělávání a školení v rámci PMS 2,00 a u kvalifikačních a specializačních kurzů PMS 2,05.

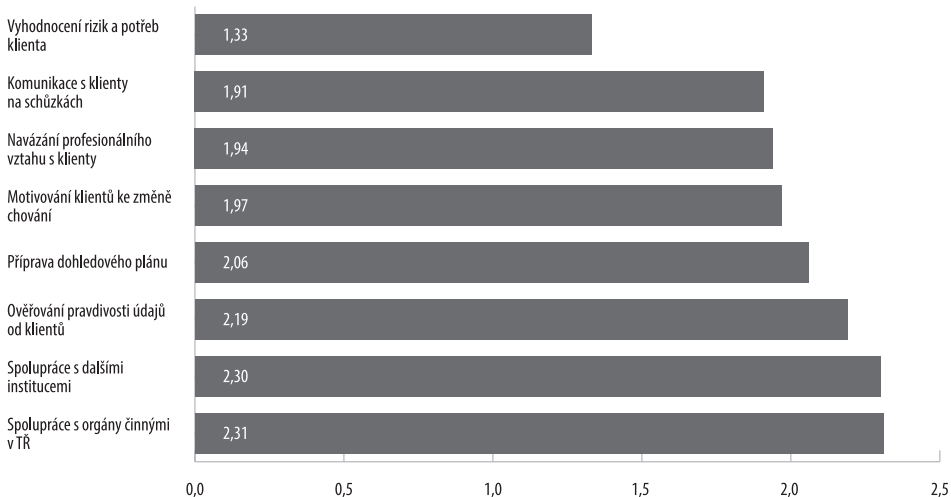
Následující grafy, které rovněž vycházejí z hodnot průměrů, velmi výmluvně ilustrují, pro kterou oblast přípravy probačních pracovníků jsou jednotlivé zdroje nejdůležitější. Povšimněme si, že **kvalifikační či specializační kurz**, jímž procházejí všichni uchazeči o práci probačního úředníka nebo probačního asistenta, má velmi významné místo při osvojování základních dovedností pro styk s klientem – tedy jak pro navázání vztahu s ním, tak pro komunikaci. Je pochopitelné, že PMS se těmto tématům věnuje již v této fázi přípravy, neboť bez jejich ovládnutí se pracovníci neobejdou napříč všemi pozdějšími specializacemi. U jedince, který v tomto procesu neuspěje, je navíc otázkou, zda pro něj uplatnění v PMS připadá v úvahu. Názory našich respondentů, ale i poznatky ze zahraničních výzkumů jasně dokazují, že schopnost komunikovat s klientem tvoří elementární podmínku pro výkon profese probačního pracovníka.

Graf 25: Kvalifikační a specializační kurz PMS jako zdroj poznatků

Cílem třetí úrovně přípravy, kterou v našem šetření reprezentovala položka **další vzdělání a školení v rámci PMS**, je vytvořit základ pro činnost v odborných agendách. Následujícímu grafu proto můžeme do jisté míry rozumět i jako pozitivní zprávě o tom, že jako zdroj informací pro některé specifické činnosti v rámci dohledu skutečně slouží. Platí to zejména o vyhodnocení rizik a potřeb klienta, stejně jako o dalším prohlubování komunikačních dovedností. Mírně zarážející naopak je, že specifická „probační“ činnost, spočívající v přípravě dohledového plánu, je hodnocena prakticky stejně, jako v případě úrovně předcházející, tedy kvalifikačních a specializačních kurzů (průměr 2,06; u kvalifikačních a specializačních kurzů se jednalo o 2,10).

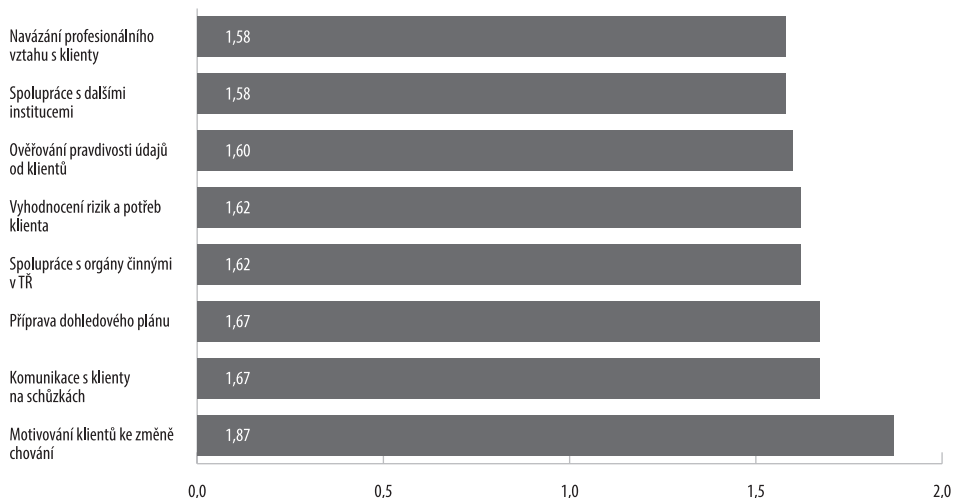
Graf 26: Další vzdělávání a školení v rámci PMS

Šetření jasně ukázalo, že probační pracovníci získávají cenné zkušenosti od svých **kolegů**. U řady položek byl jejich vliv dokonce hodnocen jako větší než obou typů přípravných

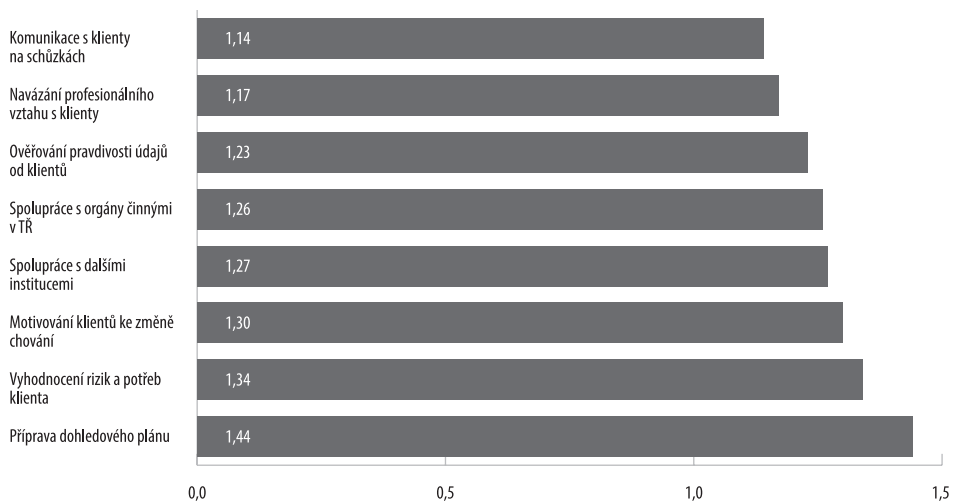
kurzů. Dosažené průměry, které ukazuje následující graf, jsou vzácně vyrovnané. Vybočuje z nich jen motivování klientů ke změně chování. Také v jeho případě ale můžeme rady kolegů chápat jako významný zdroj zkušeností, neboť se stále jedná o hodnotu pod 2,0.

Graf 27: Rady zkušenějších kolegů

Zdrojem, který ční vysoko nad zdroje zbývající, jsou **osobní zkušenosti pracovníka** nasbírané během vlastní praxe. Za překvapivé zjištění to rozhodně považovat nelze. Mnoho prvků, z nichž se probační činnost skládá, se naplno rozvíjí až v přímém styku s klienty. Níže uvedený graf dokládá, že teoreticky se lze do jisté míry připravit na činnosti, jako je tvorba dohledového plánu nebo vyhodnocení rizik a potřeb klienta (zejména tehdy, bude-li k tomu využít standardizovaný nástroj) – nikoli náhodou jsou tyto dvě položky na samém konci daného spektra probačních prvků. Najít vhodný styl komunikace s klienty, stejně jako způsob, jak s nimi vytvořit fungující profesionální vztah, jsou naopak výzvy, kterým bude každý pracovník čelit i po absolvování vhodné přípravy.

Graf 28: Vlastní praxe a osobní zkušenosti

Analýza dat nenaznačuje, že by názory respondentů na přínos jednotlivých zdrojů informací a zkušeností souvisely s některými z podstatných demografických či jiných charakteristik. Výjimku tvořily rady zkušenějších kolegů, u nichž hrály významnou roli **věk pracovníka a délka jeho praxe**. Podle očekávání platilo, že tyto rady mají větší vliv na mladší respondenty. Porovnání průměrných hodnot dle těchto kritérií nabízí následující dvě tabulky (připomínáme, že hodnota 1 označovala vliv „zásadní“). Pearsonův korelační koeficient pro vztah mezi věkem a hodnocením významu rad zkušenějších kolegů činil 0,270 (sign. na $p < 0,05$), pro délku praxe pak dokonce 0,413 (sign. na $p < 0,01$). V našem vzorku byla řada jedinců, kteří v PMS působí od jejího vzniku, a tak je na místě konstatovat, že tito respondenti ve svém okolí v podstatě nikdy zkušenějšího pracovníka neměli.

Tabulka 30: Hodnocení významu rad kolegů podle věku respondenta*

Věk	Průměr	St. odchylka
do 30 let	1,34	0,398
30–39 let	1,56	0,389
40–49 let	1,77	0,441
50 a více let	1,73	0,460

* rozdíly signifikantní na 0,05

Tabulka 31: Hodnocení významu rad kolegů podle délky praxe**

Délka praxe	Průměr	St. odchylka
do 1 roku	1,39	0,369
2–5 let	1,52	0,472
5–9 let	1,59	0,375
10 a více let	1,86	0,450

** rozdíly signifikantní na 0,01

Respondenti měli kromě posouzení uvedených čtyř zdrojů informací a zkušeností možnost uvést formou poznámky také **zdroj další**, pokud jej z hlediska své praxe považují za důležitý. Nejčastěji (v devíti případech) se objevila forma **sebevzdělávání či samostudia**, a to především prostřednictvím odborné literatury. Jedná se nepochybně o nezbytnou součást přípravy, která by měla mít celoživotní charakter. Mění se totiž nejen související legislativa, ale objevují se i nové poznatky o tom, co se v praxi osvědčuje. Dobře to vystihuje následující citát:

„Jedna odborná kniha za jeden až dva měsíce, podle problematiky k některému z témat praxe... Sledování nových trendů, kombinování postupů a využívání poznatků v praxi – soustavné hledání toho, co funguje, se zřetelem na individualitu případu pro potřeby poznání, proč to tak jedinec má a jak jej optimálně motivovat ke změně...“ (žena, 16 let praxe u PMS)

Tři respondenti uvedli význam **předchozího studia**, ve dvou případech byla zmíněna inspirace **zahraniční stáží** a také kontakt a **spolupráce s dalšími institucemi** (orgány

činné v trestním řízení, práce v projektech a mezirezortních týmech). Stejný počet případů také na poznámky o tom, že důležitým zdrojem zkušeností bylo **působení na předchozím pracovišti**:

„Rozhodující pro můj zdroj informací a také zkušenosti při nastavení způsobů práce a jejich postupných změnách byla moje předchozí dlouholetá zkušenost s prací s touto cílovou skupinou, tedy patnáctiletá práce na pozici policejního vyšetřovatele...“ (žena, 15 let praxe u PMS)

„Pracuji v PMS již 15 let, proto bylo zpočátku velkým přínosem nejen samostudium, ale i životní zkušenosti a pedagogická praxe na střední škole...“ (žena, 15 let praxe u PMS)

Zmiňována byla dále možnost zjišťovat si informace v **dostupných rejstřících**, zkušenosti získané **kontaktem s odsouzenými v civilu** („reálná zkušenost, skutečný kontakt a dlouhodobý styk s danou sociální skupinou...“) a také **metodické návštěvy**. Ve dvou poznámkách pak zazněla jistá kritika směrem k samotnému systému vzdělávání v rámci PMS, a to jak ke kurzům kvalifikačním (v prvním případě), tak kurzům realizovaným na úrovni dalšího vzdělávání (druhý citát):

„Kvalifikační kurz v současné podobě je dle mého názoru naprosto nevyhovující. Je zbytečně dlouhý, zdržuje od práce a potřebuje ráznou reformu...“ (muž, 4 roky praxe u PMS)

„Je nutno vzít v potaz mé služební stáří versus potřeba na školeních (SDV) pokrýt širší spektrum stavu praxe frekventantů. Vzhledem k nedostatku času jsem se nezúčastnila všech školení, nicméně ze dvou dnů školení (SDV) jsem využila v průměru cca dvě hodiny obsahu informací nikoliv nových, ale spíše nových souvislostí. Právě ti kolegové, co to mají také tak, jsou ti, se kterými některé případy konzultuji, a většinou nejsou z mého střediska. Tj. tato školení nijak významně nepokrývají mou potřebu informací. Jelikož nevím všechno a mnohému ještě nerozumím, využívám především formu samostudia, důvod je asi v tom služebním stáří, a nikoliv primárně v obsahu poskytovaných školení. Navíc to, co mi v praxi poměrně spolehlivě funguje, bývá tvůrci metodických pokynů vnímáno spíše jako okrajové, protože pak by nevznikaly některé paušální metodické pokyny ve stylu kosmetických úprav a tabulkové lajny...“ (žena, 16 let praxe u PMS)

VIII.9. Názor probačních pracovníků na vhodný počet klientů

Jedním z témat, která pravidelně zaznívají v diskuzích o efektivitě probace, je počet klientů, které by měl mít pracovník na starost. Kritické hlasy vycházejí z logického předpokladu, že s narůstajícím počtem odsouzených se rapidně snižuje šance věnovat každému z nich náležitou pozornost i čas, což ve svém důsledku vede k celkové „formálnosti“ tohoto alternativního opatření. Dané problematice se věnovaly některé studie v zahraničí (srov. kapitolu III.), a je známo, že coby výrazná překážka účinné praxi je přetížení probační služby vnímáno také v našich podmínkách (srov. např. Rozum, Kotulan, & Tomášek, 2008; Scheinost, a další, 2013; Tomášek & Rozum, 2016). Náš výzkum umožňoval posoudit pohled probačních pracovníků na tuto otázku v širším kontextu jejich obecnějších zkušeností

a názorů zjištěných v jiných částech dotazníku. Zeptali jsme proto, jaký je podle jejich názoru **maximální počet klientů** na jednoho pracovníka v rámci dohledu, aby probace mohla být efektivní. Uvést měli konkrétní číslo, žádné varianty jsme k dispozici nedávali.

Odpověď jsme získali od 102 dotázaných (89,5 % celého souboru). Minimální počet, s nímž jsme se setkali, činil 20 klientů (uvedli čtyři respondenti), maximální pak 150 klientů (uvedl jeden respondent). **Průměrná hodnota dosáhla 53,2** (st. odchylka 18,452)²⁸, přičemž nejčastěji zmiňovanými variantami bylo 50 klientů (uvedlo 29 respondentů – 28,4 %), 60 klientů (17 respondentů – 16,7 %) a 40 klientů (13 respondentů – 12,7 %). Podrobnější přehled nabízí následující tabulka.

Tabulka 32: Maximální počet klientů

Počet klientů	Respondentů	v %
maximálně 20	4	3,9
21–30	7	6,9
31–40	17	16,6
41–50	32	31,3
51–60	21	20,6
61–70	10	9,8
71–80	8	7,9
více než 80	3	3,0
CELKEM	102	100,0

Sama PMS uvádí, že průměrné zatížení v oblasti dohledu nad výkonem alternativních sankcí činí v současné době zhruba **75 případů** na pracovníka. Naprostá většina respondentů si tak představuje počet menší, téměř třetina dokonce poloviční. Je navíc známo, že situace na některých střediscích je ve srovnání s průměrem horší, na což nás formou doplňujícího komentáře upozorňovali i někteří respondenti. Často dodávali, že agenda probace není jedinou, kterou mají na starost:

„50–60, ale jenom probace! Realita je ale naprosto odlišná. V reálu pracovník pracuje ve více agendách (mimo probace parole – stanovisko k podmíněnému propuštění z výkonu trestu odnětí svobody, obecně prospěšné práce, trest domácího vězení, mládežství...). Bavíme se o nápadu za jeden rok, ale je třeba brát v úvahu, že pracovník pokračuje zejména u probace v případech i z let minulých (5 i 7 leté dohledy)! Ve skutečnosti např. u nás roční nápad všech věcí se blíží za rok číslu 400 ve 4 lidech...“ (žena, 16 let praxe u PMS)

„Nelze určit pouze číslo probace. Na našem středisku jsme tři, takže kromě probace mám i agendu náhrady vazby dohledem, trestu domácího vězení, zprostředkování řešení konfliktu, mládež, trest zákazu vstupu na sportovní, kulturní a jiné společenské akce, celkem cca 165 aktivních spisů. Musíte se ptát na celkový počet klientů, což je v našem systému dle mého názoru do 100 případů (všech agend, nejen probace) na probačního pracovníka tak, aby

28 Někteří respondenti neuváděli konkrétní číslo, ale interval (např. 50–60 klientů). Do výpočtů průměrů a dalších hodnot jsme v těchto případech zařazovali jeho střední hodnotu (v uvedeném případě tedy 55).

byla práce efektivnější, na to je ovšem navázáno dalších X faktorů, jako například proplácení jízdného (nemajetný klient si nemůže dovolit jezdit z... do... dvakrát za měsíc), systém navazujících programů, apod...“ (muž, 4 roky praxe u PMS)

„Opravdu hraniční – 60. Nutno vzít v úvahu i jednání s poškozenými (oběťmi). Není výjimkou, že za měsíc projednám a administrativně zpracuji až 230 konzultací (u cca 90–100 spisů-pachatelů, měla jsem i 130 případů), zvláště pokud dostanu případ internetových podvodů... Pak už hrozí nebezpečí, že vlastní práce s klientem se zúží na pouhou kontrolní činnost, rapidně klesá soustředěnost v naslouchání, empatii a podprahové signály rizik jsou snadno přehlédnutelné...“ (žena, 16 let praxe u PMS)

Opakovaně se objevoval názor, že ideální počet se odvíjí od **typu klientů**, s nimiž pracovník přichází do styku:

„Sedmdesát je zažitě únosné maximum, poté už je nutné vybírat komu a čemu se věnovat a komu/čemu ne... Záleží ale na struktuře odsouzených – od bezproblémových vyživovacích povinností po závažné trestné činy psychicky narušených odsouzených...“ (muž, 10 let praxe u PMS)

„Osmdesát, ale záleží to na druhu trestné činnosti, pokud jde o násilí, je to maximální počet, když by to bylo jen výživné, může se věnovat i 100 spisům, naopak u podvodů je 80 také maximum, zvláště pokud dotčených objektů, poškozených je např. 15 a více. Důvodem je práce se širším okolím, poškozenými a také řešení zadlužeností a spolupráce s odborníky, např. psychiatrem, rodinnou poradnou, dluhovou poradnou...“ (žena, 15 let praxe u PMS)

„Rizikových klientů maximálně 5, maximálně 30 celkem...“ (muž, 16 let praxe u PMS)

Statistická analýza zaměřená na rozdíly mezi jednotlivými skupinami respondentů ukázala, že blízko požadované pětiprocentní hranici významnosti byla **délka praxe**. Větší počet klientů uváděli spíše méně zkušení pracovníci (u respondentů s praxí do jednoho roku činil průměr 67,9 klientů; u praxí v rozmezí 2–5 let se jednalo o 58,6 klientů) než pracovníci s delší praxí (průměr 49,8 u praxe 5–9 let a 50,6 u praxe více než 10 let). Tyto dvě hodnoty spolu také slabě korelovaly (hodnota Pearsonova korelačního koeficientu představovala –0,215, sign. na $p < 0,05$), a tak zřejmě můžeme uvažovat o tom, že s přibývajícím léty zkušeností docházejí pracovníci k názoru, že efektivní výkon probace vyžaduje spíše menší počet případů. Hledisko probačního optimismu či pesimismu, které se jako významné ukázalo v jiných částech dotazníku, zde podstatnější roli nehrálo, a nepotvrdil se ani náš teoretický předpoklad, že méně klientů na jednoho probačního pracovníka by doporučovali ti respondenti, kteří během schůzek věnují pozornost většímu počtu témat.

VIII.10. Největší vnímané problémy praxe a náměty probačních pracovníků na její zefektivnění

V posledních dvou otázkách celého dotazníku jsme respondenty vyzvali, aby formou volného komentáře jednak popsali **problémy či překážky**, které v současnosti brání tomu, aby probace výrazněji přispívala k omezování recidivy pachatelů, a jednak uvedli, zda podle nich existuje **způsob práce** (konkrétní opatření, metoda, technika apod.), který by bylo

možné v rámci probační činnosti uplatnit, aby se její vliv na omezování recidivy zvýšil. Na samotný závěr pak dostali ještě možnost uvést „cokoli dalšího“, co považují k tématu probace za důležité a k čemu postrádali šanci vyjádřit se v předchozích otázkách (viz Příloha 1).

Pokud jde o **problémy** nebo překážky bránící výraznějšímu omezování recidivy pomocí probace, možnost sdělit nám na ně svůj názor využila naprostá většina dotázaných (nereagovalo pouze 15 respondentů). Dva konstatovali, že žádné systémové překážky v praxi nevnímají, ostatní nabídli řadu různých podnětů.

Značná část z nich směřovala k samotnému **ukládání dohledu soudem**. Děje se tak podle mnohých respondentů u nevhodné skupiny osob, jimiž jsou **recidivisté** (v tomto smyslu se přímo vyjádřilo 10 respondentů). Vytýkáno bylo rovněž **nadužívání alternativ** (9 respondentů), neefektivní a **opakované ukládání probace** (7 respondentů), stanovení **nepřiměřeně dlouhé zkušební doby** (3 respondenti) a **nevyužití institutu předjednání** (5 respondentů). Šest respondentů kritizovalo též vágní ukládání (či rovnou „neukládání“) **přiměřených povinností**, z čehož například u zdržení se užívání drog a alkoholu plyne nevhodnost a nekontrolovatelnost opatření. Nevhodně zvolený trest se v součtu jako velký problém jevil 40 respondentům, tedy více jak třetině našeho souboru:

„Ukládání probace recidivistům!!! Uložení více dohledů u jednoho pachatele – často 2–4 dohledy v rámci několika let, které běží souběžně. Souběh mnoha alternativ u jednoho pachatele. Nepředjednávání dohledu u pachatelů, kteří již v minulosti probací (případně jinou alternativou) u PMS prošli...“ (žena, 11 let praxe u PMS)

„Největším problémem v současné době je skladba klientů – zpravidla lidé užívající OPL popř. alkohol, několikastránkové rejstříky trestů a těšení se do výkonu trestu odnětí svobody, že přečkají zimu v teple. U předjednaných trestů v rámci přípravného řízení se s těmito těžkostmi setkávám následně minimálně. Neakceptování (nebo nečtení) našich zpráv, kde upozorňujeme na možná rizika u soudu...“ (žena, 10 let praxe u PMS)

„Z praxe lze doložit případy, a je jich bohužel dost, kdy tentýž klient má uložen trest obecně prospěšných prací, následně podmíněné odsouzení, podmíněné odsouzení s dohledem, další obecně prospěšné práce s dohledem, další podmínku... Máme klienta, který má 3x OPP + 2 dohledy a není výjimkou...“ (žena, 16 let praxe u PMS)

Přímo **soudům** byla zdaleka nejčastěji vytýkána **laxní reakce** na podněty PMS, na zprávy o porušení podmínek dohledu, přiměřených povinností nebo omezení a na návrhy na přeměnu trestů. Zkušenost tohoto typu uvedlo 34 respondentů, tedy zhruba 30 % našeho vzorku. Upozorňovali, že tento stav vede jak ke snižování respektu či autority probačního pracovníka v očích klientů (mají pocit „nepostižitelnosti“), tak k demotivování pracovníků samotných. Dlužno podotknout, že prakticky stejné výtky zaznely i v předchozích výzkumech Institutu pro kriminologii a sociální prevenci, na což jsme upozornili již v úvodu této práce (viz podkapitola III.1.):

„Pomalá a neochotná reakce soudů na porušování podmínek dohledu, malá autorita názoru PMS při zvažování efektivity trestu, opakované neúčinné ukládání alternativních trestů...“ (žena, bez uvedení délky praxe u PMS)

„Pomalá reakce soudů na podněty a návrhy PMS. Pachatelé vědí, že soud se bude snažit ukládat další a další alternativní tresty a že věznice jsou plné. Pachatel se často bojí až nepodmíněného trestu a stále doufá v amnestii nebo milost prezidenta...“ (žena, 15 let praxe u PMS)

„Nevhodně uložený dohled. Neschopnost soudu rychlé reakce. Soustředěnost rozhodovacích kompetenci na soudu, a to i v případech, které se mohou přenést do rukou probačního úředníka – tzn. přináší to prodlevu a administrativu. Potřeba změny zákona o PMS. Malé kompetence ve smyslu procesních (návrhy)...“ (muž, 10 let praxe u PMS)

„Soudy nereagují na návrhy PMS na přeměnu dohledů, klienti často odchodí dohled i za situace, kdy neprobíhá řádně a ve výsledku je soud osvědčí – není výchovné a klienti nemají motivaci dohled plnit. Klienti nemají obavu z následné sankce, tím pádem nemůže ani docházet k prevenci další trestné činnosti. Začarovaný kruh...“ (žena, 10 let praxe u PMS)

„Lepší spolupráce s orgány činnými v trestním řízení – větší respekt k námi navrhovaným opatřením, závěrům, poznatkům o situaci klienta, rychlejší reakce na negativní zprávy, možnost sladění společného postupu. Sem patří i to, aby soud to, co klientovi uloží, opravdu vyžadoval splnit – někdy se stává, že plnění uložených povinností vyžaduje pouze probační úředník, který o neplnění informuje soud, z jehož strany není prakticky žádná reakce, pak je otázkou, zda mají takto ukládané povinnosti nějaký význam...“ (žena, 9 let praxe u PMS)

Z hlediska **systemu** obecně je podle 12 probačních pracovníků nejpálčivějším problémem chybějící síť **návazných a sociálních služeb**, případně neexistující **sociální bydlení** (7 respondentů) – to způsobuje například obtížné řešení problematiky ubytoven a zneužívání doplatků na bydlení od pronajímatelů, nebo bezdomovectví. Často (ve 13 případech) byla kritizována nedostatečná nabídka **probačních či resocializačních programů**, nefunkčnost postpenitenciární péče a absence poradenské služby, zejména v oblasti dluhů. Obdobně upozornilo 11 dotázaných na chybějící nabídku **pracovního uplatnění** pro osoby se záznamem v Rejstříku trestů:

„Chybí probační programy pro dospělé vedené odborníky (!), které by byly povinné a efektivní, dostupné v každém okrese, zaměřené na různé oblasti – zvládání agrese, zneužívání OPL, gambling, pracovní poradenství, řidiči pod vlivem alkoholu... Chybí širší síť sociálních služeb, které by se věnovaly udržení abstinence, pracovnímu a dluhovému poradenství, psychologickému poradenství apod., PMS toto často supluje, ale nemá na to kapacitu a často ani odbornost a znalost...“ (žena, 6 let praxe u PMS)

„Pomohly by projekty startovacích a rehabilitačních zaměstnání, které na okrese chybí...“ (muž, 15 let praxe u PMS)

„Chybí provázanost kroků v rámci orgánů státní správy a samosprávy (úřad práce a zajištění práce, kurátoři a terénní práce, apod.). Nedostatečná nabídka probačních programů...“ (muž, 10 let praxe u PMS)

Podle některých respondentů nefunguje **multi-týmový přístup**, vážne výměna informací mezi institucemi (toto uvedlo 8 probačních pracovníků a týkalo se to jak provázanosti

elektronických systémů, tak v některých případech ne příliš dobré spolupráce s orgány činnými v trestním řízení obecně). Špatná je podle několika dotázaných spolupráce s psychiatry, psychology, případně erudovaní odborníci v určitých lokalitách úplně absentují.

Z pohledu **fungování PMS** bylo poukazováno především na **přetížení pracovníků** (jednalo se dokonce o vůbec nejčastěji uváděnou připomínku v této části dotazníku – vyjádřilo ji 42 pracovníků, tedy zhruba 37 % našeho vzorku). V podobném duchu bylo poukazováno na nadměrnou **administrativní zátěž** (9 respondentů) a **nedostatečné finanční ohodnocení** (7 respondentů). Do souvislosti byly tyto aspekty dávány i s již zmíněným nízkým respektem ze strany soudů a malými pravomocemi v systému trestní justice:

„Pozice je často tristní, jsme bráni jako přívěšek, státní zástupce se nás otevřeně ptá, jestli pořád bereme stejnou almužnu, kolegyně jsou oslovovány ‚děvenky‘, protože nás orgány činné v trestním řízení (musím říci, že kromě Policie ČR, ty jsou korektní) bere jako něco navíc, jako divné sociální pracovníky, kteří za málo peněz chtějí pracovat s kriminálníky. Fluktuace pracovníků, způsobená zoufalými platy, takže PMS v podstatě vzdělává pracovníky, kteří poté přejdou do jiných oblastí sociální práce, protože nižší platy mají už jen neziskové organizace...“ (muž, 4 roky praxe u PMS)

„Postoj soudců k alternativním trestům obecně (neúčelně ukládané tresty, neznalost principů probační práce, někteří soudci nepovažují PMS za partnera v trestním řízení). Nedostatečný respekt vůči PMS ze strany orgánů činných v trestním řízení, klientů i širší veřejnosti...“ (žena, 6 let praxe u PMS)

Nutný formalismus ubírá podle některých respondentů čas **na individuální práci s klientem**, vysoký nápad na jednoho pracovníka neumožňuje věnovat se specifickým problémům. Kvantita převažuje nad kvalitou, navíc výkon probace není jedinou agendou probačního pracovníka, na což poukázaly již některé komentáře v předchozí části dotazníku:

„Přetížení pracovníků – postupy jsou nastavené a funkční, není třeba vymýšlet nic nového, jen zkrátka pracovníci nemají kapacitu, a tak se z konzultací stávají desetiminutové rychlokonzultace, kde se nic nestihne... Zajímavé je, že každý pracovník má několik klientů, kterým se opravdu věnuje, protože jsou to například klienti s vysokým rizikem (pro společnost či oběť), a v těchto případech je recidiva minimální...“ (žena, 3 roky praxe u PMS)

„Přetíženost. Stále bujařejší a ‚metastazující‘ administrativní práce (více tabulek). U klienta myslím spíše na to, abych nezapomněl všechno zapsat a někam poslat!“ (muž, 6,5 let praxe u PMS)

„Výkon probace není jedinou agendou probačního úředníka (v našem středisku dlouhodobě převažuje přípravné řízení a vyjma to extrémně zatěžuje agenda tzv. parolových zpráv), poradenství pro oběti trestných činů, mimo to jsou úředníci zatěžováni spoustou administrativních úkonů mimo práci s klientem, vyplňování statistik, monitoring, objednávání majetku, inventarizace, vedení výběrových řízení, starost o automobil, sestavování a opravy nábytku, vedení skartačního řízení, porady, další porady, školení, lékařské prohlídky, jednání s orgány činnými v trestním řízení, besedy, spolupráce na projektech EU, zjišťování právních výkladů a nových předpisů (v tomto zcela nefunkční ředitelství) apod. Čas na práci s klientem v rámci

dohledu je omezený, nemluvě o motivaci probačních úředníků k výkonu dohledů s ohledem na recidivu (vyhoření) a bídném finančním ohodnocení (odměny jsou v PMS slovem zcela cizím, ve státní správě jsme jediní). K pohodě nepřispívá ani personální situace na ředitelství a stále se měnící postoj k prioritám práce probačního úředníka (do nedávna důraz na přípravné řízení, nyní zcela naopak)...“ (muž, 6 let praxe u PMS)

Zmiňováno bylo také žádoucí **zvýšení bezpečnosti** pro pracovníky při jednání s klienty či vyřešení technických náležitostí:

„Technické podmínky (nedostatek drogových testů, vysoká nepřesnost testů, nevyhovující podmínky pro přesnější testování klientů – chybí WC pro veřejnost)...“ (žena, 6 let praxe u PMS)

Problémy na straně **klientů** uvedlo 8 respondentů. Postrádají u nich zejména motivaci ke změně životních postojů, zvyšuje se počet osob se závislostmi či psychiatrickými diagnózami. Práci komplikuje také nízká inteligence nebo negramotnost některých odsouzených:

„Samotná nechuť pachatelů nerecidivovat. Z dostupných médií, sociálních sítí jsou informace o tom, kdo co má, vlastní, příjmy – chtějí mít srovnatelnou úroveň. Nedostatečné vzdělání...“ (žena, 15 let praxe u PMS)

„Osobní důvody klienta – nemá korektivní zkušenost s jiným způsobem života, neváží si sami sebe, nemají smysl života. Vnímání času – klient není schopen přemýšlet o budoucnosti ani minulosti, není schopen vyvodit zkušenost a reflektovat své chování a jeho příčiny...“ (žena, bez uvedení délky praxe u PMS)

„Užívání drog a alkoholu klienty, v posledním období se výrazně zvýšil počet denních a problémových uživatelů omamných a psychotropních látek, ale i alkoholu, a také nemocí z dlouhodobého užívání...“ (žena, 15 let praxe u PMS)

Obecně velkým problémem je podle části dotázaných **zadluženost klientů**, a s tím potažmo související **nechuť k legálnímu zaměstnání**. Na jedné straně je pracovních příležitostí pro osoby s málem pracovních zkušeností či se záznamem v Rejstříku trestů minimum, na druhé straně současný systém sociálních dávek (ten byl kritizován 10 probačními pracovníky), tolerance práce „na černo“ a nízká minimální mzda nevedou k ochotě hledat si trvalou pracovní pozici:

„Nezaměstnanost + téměř žádný rozdíl mezi příjmem ze sociálních dávek a minimální mzdy...“ (žena, 9 let praxe u PMS)

„Systém zaměstnávání v ČR – vyplatí se pracovat načerno a neodvádět odvody a daně, to znamená, že můžu motivovat klienta k nalezení řádného zaměstnání, jak chci, ale stejně bude dělat načerno, protože se mu to vyplatí. Odměňování v ČR – není pravda, že by dávky byly vysoké, ty jsou tak akorát, jde to to, že platy jsou nízké, to znamená, že se nevyplácí zvyšovat kvalifikaci, pracovat legálně, vzdělávat se. Průměrný klient si načerno vydělá o 100 % více než probační asistent...“ (muž, 4 roky praxe u PMS)

Spíše okrajově jsme mezi podněty zaznamenali výtku týkající se chybějícího **elektronického monitoringu**. Jako absentující faktor v současnosti, ale přínos do budoucna byla zmíněna fungující síť **probačních domů** a určité úpravy legislativních mantinelů (např. zostření u náhrady škody, přeměny trestů v nepodmíněný trest odnětí svobody nebo eventualita návrhové pravomoci probačního úředníka ke krácení zkušební doby).

V otázce, která v našem dotazníku následovala, mohli respondenti sami **navrhnout opatření, metodu nebo techniku**, které by zvýšily vliv probační činnosti na omezování recidivy. Lze konstatovat, že většina námětů zazněla již „v obráceném gardu“ v předchozí části (tj. jako chybějící prvky současného systému), nicméně i tak si toto téma zaslouží širší prostor a komentář. Své postřehy nám sdělilo (opět více či méně obsáhle) celkem 78 respondentů.

Podle 23 z nich (cca pětina celého vzorku) by zlepšení práce s klientem, její komplexnosti a cílenosti rozhodně napomohlo **personální posílení PMS**, od něhož si slibují i menší nápad klientů na pracovníka. V dalších komentářích bylo zmíněno také snížení administrativní zátěže střediska PMS, odpovídající platové ohodnocení (zamezilo by fluktuaci kvalitních pracovníků) a „podpora“ v rozhodování:

„Možná spíše než o techniku se jedná o podporu probačních pracovníků, kteří jsou v mlýnici mezi tím, co vyhodnotí jako individuálně potřebné/rizikové pro odsouzeného, a mezi tím, co musí ‚papírově‘ vytvořit pro případnou kontrolu (co všechno a v jakém rozsahu), do značné míry za recidivu odsouzeného pyká pracovník (dle pokynu při spáchání velmi závažného tr. činu odsouzeného probíhá automaticky okamžitě kontrola ve spise pracovníka a zjišťuje se, co mohl udělat více pro to, aby nebyla recidiva) a pracovníci necítí zastání shora, tj. to do značné míry určuje jejich způsob práce (aspoň té ‚papírové‘ – krytí si záda = a jaká konkrétně je odvedená reálná práce není na 1. místě). Omezuje to pak také využívání techniky zplnomocňování odsouzeného, tj. dovedení ho do života vedeného soběstačně a bez trestné činnosti...“ (muž, 10 let praxe u PMS)

„Snížení administrativní zátěže pracovníků, zejména vedoucích střediska, a jejich uvolnění pro odbornou práci, častou zátěží vedoucích středisek jsou v podstatě činnosti hospodářky a sekretářky, což je holý nesmysl, neboť často jsou to nejzkušenější pracovníci na středisku a výše uvedené činnosti jsou mrhání jejich potenciálem...“ (muž, 15 let praxe u PMS)

„Naše současné možnosti jsou dostatečné, ale vzhledem k přetíženosti není prostor pro jejich plné využití...“ (žena, 2 roky praxe u PMS)

Úzce s tím souvisela i preference **intenzivnějšího a kratšího dohledu**, který by mohl být v případě nesplnění účelu prodloužen, a také možnost ukončení dohledu v průběhu zkušební doby, pokud klient stanovené podmínky naopak plní a nedopustí se recidivy. Tuto variabilitu by uvítali čtyři dotazovaní:

„Při menším počtu klientů by se dalo s klientem pracovat intenzivněji, dohled je trestem, ale pokud klient dochází pouze 1x za 3 měsíce!!! Není to efektivní; ideální by bylo ukládat kratší dohledy, ale zintenzivnit docházku...“ (žena, 3 roky praxe u PMS)

Jako klíčové vidí 13 respondentů důsledné uplatňování postupů u **porušení podmínek dohledu**, tedy pokud možno okamžitou reakci soudu jako zpětnou vazbu pro klienta. Jinak bude podle jejich názoru dohled představovat pouhou „formalitu“. Tři respondenti se v souvislosti s tím domnívají, že jako odstrašující faktor by mohlo působit (a mnohdy také podle jejich zkušeností jako jediný prvek působí) **uložení krátkého nepodmíněného trestu**:

„Zvýšit intenzitu trestu, zkrátit zkušební doby, povinnost pracovat, být klientovi ‚za patami‘, v případě pochybného chování rychlý a krátký nepodmíněný trest...“ (žena, bez uvedení délky praxe u PMS)

„Neodvratitelnost a včasnost sankce. Krátkodobé uvěznění (např. v rádech týdnů)... Mám osobní zkušenost s tím, že odsouzení po krátkodobém pobytu ve věznici změnili svůj přístup k výkonu dohledu i životním hodnotám jako takovým. V jednom případě se jednalo o pachatele odsouzeného za zločin, který dlouhodobě ignoroval povinnosti vyplývající mu z uloženého dohledu. Navíc se vyhýbal úkonům trestního řízení. Když se jej podařilo zadržet, soudce nařídil termín veřejného zasedání a rozhodl o vazbě. Veřejné zasedání se konalo cca měsíc od omezení osobní svobody odsouzeného a doba jím strávená ve věznici měla pro výkon dohledu velice pozitivní vliv. Na konzultacích v rámci výkonu dohledu se pak svěřil, že do uvěznění nevěřil, že by mohl ve vězení skončit. V současné době se mu úspěšně daří řešit i své finanční závazky...“ (muž, 10 let praxe u PMS)

„Domnívám se, že by bylo často vhodné než ukládat jednomu pachateli všechny alternativní tresty, vyzkoušet u pachatele krátký nepodmíněný trest, poté podmíněné propuštění s domácím vězením a dále dohledem, případně obecně prospěšnými pracemi. Také je třeba vzít v úvahu to, že pachatelé se často vzájemně znají a často si předávají informace, jak postupovat, jak se zachovat atd...“ (žena, 15 let praxe u PMS)

„Možnost krátkodobých trestů, obdobně jako dříve obecní šatlavy, přičemž tento trest by byl ukládán za drobnější trestnou činnost. Zcela zásadní je pak otázka liknavého přístupu soudů k přeměnám dohledů. Klienti se nám fakticky smějí do obličeje, mají v tomto výhodu na své straně...“ (muž, 6 let praxe u PMS)

Situaci by podle 9 dotázaných zlepšilo **zvýšení respektu pracovníků PMS** a jejich **širší pravomoci**, například možnost návrhu zkrácení zkušební doby nebo možnost přímo ukládat vymahatelné povinnosti a omezení (např. léčba, která není charakterem ochranným léčením, nebo absolvování resocializačního programu). Prospěla by také **osvěta a medializace** činnosti PMS:

„Větší pravomoci probačního úředníka – což souvisí s dokonalejší právní úpravou a také tím, že ostatní orgány činné v trestním řízení budou brát probační službu za rovnocenného partnera (soud dohled pouze uloží, ale s klientem pracuje probační úředník i několik let), ovšem stále tu chybí v povědomí veřejnosti i samotných orgánů činných v trestním řízení dostatek informací o naší činnosti a také respekt k naší činnosti. Větší provázanost informací mezi Policií ČR, úřadem práce apod...“ (žena, 6 let praxe u PMS)

„Možnost navrhnout např. po polovině či dvou třetinách trestu (podmíněné odsouzení s dohledem či podmíněné propuštění s dohledem) zkrácení zkušební doby s dohledem z dů-

vodu splnění účelu (náhrada škody, velmi dobrá spolupráce s PMS, léčba závislosti na OPL a následná abstinence) – klienti by byli daleko více motivováni k součinnosti, věděli by, že mají možnost vlastním přístupem ovlivnit délku trestu, kdy namísto např. 7 let zkušební doby podmíněného propuštění může jejich spolupráce s PMS a trest skončit po 3–4 letech apod...“ (žena, 16 let praxe u PMS)

„Možností sankcí při porušení – zvýšení škály + flexibility při jednání se soudy (doplnění dalších povinností/omezení; uložení krátkodobého trestu domácího vězení, trestu obecně prospěšných prací apod.). Probační programy. Pracovní listy zaměřené na prevenci recidivy + periody intenzivnější práce s odsouzeným...“ (žena, 6 let praxe u PMS)

„Posílení pravomocí probačních úředníků a asistentů, rozpracovanost trestního řádu, kde by byly konkrétně stanoveny povinnosti pro soud v případech, kdy jdou jasné signály z PMS o neplnění podmínek dohledu u klienta, dále pak upravené podmínky pro sdělování informací, jelikož PMS v současné době nemá stejné postavení jako orgány činné v trestním řízení...“ (žena, 6 let praxe u PMS)

Pro práci s klientem je podle 11 respondentů naprosto nezbytná existence a dostupnost **probačních a resocializačních programů** pro dospělé, zejména pro „multi-problémové“ jedince, a dále **nabídka práce** (zmínilo 8 respondentů) a **bydlení** (5 respondentů). Pracovní rehabilitace a získání pracovních návyků může napomoci změně životních návyků klienta. Voláno bylo po existenci pobídek pro zaměstnavatele, kteří budou zaměstnávat osoby se záznamem v Rejstříku trestů:

„Přímá nabídka práce a bydlení i možnost zařadit pachatele do resocializačního programu (uloženého) by rychle ukázala na motivaci pachatele ke změně, probační úředník by pak mohl s riziky pracovat efektivněji...“ (žena, 9 let praxe u PMS)

V rámci práce s klientem by bylo vhodné (samozřejmě za předpokladu dostatečného časového prostoru) prohloubit i **práci s rodinnými příslušníky** a obecně v terénu, včetně **kontrol v místě bydliště** nebo na pracovišti (uvedlo 10 respondentů). Mezi zcela konkrétními opatřeními, která respondenti doporučovali, se objevily motivační rozhovory, transformační koučink či sestavování životní mapy. Setkali jsme se také s námětem na finanční příspěvek na dojíždění klienta do střediska PMS a probačních programů. Jako ideální platforma pro pomoc klientovi se pěti dotazovaným jevila **sít služeb přímo v rámci PMS**, případně alespoň provázanost se sítí sociálních služeb a case management. Za dobrý záměr byl považován také vznik a provozování probačních domů, jeden z podnětů se pro změnu vztahoval k zavedení trvalé přítomnosti PMS ve věznicích. Z dalších návrhů uvedme ještě požadavek na provázanost elektronických evidencí v systému, přístup do nově zřizovaného rejstříku přestupků či fungování systému elektronického monitorování, a to nejen u trestu domácího vězení.

Ačkoli často zaznívalo, že rozhodnutí dopustit se recidivy je zcela zásadně na klientovi, otázka snižování recidivy je problematikou celé společnosti. Dobře to vystihuje následující komentář:

„Snížení recidivy je celospolečenský problém – je třeba zapojení všech společenských institucí k tomu, aby recidiva klesala. Od škol, výchovných ústavů, dětských domovů, přes úřad práce, sociální odbory, města a obce, zaměstnavatele... orgány činné v trestním řízení, PMS až po vězeňskou službu. Je třeba upravit společenská pravidla (zákony) tak, aby se v důsledku nevyplatilo nepracovat. Konkrétní metoda (všespásná) z mého pohledu neexistuje – je třeba brát v úvahu individualitu každého pachatele trestného činu (každého člověka), individuální přístup a potřeby...“ (žena, 11 let praxe u PMS)

V závěru celého dotazníku dostali respondenti prostor pro vyjádření jakéhokoli **dalšího podnětu**, který v souvislosti s probací považují za důležitý. Využilo jej pouze osm dotázaných, přičemž většina poznámek se vztahovala k odpovědím na jiné otázky (respondent například vysvětloval, proč odpovídal určitým způsobem, případně se omlouval za nedostatek času, který k vyplňování dotazníku měl). Jako tvůrce výzkumného instrumentu nás potěšila pochvala jednoho z respondentů za „uživatelsky příjemně udělaný a přehledný“ dotazník. Ve dvou komentářích jsme se pak mohli znovu setkat s obecnějším zamyšlením nad trestní politikou a postavením PMS. Opět šlo bohužel o pohled spíše pesimistický:

„Pokud nebude PMS posílena personálně, nelze čekat žádné zásadní změny v oblasti efektivity práce s odsouzenými; pokud má pracovník na starosti 100 i více případů, nelze práci dělat efektivně, stává se pouze formální...“ (žena, 16 let praxe u PMS)

„Mám pocit, že s tendencemi státu o uplatnění trestů mimo nepodmíněné tresty odnětí svobody tzv. za každou cenu (zpravidla motivované krátkodobým finančním efektem) klesá angažovanost klientů. Ti již berou jako samozřejmost, že jim bude uložen alternativní trest a nemají ani obavu z dalších odsouzení. V těchto premisách jsou pak ještě utvrzováni. Již není nikterak výjimečné, že pachatel, jenž je podmíněně odsouzen za zločin, spáchá ve zkušební době přečin a je mu uložen trest obecně prospěšných prací. Není však již výjimečné ani to, pokud týž pachatel se výkonu dohledu i trestu obecně prospěšných prací vyhýbá a navíc spáchá další delikt, a přesto všechno orgány činné v trestním řízení ještě zkoumají možnost opětovného uložení alternativního trestu (např. dalších obecně prospěšných prací či trestu domácího vězení). Bohužel se tak děje v těch případech, kde je motivace klienta k výkonu alternativních trestů evidentně velmi nízká, resp. zcela chybí. Takoví klienti pak s PMS vůbec nespolupracují, páchají další trestnou činnost, navyšují své finanční závazky a do budoucna strádají tresty, které jednou musí ve VTOS vykonat. Úvahy o tom, jak jsou v těchto případech kompenzovány způsobené škody, ponechávám stranou zcela. Je zřejmé, že probační činnost v případech uvedených výše nemá možnost recidivu nikterak ovlivnit...“ (muž, 10 let praxe u PMS)

Posledně uvedené citáty velmi výmluvně dokládají skutečnost, že jakékoli úvahy o účinnosti probace nemají smysl bez uvážení kontextu celé trestní politiky a jejích společenských souvislostí. Podobné názory opakovaně zaznívají i v zahraničních výzkumech, stejně jako v domácích studiích, které se zaměřily na efektivitu alternativních trestů (z poslední doby viz zejména Scheinost, Háková, Rozum, Tomášek, & Vlach, 2014). Ze stejného úhlu pohledu musíme vycházet i v závěrečné části publikace, kde se pokusíme výsledky našeho výzkumného projektu shrnout a vyvodit z nich určitá doporučení pro samotnou praxi.

IX.

Závěry a doporučení

Snižování míry recidivy je jedním, avšak nikoli jediným měřítkem, podle kterého bychom měli usuzovat na **účinnost probace** coby významného alternativního opatření k trestu odnětí svobody. Omezovat diskusi o její efektivitě pouze tímto směrem by znamenalo přehlížet celou škálu očekávání, která si systém trestní justice (a potažmo i celá společnost) s činností probační služby spojuje. I proto jsme se nad touto problematikou snažili zamyslet v širším kontextu, včetně zohlednění toho, jak se vnímání probace a její efektivita měnilo a mění v historickém vývoji.

Začteme-li se do odborných studií, které se na téma účinnosti probace objevují v posledních letech, nelze si nevšimnout, že v jejich závěrech dochází k pozoruhodnému **návratu k tradičním hodnotám a principům**, které stály u samotného zrodu tohoto opatření. Jedním z důvodů jsou rozšiřující se poznatky o průběhu kriminální kariéry většiny pachatelů, které velmi výmluvně dokládají, že efekt jakýchkoli intervencí trestní justice na jejich další osud je nesrovnatelně menší než vliv přirozených změn a procesů, jimiž ve svém životě procházejí. Diskuze o účinnosti jednotlivých trestů či opatření tím nabírá odlišnou podobu. Odborníci jsou nuceni nepřemýšlet o nich jako o jakémsi univerzálním „léku“, který při vhodném užití zabere u všech pachatelů či alespoň u podstatné části z nich, ale jako o momentu, který za určitých podmínek dokáže požadované životní změny nastartovat, usnadnit či urychlit. Za takových okolností nás nepřekvapí, že více než sto let staré heslo britské probační služby „*advise, assist and befriend*“ zažívá velkolepou renesanci. Dokonale totiž odpovídá skutečnosti, že vliv probace na nápravu odsouzeného není, a ani nemůže být přímý, ale vždy jen nepřímý, přičemž může-li být probační pracovník v daném procesu prospěšný (a tedy i efektivní), pak formou určitého doprovázení klienta na jeho, často velmi komplikované cestě k vlastnímu rozhodnutí desistovat. Skutečnost, že se probace na rozdíl od výkonu trestu odnětí svobody odehrává v přirozeném sociálním prostředí odsouzeného, je jednou z jejích zásadních předností. Jen v tomto prostředí se totiž zmíněné změny mohou reálně odehrát a především v něm lze najít zdroje jak pro jejich vyvolání, tak trvalé udržení.

Užitečnou reflexi poskytují probačním službám **výpovědi samotných pachatelů**, kteří probaci prošli a jimž se kriminální kariéru podařilo ukončit. Kriminologických studií tohoto typu je zatím spíše poskrovnu, ale jejich závěry se víceméně shodují. Probace z nich nevychází jako rozhodující či zlomový faktor desistence – v tomto smyslu o ní sami odsouzení hovoří jen zcela výjimečně. Většina z nich vidí hlavní příčiny toho, proč se rozhodli dráhu zločinu opustit, jinde. V souladu s kriminologickými teoriemi se desistence v jejich výpovědích jeví jako určitý průsečík přirozeného zrání či stárnutí, významných životních změn a událostí (zejména nalezení zaměstnání, partnerský vztah či narození vlastních dětí) a také změny osobní identity či sebepojetí. Někteří z nich ovšem současně připouštějí, že jedním z relativně důležitých prvků, které do těchto procesů přímo či nepřímo vstoupily, byl probační pracovník. Význam jeho vlivu rostl nápadně s tím, nakolik **kvalitní vztah** se mezi nimi podařilo navázat a nakolik byl pachatel přesvědčen, že pracovník jej plně respektuje jako lidskou bytost a má upřímný zájem o jeho problémy. Oceňována byla snaha odhalit a pojmenovat příčiny trestné činnosti i jiných problémů, jimž pachatel čelí, stejně jako nabídnout možné cesty k jejich odstranění a rovněž potřebnou motivaci, podporu a povzbuzení.

Výzkumy, které se zabývají vztahem mezi určitými charakteristikami či **dovednostmi probačních pracovníků** a jejich úspěšností v předcházení recidivě klientů, směřují k podobnému obrazu efektivní probace. Také jejich závěry akcentují význam vztahu mezi pracovníkem a odsouzeným, respektive komunikační, empatické a jiné schopnosti, které jeho navázání i udržení podmiňují. Předpoklad, že probační pracovník těmito dovednostmi disponuje, není jen jednou z mnoha podmínek účinnosti jeho snažení, ale přímo jejím integrálním prvkem. Nepodaří-li se kvalitní vztah navázat, s největší pravděpodobností selžou i všechny další aspekty probace.

Paradigma desistence, k němuž se naše práce otevřeně hlásí, navozuje jiný pohled na probaci než hnutí „What works“, které diskutuje o alternativních trestech dominovalo na konci dvacátého století. Změna se týká především samotného pojetí role probačního pracovníka. Výzkumy kriminální kariéry ukazují, že hlavním „strůjcem“ desistence není expert, který pachateli poskytuje vhodnou nápravnou péči, ale vždy pachatel sám. To, co probační pracovník může učinit, je nabídka profesionální intervence či pomoci, avšak vždy půjde jen o jeden z více prvků, které mohou desistenci napomoci. Podmínkou, aby intervence byla účinná, zůstává **vlastní aktivita pachatele**. Není-li motivován svůj život změnit a nevyvíjí-li patřičným směrem své úsilí, efekt probace bude i přes maximální snahu pracovníka mizivý.

Činnost probačního pracovníka ovšem nelimituje jen motivace či snaha samotných klientů, ale také podmínky, v nichž tito jedinci žijí. Obě strany spolu úzce souvisejí, neboť motivace se velmi často mění právě na základě měnících se životních podmínek. Ty se tak z pohledu probace stávají jak objektem intervence (například snaha najít odsouzenému zaměstnání), tak hlavním prostředkem, pomocí něhož lze desistenci dosáhnout (se změnou zaměstnání může přijít vyřešení ekonomických problémů, proměna životního stylu i změna vlastního sebepojetí směrem k nekriminální identitě). Z tohoto důvodu není možné o efektivitě probace uvažovat jinak než v širším kontextu. Často je jako opatření ukládána jedincům, kteří čelí řadě sociálních či ekonomických problémů, přičemž jejich lidský i sociální kapitál nutný k překonání těchto překážek je notně omezen. Diskuse o účinnosti probace (ale i celé trestní politiky) se proto musejí nutně stát součástí diskusí o vhodné **politice sociální**, neboť jinak se u mnoha pachatelů odkloníme od samé podstaty problému. Vhodné resocializační intervence a programy, o jejichž rozvoj usilují zastánci hnutí „What works“, sice mohou sehrát důležitou roli v raných fázích desistence (zejména dokáží-li ovlivnit kriminální postoje a styl myšlení pachatele), avšak bez řešení problémů v sociální oblasti a bez patřičného posílení sociálního kapitálu pachatelů je trvalé dosažení žádoucích změn nemožné.

Z paradigmatu desistence lze odvodit kýžený **model efektivní probace**. Podmínkou její účinnosti budou vždy tři základní prvky, a to motivace pachatele změnit se, jeho schopnost takové změny dosáhnout a příležitost, aby k něčemu takovému mohlo dojít. Role probačního pracovníka v sobě proto kombinuje roli poradce, který probouzí a rozvíjí motivaci klienta, vzdělavatele, jehož úkolem je pracovat na lidském kapitálu klienta (jeho schopnostech a dovednostech, bez nichž se při překonávání překážek a problémů neobejde), a obhájce či advokáta usilujícího o rozvinutí kapitálu sociálního. Vhodnou technikou při kontaktu s klientem může být motivační interview, jehož podstatou je rozvíjení pozitivních prvků pomocí systematické práce s ambivalencí. Probační pracovník klienta

nepřesvědčuje direktivně o tom, co by měl či neměl činit, ale pozorným nasloucháním a podporujícími reakcemi na klientova vyjádření vytváří situace, kdy si klient vhodnost či nevhodnost určitého chování uvědomí sám. Důraz je přitom kladen na skutečnost, že svou budoucnost má jedinec ve svých rukách a záleží především na něm, jak s ní naloží. I proto někteří autoři doporučují zaměřit se spíše na faktory desistence a jejich možné využití směrem do budoucnosti, než výhradně na příčiny, které trestnou činnost vyvolaly a které obracejí pozornost spíše do minulosti.

Z pohledu našeho výzkumného projektu je velmi příznivým zjištěním, že pojetí probace, které dominuje aktuálním odborným diskuzím o její účinnosti v zahraničí, rezonuje v názorech a zkušenostech českých probačních pracovníků. Zjišťovali jsme je formou anonymního **dotazníkového šetření**, které proběhlo v letních měsících roku 2016 a jehož se zúčastnilo celkem 114 respondentů (odhadem se jedná o 67 % pracovníků, kteří se v rámci PMS zabývají výkonem dohledu u dospělých pachatelů). Jasně se ukázalo, že kritérium recidivy nevnímají při posuzování efektivity probace jako jediné relevantní. Za podstatnější hledisko než další záznam v Rejstříku trestů dokonce považují změny v postojích pachatele a vyřešení jeho kriminogenních potřeb. Objevoval se také postřeh, že důležitým kritériem je uspokojení potřeb osob, které pachatel svou trestnou činností poškodil.

Potvrdilo se, že v rámci **schůzek s odsouzenými** řeší probační pracovníci problémy prolínající se mnoha různorodými oblastmi. Vůbec nejčastěji věnují pozornost zaměstnání klientů, jejich dluhům či exekucím, bydlení a také postojům klienta k vlastní trestné činnosti. Velmi často se objevují témata spojená s užíváním nealkoholových drog či alkoholu, s trestněprávními důsledky trestné činnosti, s odčiněním spáchaných deliktů a s trestnou činností spáchanou ve zkušební době. Méně frekventovanými tématy probačních schůzek jsou naproti tomu problémy klienta v rodinných a partnerských vztazích, jeho asociální přátelé či zdravotní problémy. Spíše výjimečně pak probační pracovníci s klientem řeší praktické úkony typu vyřízení telefonátu nebo sepsání úředního dopisu, stejně jako otázky spojené s jeho vzděláním. Mezi jednotlivými pracovníky se projevil znatelný rozdíl, kolika tématům současně a s jakou intenzitou se věnují.

Zahraníční výzkumy naznačují, že pro posuzování účinnosti probace mohou být užitečným vodítkem **očekávání**, která si s tímto opatřením spojují sami pachatelé. Zkušenosti našich respondentů těmto poznatkům v zásadě odpovídají. Klienti si cení především „lidské stránky“ probace, tedy možnosti svěřit se probačnímu úředníkovi se svými problémy a získat od něj motivaci či povzbuzení pro vedení řádného života. Zaznělo několik zajímavých postřehů, že pro část klientů je důležitý prvek kontroly, zda dodržují stanovené podmínky dohledu. Některým komentářům bylo možno rozumět i jako důkazu, že probační úředník představuje pro odsouzeného „formální autoritu“, jejíž souhlas s tím, co činí, může sehrát důležitou roli při utváření nové, nekriminální identity.

Ve shodě se studii citovanými v teoretické části byli naši respondenti také v pohledu na **dovednosti či schopnosti**, které jsou pro výkon profese probačního pracovníka nejdůležitější. Vyzdvihovali především ty, jež jsou přímo či nepřímo spojeny s navázáním a udržením kvalitního vztahu s klientem (mimo jiné schopnost komunikovat a naslouchat, empatie, asertivita, důslednost apod.).

Velkou pozornost jsme věnovali **příčinám recidivy a desistence**, respektive názoru probačních pracovníků, do jaké míry je mohou pomoci probace ovlivnit. Pokud jde o faktory recidivy, respondenti u většiny z námi zkoumaných proměnných konstatovali, že se s nimi u svých klientů setkávají relativně často. Nejvíce byl zdůrazňován vliv nealkoholových drog a alkoholu, slabé motivace klientů vést řádný život, asociálních přátel klienta, jeho vlastní asociální osobnosti, dluhů a nezaměstnanosti. Nejméně často naopak probační pracovníci vidí jako příčinu recidivy nízkou úroveň vzdělání klienta, nevyhovující bydlení nebo jeho rodinné problémy. U faktorů desistence se respondenti shodovali s poznatky výzkumů, které hovoří o významu „zlomových“ životních událostí. Také podle jejich zkušeností desistují nejčastěji pachatelé, kteří si najdou zaměstnání, přerušují styky s problémovými kamarády, založí vlastní rodinu nebo naváží kvalitní partnerský vztah. Méně často se setkávají s tím, že by k ukončení kriminální kariéry vedla změna pohledu klienta na sebe sama, na trestnou činnost nebo na roli, kterou v životě zastává. U části klientů se lze setkat s pozitivním vlivem zvýšeného sebevědomí, změněných hodnot i uvědomění si dopadu trestné činnosti na vlastní život, naopak jen výjimečně k desistenci vedou myšlenky klienta na to, co způsobil obětem svých činů.

Největší šanci ovlivnit probací faktory recidivy spojovali respondenti s oblastí motivace klienta vést řádný život, s nezaměstnaností, dluhy a také s problémy se zneužíváním návykových látek a alkoholu. Spíše malé možnosti klienta ovlivnit naopak vidí v případech, kdy se jedná o asociální osobnost, nebo kdy je příčinou recidivy nízké vzdělání. Nadpoloviční většina respondentů nevěří ani v šanci, že by probace pozitivně působila na příčiny související s asociálními přáteli a se životem v sociálně vyloučené komunitě. Za celkově příznivé zjištění můžeme považovat, že probační pracovníci předpokládají možnost účinně intervenovat především tam, kde současně vnímají nejčastější příčiny recidivy. Výjimku v tomto směru představují jen klienti s asociální osobností.

Možnost přispět probací přímo k tomu, aby v životě klienta nastaly výše uvedené životní „zlomové“ změny (typu založení rodiny), je přirozeně omezená. Výjimku podle respondentů představuje šance desistovat díky **zaměstnání**, kde většina z nich cítí vysokou či alespoň střední šanci pomoci odsouzeným s jeho získáním. Potenciál pro vlastní pozitivní působení tak vidí spíše ve vedení klientů k náhledu na trestnou činnost, a to zejména ve smyslu jejího dopadu na vlastní život i život svých blízkých, stejně jako na život obětí. Pracovat se podle nich dá relativně účinně také se strachem z dalších trestů.

Pomocí souhrnných indexů jsme v rámci statistické analýzy mohli názory respondentů na účinek probace zkoumat do větší hloubky. Za velmi podstatný považujeme poznatek, že větší šanci působit na klienta cítí probační pracovníci u faktorů desistence než u faktorů recidivy. Také v tomto případě se jedná o závěr, který se objevuje v obdobných zahraničních studiích. Rozdíly v názorech respondentů byly natolik velké, že jsme celý soubor mohli podle míry přesvědčení o vlivu probace rozdělit na probační „optimisty“, „realisty“ a „pesimisty“. Značnou roli zde sehrával věk respondenta (čím mladší pracovník, tím hodnotí vliv probace na faktory recidivy i desistence optimističtěji), ale také jeho názor na to, co od probace očekávají sami odsouzení. Naše šetření naznačuje, že víra v pozitivní účinek vlastní práce souvisí s přesvědčením o důležitosti povzbuzování a dodávání motivace klientovi.

Část dotazníku se zaměřila na užívání i vnímaný efekt konkrétních **metod či postupů**, které lze v rámci probace využít. Zjistili jsme, že naprostou většinu z těch, které doporučují metodické standardy PMS, probační pracovníci využívají, a to relativně často. Výjimkou je pouze metoda spočívající v přímém přesvědčování klienta a do jisté míry také předávání rad a zprostředkování služeb. Obecně se ukázalo, že probační pracovníci nejvíce věří v účinek postupů, jejichž principem je aktivizace klienta samotného, respektive její podněcování, rozvíjení i kontrola dosažených změn. Analýza využívající souhrnných indexů prokázala, že většina pracovníků se spoléhá na kombinaci více metod současně, přičemž jejich počet roste podle očekávání s tím, kolika tématům a s jakou intenzitou se respondent na schůzkách s klienty věnuje. Zřetelný vztah se projevil také k výše zmíněnému probačnímu optimismu: čím více věří probační pracovník v možnost příznivě ovlivnit faktory související s pokračováním či ukončením kriminální kariéry, tím více důvěřuje probačním metodám a postupům. Za efektivnější je považují také respondenti, kteří u většiny klientů pozorují zájem o povzbuzování a motivaci.

Několik otázek směřovalo k systému **odborné přípravy** probačních pracovníků. Mimo jiné jsme zjistili, že pro získání klíčových dovedností spojených s navázáním a udržením vztahu s klientem mají velký význam kvalifikační a specializační kurzy, jimiž zájemci o tuto práci procházejí již na samém počátku svého působení v PMS. Další vzdělávání a školení pak tyto dovednosti prohlubuje, a to spolu s předpoklady pro činnosti spojené již přímo s oblastí dohledu. Cenné zkušenosti získává řada pracovníků také od svých kolegů a jejich vůbec největším a nejcennějším zdrojem je samozřejmě samotná praxe, tedy práce s vlastní klientelou.

Výzkum naznačil, že jednou z překážek efektivní probace může být **vysoký počet klientů** připadajících na jednoho pracovníka. Zatímco dostupné statistiky hovoří o zhruba 75 klientech, naši respondenti by si v ideálním případě představovali v průměru 53 klientů. Nelze navíc přehlédnout, že čím zkušenější respondent je (podle délky praxe, kterou uvedl), tím spíše je o potřebě menšího počtu klientů přesvědčen. Kromě přetíženosti PMS nás probační pracovníci upozorňovali také na další problémy, které podle jejich názoru brání větší účinnosti probace na snižování recidivy pachatelů. Nespokojenost bohužel panuje s prací některých soudů, což je poznatek, který opakovaně zazněl již v předchozích výzkumech Institutu pro kriminologii a sociální prevenci. Probačním pracovníkům vadí jak ukládání dohledu nevhodné skupině pachatelů, tak laxní přístup části soudců ke zprávám PMS o průběhu dohledu. Nereaguje-li soud na informace o závažném porušení stanovených podmínek, výchovný efekt probace je nulový a ohrožena je i samotná autorita probačního pracovníka v očích klienta. Někteří respondenti postrádají síť návazných a sociálních služeb, přičemž řada z nich si je velmi dobře vědoma souvislostí mezi recidivou a sociálními podmínkami, v nichž jejich klienti žijí. Zvýšit efektivitu probace by podle dotázaných pomohlo především personální posílení PMS a také více pravomocí i celkové posílení pozice v rámci celého systému trestní justice.

Na základě uvedených poznatků lze formulovat následujících deset **námětů pro další rozvoj probace a zvyšování její účinnosti v našich podmínkách**:

→ **Účinnost probace je nutno posuzovat z více hledisek současně**

Kritériem efektivity probace nemůže být pouze recidiva, neboť předcházení další trestné činnosti není jejím jediným cílem či smyslem. Probační pracovníci plní spolu s výkonem dohledu další významné role, mimo jiné ve smyslu pomoci soudům při jejich rozhodování nebo usilí o uspokojení potřeb obětí trestné činnosti. Zapomínat nelze ani na samotné nabízení významné alternativy k trestu odnětí svobody, která má své nepopiratelné výhody jak z hlediska předcházení negativním důsledkům uvěznění, tak z hlediska ekonomického. Pro celkovou evaluaci trestní politiky i jejich jednotlivých opatření je míra recidivy potřebným, avšak nikoli výhradním údajem.

→ **Metodické standardy PMS pro oblast probace i další související materiály musí akcentovat techniky a postupy práce, které podporují a rozvíjejí vlastní aktivitu klienta**

Vliv probace na kriminální kariéru odsouzených je pouze nepřímý a do značné míry se odvíjí od možnosti probačního pracovníka podpořit faktory, které souvisejí s desistencí. Hlavním aktérem nápravného procesu je sám pachatel, úkol probačního pracovníka spočívá především v motivování a povzbuzování, v rozvíjení klientových vlastních schopností dosáhnout žádoucích změn a v hledání cest či způsobů, jak zvýšit jeho sociální kapitál.

→ **Je třeba, aby systém odborné přípravy a dalšího vzdělávání probačních pracovníků reagoval na prokázaný význam schopností a dovedností, které souvisejí s navázáním a udržením kvalitního vztahu mezi pracovníkem a klientem**

Zásadní podmínkou efektivní probace je funkční a kvalitní vztah mezi pracovníkem a klientem, jehož navázání není možné, nedisponuje-li pracovník potřebnými schopnostmi a dovednostmi. K jejich rozvoji by měly cíleně směřovat všechny stupně přípravy probačních pracovníků v rámci PMS. Nabízí se možnost využít poznatky ze zahraničních studií, v nichž jsou klíčové schopnosti a dovednosti detailně popsány formou jednotlivých položek přehledného inventáře. Jejich experimentální ověření v našich podmínkách by mohlo vést k pozdějšímu využití v systému přípravy a vzdělávání.

→ **Je nezbytně nutné podporovat a dále prohlubovat spolupráci mezi PMS a dalšími institucemi systému trestní justice**

Probace poskytuje odsouzenému v jeho vlastním úsilí o desistenci jedinečnou šanci využít pozitivních faktorů v přirozeném sociálním prostředí. Její celkový efekt je ovšem podmíněn mimo jiné i tím, aby odsouzený cítil, že pokud tuto šanci nevyužije a stanovené podmínky dohledu závažnějším způsobem poruší, zákonitě přijde potrestání. Hovoří-li nemalá část probačních pracovníků o tom, že soudci jejich zprávy o průběhu dohledu neberou s dostatečnou vážností, musíme to chápat jako známku ohrožení samotného smyslu probace. Justiční systém tím navíc riskuje nejen pokles autority PMS v očích pachatelů, ale též demotivaci probačních pracovníků, v jejímž důsledku může o tyto zkušené odborníky přijít. Ideálním není z hlediska výchovného efektu probace ani situace, kdy je ukládána pachatelům, kteří při jejím výkonu či při výkonu jiného alternativního trestu v minulosti opakovaně selhali. Jak ukazují zkušenosti z tzv. týmů pro mládež, spolupráci mezi PMS a soudy či státními zástupci může zlepšit častější setkávání, na němž probíhá výměna informací, názorů i poznatků. Nabízí se proto možnost využít příležitostí typu společných

školení nebo seminářů, případně zvážit i vznik „pracovních skupin“ pro resocializaci dospělých pachatelů na úrovni okresu (obdoba týmů pro mládež). Výzkumy hovoří o tom, že jedním z důvodů, proč některé soudy a státní zástupci s PMS plně nespolupracují, je důraz celého systému na rychlost trestního řízení. Na úrovni Ministerstva spravedlnosti a nejvyšších představitelů soudů i státních zastupitelství by proto měla proběhnout diskuse, zda v celkové filozofii trestní politiky více neprosazovat též princip individuálního přístupu k pachateli, založený na poskytnutí dostatečného času a podmínek jak pro rozhodnutí o vhodném trestu, tak posouzení, jak je následně vykonáván.

→ **Je na místě zvážit legislativní úpravu ve smyslu širšího rozsahu návrhové pravomoci probačních pracovníků pro oblast výkonu dohledu**

Rychlost a účinnost reakce soudů na zprávy o neplnění podmínek dohledu jsou jednou z elementárních podmínek celkové efektivity probace. Věříme, že cestou k řešení současných nedostatků, o nichž někteří probační pracovníci vypovídají, je především rozvíjení spolupráce dotčených institucí (viz výše). Nelze ovšem přehlížet, že rozčarování z aktuální praxe vede v našich výzkumech řadu pracovníků PMS k prosazování myšlenky o zavedení zákonné povinnosti soudu reagovat na zprávy probační služby o průběhu dohledu. Náš názor je, že úprava takto zásadního typu je nereálná. Domníváme se nicméně, že prostor pro změnu nabízí inspirace návrhovými pravomocemi, které mají probační pracovníci u jiných trestů. Současná legislativa je mimo jiné opravňuje podat příslušnému soudu návrh na přeměnu trestu domácího vězení (viz § 334 g TR) či návrh na přeměnu nevykonané části trestu obecně prospěšných prací (viz § 340 b TR), přičemž soud je povinen o něm rozhodnout bez zbytečného odkladu, a to s tím, že probační pracovník může proti danému usnesení podat stížnost (podle § 142 odst. 1 TR je osobou, která k usnesení dala podnět svým návrhem, k němuž ji zákon výslovně opravňuje). Jsme přesvědčeni, že obdobným způsobem by bylo možné uzákonit návrhovou pravomoc probačních pracovníků i pro oblast dohledu.

→ **Probační a mediační služba by měla být v rámci možností personálně posílena**

Probace nemůže být efektivní, nemá-li probační pracovník dostatek času, aby se klientovi a jeho případu plně věnoval. Výpovědi našich respondentů naznačují, že počet odsouzených, který v současné době připadá v rámci dohledové činnosti na jednoho pracovníka, je výrazně vyšší, než odpovídá představám o ideálních podmínkách účinné praxe. Zahraniční zkušenosti ukazují, že samo snížení počtu případů nezaručuje automaticky vyšší efektivitu, neboť je nutné dbát i na samotný obsah probační činnosti. I tak se ale domníváme, že personální stav PMS neodpovídá očekáváním, která si s alternativními tresty a jejich výkonem náš justiční systém spojuje.

→ **Předcházení recidivě pachatelů se musí stát součástí širší sociální politiky**

Výzkumy se shodují, že recidiva úzce souvisí s omezeným sociálním kapitálem pachatelů. Probace je často ukládána jedincům, kteří žijí v sociálně znevýhodněném prostředí, mají nižší vzdělání a s ním spojenou menší šanci najít vhodné pracovní uplatnění, a často čelí dluhům a exekucím. Účinnost tohoto alternativního opatření ve smyslu předcházení jejich recidivě je tím zákonitě snížena, neboť probační pracovník nemá reálnou možnost tyto faktory výrazněji ovlivnit. Součástí kriminální politiky se proto musejí stát i otázky a problémy tohoto typu, zejména pak zaměstnávání a řešení dluhové situace odsouzených. Podmínkou je úzká meziresortní spolupráce, a to jak na úrovni dotčených ministerstev

(zejména Ministerstva spravedlnosti a Ministerstva práce a sociálních věcí), tak jednotlivých institucí, které s odsouzenými přicházejí do styku (PMS, sociální kurátoři, Úřad práce, neziskové organizace apod.).

→ Je potřeba rozvíjet vhodné resocializační programy pro dospělé pachatele, a to včetně vytvoření systému jejich dlouhodobé podpory

Evaluační výzkumy ukazují, že určité typy programů mohou napomoci předcházení recidivě. Nejvíce empirických důkazů je v tomto smyslu shromážděno k účinnosti programů založených na kognitivně-behaviorálním přístupu. Jejich efekt sice u některých jedinců nezvrátí nepříznivý vliv faktorů jiných (například sociálních či ekonomických), avšak studie zaměřené na proces desistence naznačují, že zejména v jejich raných fázích mohou programy usilující o změnu kriminálních vzorců myšlení či postojů sehrát důležitou roli. Podobně, jako je u nás rozvíjen systém probačních programů pro mladistvé, by proto měl vzniknout i státem podporovaný systém probačních programů pro pachatele z řad dospělých. Jejich efektivita je ovšem podmíněna investicemi v delším časovém horizontu – zapojí-li se do této oblasti neziskové organizace, jak je možno očekávat, potřebují pro svou práci a odborný růst jistotu víceleté finanční podpory.

→ Propace i další alternativní opatření či tresty vyžadují větší popularizaci mezi veřejností

Jak naznačují existující výzkumy, česká společnost je společností spíše punitivně orientovanou, zejména ve srovnání s vyspělými západoevropskými zeměmi. Alternativní tresty se proto v našich podmínkách netěší velké popularitě, což může souviset i s menší tradicí jejich uplatňování. Z kriminologických šetření ovšem současně vyplývá také zjištění, že má-li občan o příslušném opatření dostatečné informace a pochopí-li jeho princip, názor může změnit. Propace (a obecně jakékoli úsilí o resocializaci pachatele) se neobejde bez podpory veřejnosti – jen komunita, která věří, že se pachatelé mohou napravit, vytváří podmínky, v nichž jsou šance na takovou nápravu dostatečně velké. Příslušné instituce (zejména PMS a Ministerstvo spravedlnosti) by proto měly využívat všechny možnosti, jak veřejnost o smyslu probace i dalších alternativních opatření vhodným způsobem informovat. Souvisí s tím mimo jiné poskytování reálného obrazu rozsahu a trendů kriminality, její struktury i „typického pachatele“, neboť právě v tomto směru vládou veřejným diskuzím nejrůznější mýty a polopravdy. Platí ovšem, že racionální argumenty mají u tématu kriminality a její kontroly omezenou moc, neboť média i někteří politici zdůrazňují spíše emocionální stránku celého problému. Z tohoto důvodu je vhodné využívat rovněž síly konkrétních příběhů desistujících pachatelů, které mohou být přesvědčivější než důkazy o ekonomických či sociálně-psychologických výhodách probace ve srovnání s trestem odnětí svobody.

→ Podmínkou vyšší účinnosti probace je její systematická evaluace, a to s využitím různých typů kriminologického výzkumu

Racionální kriminální politika je závislá na informacích o reálné účinnosti opatření, která vůči pachatelům uplatňuje. V České republice postrádáme ucelený systém sledování recidivy odsouzených podle jednotlivých typů trestů, který by umožnil jejich efekt dlouhodoběji porovnávat. Za tohoto stavu je nutné uskutečňovat alespoň dílčí kriminologické analýzy zaměřené na vybrané vzorky pachatelů a míru jejich recidivy během určitého období. Pro pochopení vlivu probace na desistenci i možností zvýšení její účinnosti je nicméně nutné realizovat také studie jiného druhu, které si nevystačí s informacemi z Rejs-

tříku trestů, ale proniknout do samotných procesů, které se v rámci probace odehrávají. Velký potenciál v tomto smyslu nabízejí kvalitativní výzkumné metody, jimiž je možné zprostředkovat jak zkušenost samotných odsouzených, tak probačních pracovníků. Větší podporu by si zasloužily i evaluační výzkumy zaměřené nejen na účinnost uložených trestů, ale i zcela konkrétních resocializačních programů či projektů, které v našich podmínkách realizují různé státní i nestátní organizace. V této oblasti by bylo vhodné více využívat spolupráce s vysokými školami a jejich výzkumnými pracovišti. Samozřejmostí by se pak měla stát diskuse zjištěných poznatků a výměna zkušeností mezi autory takových studií a představiteli samotné praxe.

Resumé

Publikace shrnuje poznatky z výzkumu zaměřeného na účinnost probace z hlediska snižování recidivy, který uskutečnil Institut pro kriminologii a sociální prevenci na základě veřejné zakázky Ministerstva vnitra ČR. Předmětem výzkumu bylo provedení analýzy stávajícího procesu používaných metod v rámci probace a retrospektivního vyhodnocení její účinnosti. Jako základní cíl byla stanovena komplexní identifikace recidivních či desistentních faktorů, zjištění jejich významu v rámci probace a aplikace zjištěných poznatků do praxe.

Historie probace sahá do druhé poloviny devatenáctého století. V počátečních fázích svého vývoje měla charakter filantropických či misionářských činností, které spočívaly v poskytnutí záruky a zajištění dohledu nad pachatelem, jehož uvěznění bylo podmíněně odloženo výměnou za slib, že povede řádný a slušný život. Postupem času se probační služby ve většině zemí plně profesionalizovaly a tresty vykonávané v komunitě za současně uloženého dohledu probačního úředníka se staly nedílnou součástí moderních justičních systémů. V České republice vznikla probační služba (pod názvem Probační a mediační služba) v roce 2001.

Recidiva odsouzených osob je jedním z důležitých měřítek efektivity probace, avšak nikoli měřítkem jediným. Od tohoto alternativního opatření totiž očekáváme plnění řady různých úkolů. Kromě zajištění ochrany společnosti a snížení možnosti opakování trestné činnosti se jedná mimo jiné o individuální pomoc odsouzenému či o obnovu jeho narušených společenských vztahů. Někteří autoři proto prosazují názor, že jakékoli pokusy o hodnocení účinnosti je nutno založit na přísně pluralistickém modelu s adekvátní metodologií. Formy evaluace by se měly odvíjet od nejčastějších činností probační služby, jimiž je zejména celkový rozvoj trestů vykonávaných v komunitě (na úkor trestu odnětí svobody), pomoc justičním orgánům při jejich rozhodování, náprava pachatele (i za účelem ochrany společnosti před jeho další trestnou činností), zajištění jeho řádného potrestání a také řešení zájmů a potřeb obětí, včetně náhrady způsobených škod.

Samotnému vlivu probace na další trestnou činnost pachatele nebyla po dlouhou dobu její historie věnována pozornost. O jejím pozitivním dopadu na jedince totiž nikdo nepochyboval, a to díky náboženským, filantropickým či misionářským souvislostem, za nichž jako specifický způsob zacházení se zločinci vznikala. U tehdejších probačních úředníků se ostatně neočekávaly odborné znalosti či dovednosti, ale pevná víra a ryzí charakter, díky nimž mohli spasit hříšné duše pachatelů. Ještě na počátku dvacátého století převládalo přesvědčení, že role probačního úředníka spočívá především v poskytování rad, podpory a přátelské pomoci, přičemž probace sama nebyla chápána jako trest, ale jako opatření, které může soud uložit místo něj. Teprve během následujících desetiletí se pod vlivem psychologických a psychiatrických teorií příčin kriminality pohled na probaci změnil. Zločin přestal být nahlížen jako projev morálního úpadku, ale spíše jako symptom určitých poruch duševního rázu. Probační činnost se tím pádem stala činností odbornou, založenou na porozumění kriminogenním faktorům a následném hledání a rozvíjení vhodné intervence, což vedlo i k postupné profesionalizaci probačních služeb.

Na konci padesátých let 20. století se objevují první výzkumy, jejichž cílem bylo ověřit reálnou účinnost probace ve vztahu k recidivě. Zatímco průkopnické práce tohoto druhu přinesly relativně příznivá zjištění, pozdější šetření nenaznačovala, že by probace byla v da-

ném smyslu efektivnější než tresty nebo opatření jiná. Přesto se objevovaly další a poměrně ambiciózní výzkumné projekty, které usilovaly jak o proniknutí k příčinám, které stály za trestnou činností pachatelů, tak k metodám a pracovním postupům, jimiž se tyto příčiny snažili probační úředníci řešit. Vzhledem k tomu, že řada pachatelů čelila problémům ekonomického či sociálního rázu, množily se pochybnosti, zda probace orientovaná spíše na pomoc psychologického rázu odpovídá skutečným potřebám praxe. Závěry výzkumů bohužel hovořily spíše o tom, že intervence nabízené probačními úředníky valný vliv na předcházení recidivě neměly, a to ani v případě, kdy se ve snaze probaci zintenzivnit experimentálně snížil počet klientů připadajících na jednoho pracovníka.

V sedmdesátých letech se postoje k možnostem nápravy pachatelů změnila radikálně, a to směrem k obecnému přesvědčení, že v oblasti rehabilitace a resocializace nic nefunguje („Nothing works“). Prosazení tohoto přístupu bývá spojováno s prací amerického sociologa R. Martinsona, avšak nelze přehlédnout, že za celkovým úpadkem rehabilitačních ideálů v systému trestní justice stály spíše ekonomické a politické změny ve společnosti. Ve vyspělých západních zemích se k moci dostávali pravicoví a neoliberalně orientovaní politici, pro které byly masivnější investice do zkvalitnění života pachatelů trestné činnosti neslučitelné s principy ekonomického individualismu a odpovědnosti každého jedince za své chování. Oproti šedesátým letům se ovšem výrazně změnily i postoje samotných občanů, kteří se stali mnohem méně shovívavými k lidem porušujícím zákony.

Pohled na roli probační služby a efektivitu její činnosti se v éře „Nothing works“ řídil výrazným pragmatismem. Probace nebyla vnímána jako slibná cesta k nápravě pachatele, ale spíše jako možnost redukovat počet osob vykonávajících trest ve vězení. Negativní dopady uvěznění na pachatele i na státní rozpočet byly známy, a tak se ve většině zemí justiční systém v určitém smyslu rozdvajil – zatímco pro pachatele závažnějších skutků bylo určeno vězení, pro všechny zbývající se vytvářela rozšiřující se paleta různých odklonů a alternativních trestů. Měřítkem efektivitu probace se díky tomu stala schopnost probační služby zvládnout skokově narůstající počet klientů.

Názor na smysl i efektivitu resocializace pachatelů se začal pozvolna měnit až na počátku let devadesátých. Impulzem byla rostoucí popularita teorií, které hledaly souvislost mezi kriminálním chováním a sociálním učením, přičemž nabízely i praktické návody na účinnou intervenci ve smyslu úsilí o změnu pachatelova uvažování, myšlenkových stylů či postojů. Důkazy o tom, že některé typy programů fungují, přinášely také systematické přehledy dosavadních výzkumů založené na metodě metaanalýzy, a přehlížet nešlo ani narůstající počet studií lokálního charakteru, které na malých vzorcích úspěšně potvrdzovaly účinnost konkrétních rehabilitačních projektů či opatření. Na základě všech těchto poznatků se mezi odbornou veřejností i samotnými probačními úředníky postupně zformovalo hnutí označované jako „What works“. Za cíl si kladlo prosadit v kriminální politice taková opatření, jejichž účinnost lze spolehlivě prokázat empirickým kriminologickým výzkumem. V praxi to vedlo zejména k prosazování různých strategických materiálů a národních standardů, které měly zajistit, aby se v probaci uplatňovaly jen metody a techniky práce s ověřenou účinností. Velmi populárními se staly akreditované resocializační programy založené na kognitivně-behaviorálním přístupu. Rozsáhlé výzkumy, které se zabývaly

jejich efektivitou, však nepřinášely jen pozitivní, ale častěji spíše smíšené, nebo nepříliš přesvědčivé závěry. I proto si na přelomu tisíciletí začala řada odborníků klást otázku, zda je paradigma „What works“ pro oblast resocializace pachatelů paradigmatickým vhodným.

Jiný pohled na probaci a na podmínky její účinnosti nabízí paradigma desistence. Právě k němu se v posledních letech přiklání stále více odborníků a vychází z něho i naše publikace. Termínem desistence zpravidla označujeme konec období, po kterém se jedinec dopouští trestné činnosti. Spíše než o události či konkrétním momentu o ní ale musíme uvažovat jako o procesu, jehož podstatou je dlouhodobé zdržení se kriminálního chování. Zájem o desistenci vyvolaly poznatky z výzkumů kriminální kariéry, které přesvědčivě hovoří o vztahu mezi věkem a trestnou činností. Její frekvence i počet pachatelů připadajících na danou populaci nejprve během období dospívání prudce narůstá s vrcholem na začátku dospělosti, aby pak následně došlo k plynulému poklesu, díky němuž ve věku seniorském páchá trestné činy jen malý počet osob. O vysvětlení tohoto jevu usiluje mnoho teorií. Některé desistenci spojují s přirozenými procesy stárnutí a zrání, jiné akcentují racionální volbu samotného pachatele a řada kriminologů zdůrazňuje roli důležitých životních okamžiků, které dokáží průběh kriminální kariéry zvrátit (jedná se především o nalezení životního partnera a založení vlastní rodiny, získání stabilního zaměstnání a vymanění se ze skupiny problémových vrstevníků). Důležitá je nicméně i skutečnost, jak si dané změny interpretuje sám pachatel a jaký význam pro něj mají, neboť zatímco u některých jedinců daná situace desistenci vyvolá, u jiných se stejný efekt neprojeví. I proto se jako ideální teoretický model desistence jeví vzájemné prolnutí tří skupin faktorů, a to přirozeného zrání pachatele, významných životních přechodových změn a individuálních narativních konstrukcí, které si dotýčný okolo klíčových událostí a změn sám vytváří. Užitečné je rozlišovat desistenci primární, kterou se může stát prakticky jakékoli období, po kterém se pachatel nedopouští trestné činnosti, a desistenci sekundární, v jejímž rámci již dochází k přijetí role i identity člověka, který se změnil.

Jeden ze zásadních rozdílů mezi paradigmatickým „What works“ a paradigmatickým desistence spočívá v pohledu na samotný proces nápravy pachatele. Prvně jmenované hnutí primárně sleduje účinek konkrétních opatření trestní justice či jiných intervencí na další osud jedince, zatímco paradigma desistence uplatňuje výrazně širší pohled. Na základě výzkumů kriminální kariéry předpokládá, že podstatné faktory desistence leží ve skutečnosti mimo dosah justičního systému, neboť jedinců, kteří by kriminální kariéru ukončili výhradně díky jeho intervencím, je velmi málo. Předmětem zájmu proto nejsou jen nápravné programy a jejich efekt, ale lidský život v celém jeho historickém a biografickém kontextu. Jen přes jeho pochopení můžeme zjistit, proč a jakým způsobem programy u některých jedinců fungují, zatímco u jiných nikoli. Mění se také metodologie výzkumů, a to směrem k většímu využití metod kvalitativních a narativních.

Jinou roli než dosud připisuje paradigma desistence i probačním pracovníkům. Neměli by sami sebe vnímat v duchu tradičního zacházení s pachatelem jako poskytovatele nápravné péče, která náleží expertům, ale jako podporovatele procesu vedoucího k ukončení kriminální kariéry, který ve své podstatě náleží pachateli. Nejde o odmítnutí principů odborného zacházení v absolutní rovině, ale o chápání profesionálních intervencí jen jako jednoho z více prvků napomáhajících desistenci, jejíž hlavním „strůjcem“ je vždy jedinec sám. Tento pohled mění také chápání případného neúspěchu. Zatímco pro hnutí

„What works“ je další trestná činnost známkou chyby v intervenci, paradigma desistence zdůrazňuje odpovědnost samotného pachatele. Intervenci totiž chápe jako nabízenou pomoc, v jejímž poskytnutí sice mohly být určité nedostatky, avšak tím, kdo se navzdory nabízeným možnostem rozhodl spáchat další zločin, je vždy pachatel sám.

Studií, které se cíleně soustředily na úlohu probačního pracovníka v procesu desistence, je zatím spíše poskrovnu. Většina z nich vychází z přímých výpovědí pachatelů, kteří probací prošli. Opakovaně se ukazuje, že tito jedinci ji pouze výjimečně zmiňují jako rozhodující faktor desistence. Většinou se potvrdí spíše teorie, že ukončení kriminální kariéry je výsledkem přirozeného zrání či stárnutí, které se v určitém okamžiku protne s významnými životními událostmi typu nalezení zaměstnání či narození dětí, a to za současné změny vlastního sebepojetí ve smyslu získání nekriminální identity. Část desistujících pachatelů ale připouští, že jedním z relativně důležitých prvků, které do těchto procesů přímo či nepřímo vstoupily, byl i probační pracovník. Z většiny výzkumů přitom vyplývá, že jeho vliv nápadně rostl s tím, nakolik kvalitní vztah se mu s klientem podařilo navázat a do jaké míry jej přesvědčil, že jej plně respektuje jako lidskou bytost a má upřímný zájem o jeho problémy. Oceňována byla na probačních pracovnících také snaha odhalit příčiny trestné činnosti i jiných problémů a nabídnout možné cesty k jejich odstranění, a to včetně dodávání potřebné motivace a povzbuzení. Význam vztahu mezi pracovníkem a klientem, respektive dovedností, které pracovníkovi umožňují tento vztah navázat a udržet, potvrzují i výzkumy, které se zabývaly určitými charakteristikami pracovníků a jejich úspěšností v předcházení recidivě svých klientů.

Zásadním prvkem desistence zůstane nicméně vždy vlastní aktivita samotného pachatele. Není-li motivován svůj život změnit a nevyvíjí-li patřičným směrem své úsilí, efekt probace bude i přes veškerou snahu probačních pracovníků mizivý. Značnou roli přitom hrají životní podmínky pachatele, které s motivací úzce souvisejí, neboť právě na jejich základě se celkový přístup pachatele k možnostem chovat se v souladu se zákonem velmi často mění. Tyto podmínky jsou tak z pohledu probace jak objektem intervence, tak i hlavním prostředkem, pomocí něhož lze desistence dosáhnout. Efektivitu probace musíme proto nutně posuzovat v širším kontextu. Nelze přehlížet, že jako alternativní opatření je velmi často ukládána jedincům, kteří čelí řadě sociálních či ekonomických problémů. Jejich lidský i sociální kapitál, který je pro překonání těchto překážek nezbytný, je přitom velmi omezen. Téma trestní politiky se tím pádem propojuje s tématy politiky sociální. Pokud si tuto skutečnost nepřipustíme, přehlídíme u mnoha pachatelů samotné jádro problému.

Model účinné probace, který lze z paradigmatu desistence odvodit, zdůrazňuje význam tří základních prvků, a to motivace pachatele změnit se, jeho schopnosti takové změny dosáhnout a příležitosti, aby k tomu mohlo dojít. Probační pracovník sám pak do celého procesu vstupuje v kombinaci tří různých rolí současně, a to jako poradce, který motivaci klienta probouzí a rozvíjí, vzdělavatel, jehož úkolem je pracovat na lidském kapitálu klienta (jeho schopnostech a dovednostech nutných pro překonávání překážek), a jako obhájce či advokát usilující o rozvinutí kapitálu sociálního. Vhodnou technikou pro kontakt a spolupráci s klientem může být motivační interview, kdy pracovník pozorným nasloucháním a podporujícími reakcemi vede klienta nedirektivně k tomu, aby si vhodnost či nevhodnost určitého chování uvědomil sám. Důležitá je orientace na budoucnost a na možnosti klienta ji přímo ovlivnit. Probační pracovníci by se i proto měli zaměřovat spíše na faktory desis-

tence a jejich možné využití než výhradně na příčiny, které trestnou činnost vyvolaly a které obracejí pozornost do minulosti. Zcela zásadním faktorem účinnosti probace je vztah mezi klientem a probačním úředníkem. Jeho navázáním celý proces začíná a účinnost každé z jeho následujících částí se od jeho kvality odvíjí. Schopnost efektivní vztah s klientem vytvořit proto není jen jednou z mnoha požadovaných schopností probačního úředníka, ale schopností klíčovou, která podmiňuje veškeré ostatní aspekty probační činnosti.

Empirická část publikace prezentuje výsledky vlastního výzkumu. Proběhl formou anonymního dotazníkového šetření a zúčastnilo se jej celkem 114 respondentů (odhadem 67 % pracovníků, kteří se v rámci PMS zabývají výkonem dohledu u dospělých pachatelů). Cílem bylo zmapovat zkušenosti a názory probačních pracovníků na možnosti jejich práce s pachateli trestných činů ve smyslu omezování rizik recidivy, respektive podpory faktorů, které mohou účinně podnítit či podpořit proces desistence. Obsah samotného dotazníku vycházel z poznatků nastíněných v teoretické části práce a byl opakovaně konzultován s pracovníky ředitelství Probační a mediační služby, kteří současně zajistili i distribuci dotazníků mezi respondenty. Tematicky se šetření dotýkalo několika okruhů, a to pojetí a měřítek samotné efektivnosti probace; problémů, které probační pracovníci s klienty na schůzkách řeší; očekávání, jaká si s probací spojují klienti; dovedností a schopností, kterými by měl probační pracovník disponovat; maximálního počtu klientů na jednoho pracovníka; příčin recidivy i desistence a možností je probací ovlivnit; problémů či překážek, které v našich podmínkách brání účinnějšímu omezování recidivy pachatelů, a také opatření, která by respondenti doporučili pro celkové zvýšení efektivnosti probace. Pozornost byla věnována i různým formám práce s klienty, stejně jako způsobu, jak se probační úředníci na výkon své práce připravují. Většina položek kombinovala formu otázek uzavřených a otevřených, aby respondent mohl své odpovědi v případě zájmu doplnit o vlastní postřehy, podněty či návrhy.

S ohledem na ústřední téma naší publikace nelze přehlédnout, že kritérium recidivy nevnímají sami probační pracovníci jako jediné podstatné pro hodnocení účinnosti probace. Důležitější je podle nich dosažení žádoucích změn v postojích pachatele i vyřešení jeho kriminogenních potřeb. Ukázalo se, že pracovníci v rámci schůzek řeší celou řadu různorodých problémů, přičemž nejčastěji se jedná o zaměstnání klientů, jejich dluhy, bydlení a postoje k trestné činnosti. Spíše výjimečně jde naopak o řešení praktických úkonů typu vyřízení telefonátu a také o problémy spojené s nedostatečným vzděláním klienta. Přehlédnout nelze zjištění, že mezi pracovníky byly znatelné rozdíly v tom, kolika tématům současně a s jakou intenzitou se na schůzkách věnují.

Respondenti se domnívají, že většina klientů oceňuje na probaci její „lidskou stránku“, tedy především možnost svěřit se probačnímu pracovníkovi se svými problémy a získat od něj motivaci či povzbuzení. Tento poznatek plně odpovídá tomu, o čem hovoří obdobné zahraniční studie. S nimi se respondenti shodli také v pohledu na dovednosti či schopnosti pracovníka, které jsou pro efektivní probaci nejdůležitější. Akcentovali zejména charakteristiky spojené s navázáním a udržením kvalitního vztahu s klientem, tedy mimo jiné schopnost komunikovat a naslouchat, empatii, asertivitu či důslednost.

Probační pracovníci se ve své praxi setkávají s většinou faktorů, o nichž kriminologické výzkumy hovoří jako o významných příčinách recidivy. Nejčastěji se podle nich

jedná o vliv nealkoholových drog a alkoholu, slabé motivace klientů vést řádný život, problémových přátel klienta, jeho vlastní asociální osobnosti, dluhů a nezaměstnanosti. Jen málokdy jsou naopak svědky toho, že by recidiva souvisela s nízkou úrovní vzdělání klienta, nevyhovujícím bydlením nebo s jeho rodinnými problémy. Pokud jde o faktory desistence, zkušenosti našich respondentů jsou v nápadné shodě s teoriemi zdůrazňujícími vliv některých (zlomových) životních událostí. Nejčastěji se totiž setkávají s tím, že kriminální kariéru opustí jedinec, který si najde zaměstnání, přeruší styky s problémovými kamarády, založí vlastní rodinu nebo naváže kvalitní partnerský vztah. Méně obvyklou příčinou je změna pohledu klienta na sebe sama, na svou trestnou činnost nebo na roli, kterou v životě zastává. U části klientů pozitivně zapůsobí zvýšené sebevědomí, změna hodnot či uvědomění si dopadu trestné činnosti na vlastní život, naopak jen výjimečně se jedná o myšlenky na to, co způsobili obětem svých činů.

Otázky zaměřené na možnost probačního pracovníka ovlivnit faktory recidivy ukázaly, že největší potenciál pro svou činnost vidí respondenti v oblasti motivace klienta vést řádný život, nezaměstnanosti, dluhů a také problémů se zneužíváním návykových látek či alkoholu. Jen malou šanci naopak připisují případům klientů s asociální osobností a nadpoloviční většina pracovníků nevěří ani tomu, že probace účinně vyřeší příčiny související s asociálními přáteli a se životem v sociálně vyloučené komunitě. Obecně nicméně platilo, že možnost účinně intervenovat tuší především tam, kde současně vnímají nejčastější příčiny recidivy. Výjimku v tomto směru představují jen klienti s asociální osobností.

Je pochopitelné, že možnost přímo či nepřímo přispět v rámci probace k navození zlomových životních událostí spojených s desistencí (typu založení rodiny či narození vlastních dětí) vnímají pracovníci jako omezenou. Určitá šance je v tomto směru pouze v oblasti zaměstnání, kde ji jako vyšší hodnotila převážná většina pracovníků. Podpořit proces desistence se i proto snaží spíše vedením klienta k náhledu na trestnou činnost, a to ve smyslu jejího dopadu na život vlastní, život svých blízkých i život obětí. Pracovat mohou také se strachem z dalších trestů. Za důležité zjištění, které je opět ve shodě s poznatky ze zahraničních výzkumů, považujeme skutečnost, že celkově větší šanci působit pozitivně na klienta cítí probační pracovníci u faktorů desistence než u faktorů recidivy.

Podle souhrnného hodnocení vlivu probace na faktory recidivy i desistence jsme respondenty pomocí metod statistické analýzy rozdělili na probační optimisty, realisty a pesimisty. Vyšlo najevo, že jejich postoj či přístup k takto pojaté efektivitě probace souvisí do značné míry s věkem, ale také s názorem na to, co od tohoto alternativního opatření očekávají sami klienti. O účinnosti vlastní práce byli častěji přesvědčeni respondenti, podle nichž je pro odsouzené důležitá motivace a povzbuzování, které se jim během schůzek s probačním pracovníkem dostává.

Většinu metod a technik, které pro práci doporučují metodické standardy PMS, probační pracovníci využívají. Nejvíce přitom věří v účinek postupů, jejichž principem je aktivizace klienta samotného, respektive její podněcování, rozvíjení i kontrola dosažených změn. Obvykle se pracovníci spoléhají na kombinaci více metod současně, přičemž jejich počet roste s tím, kolika tématům a s jakou intenzitou se na schůzkách s klienty věnují. Více věří v účinnost metod ti, kdo jsou zároveň přesvědčeni o celkové efektivitě probace ve smyslu jejího vlivu na faktory recidivy a desistence.

Výzkum potvrdil důležitost odborné přípravy probačních pracovníků, během níž si osvojují důležité dovednosti. U schopnosti navázání a udržení vztahu s klientem, která z našeho výzkumu vychází jako prvek zásadního významu, se ukázala nezastupitelná role kvalifikačních a specializačních kurzů. Další vzdělávání a školení potřebné dovednosti prohlubuje, ale nelze přehlížet, že cenným zdrojem zkušeností a informací jsou také rady kolegů, a především pak vlastní praxe každého pracovníka.

Větší efektivitě probace brání podle našich respondentů přetížení PMS ve smyslu příliš velkého počtu řešených případů. V průměru se domnívají, že maximální počet klientů na jednoho pracovníka by měl v rámci dohledu činit 53, což současné praxi neodpovídá (statistiky hovoří o zhruba 75 klientech). Kromě toho upozorňovali i na další problémy a překážky, zejména pak v oblasti spolupráce se soudy. Podobně jako v několika jiných výzkumech Institutu pro kriminologii a sociální prevenci se objevovaly zkušenosti, že některé soudy ukládají dohled osobám, u nichž toto opatření není vhodné. Poměrně častý je podle našich respondentů i poněkud laxní přístup soudců ke zprávám o průběhu dohledu, kdy nereagují dostatečně rychle a s patřičnou odezvou na informace, že klient stanovené podmínky závažným způsobem porušuje. Tento stav ohrožuje jak samotný výchovný efekt probace, tak autoritu probačního pracovníka v očích jeho klientů. Setkat se bylo možné také s názorem, že vyšší účinnost probace je podmíněna vhodnou sociální politikou státu, přičemž někteří pracovníci vidí nedostatky zejména v omezené nabídce návazných a sociálních služeb.

Poznatky, k nimž jsme v teoretické i empirické části práce dospěli, nás vedou k formulaci několika doporučení pro další rozvoj probace u nás a ke zvýšení její efektivity. Předně se domníváme, že účinnost probace je nutné posuzovat nejen podle míry recidivy osob, jimž je uložena, ale z více hledisek současně, neboť probační pracovníci plní spolu s výkonem dohledu další významné úkoly. Metodické standardy PMS pro oblast probace i další koncepční a strategické materiály by měly akcentovat techniky a postupy práce, které podporují a rozvíjejí vlastní aktivitu klienta. On sám je hlavním aktérem procesu desistence, role probačního pracovníka spočívá především v motivování a povzbuzování, v rozvíjení klientových vlastních schopností dosáhnout žádoucích změn a v hledání cest či způsobů, jak zvýšit jeho sociální kapitál. Také systém odborné přípravy a dalšího vzdělávání probačních pracovníků by měl odrážet klíčový význam schopností a dovedností, které souvisejí s navázáním a udržením kvalitního vztahu mezi pracovníkem a klientem. Je nezbytně nutné podporovat a dále prohlubovat spolupráci mezi PMS a dalšími institucemi systému trestní justice, aby se probační pracovníci stali plně respektovanými partnery. Dohled by měl být ukládán jen osobám, u nichž je opatření tohoto druhu vhodné, a soudci musejí reagovat včas a s patřičnou odezvou na zprávy o případném závažnějším porušování jeho podmínek. K tomu by mohla přispět legislativní úprava ve smyslu širšího rozsahu návrhové pravomoci probačních pracovníků pro oblast výkonu dohledu. Probační služba by navíc měla být personálně posílena, aby počet klientů, které má v rámci dohledu probační pracovník na starost, zaručoval možnost věnovat každému případu dostatečný čas i pozornost.

Recidivu nelze výraznějším způsobem omezit, nestane-li se toto téma součástí širší sociální politiky. Je zjevné, že faktory recidivy i desistence souvisejí v mnoha případech s omezeným sociálním kapitálem pachatelů, přičemž probační pracovník nemá reálnou

možnost je výrazněji ovlivnit. Kriminální politika se proto musí věnovat i otázkám typu zaměstnávání či řešení dluhové situace odsouzených. Obdobně je nutné rozvíjet vhodné resocializační programy pro dospělé pachatele, a to včetně vytvoření systému jejich dlouhodobé podpory. V raných fázích desistence mohou být účinné zejména ty, které usilují o změnu kriminálních vzorců myšlení či postojů. Probace i další alternativní opatření či tresty vyžadují větší popularizaci mezi veřejností, která je obecně spíše punitivně naladěna. Výzkumy ukazují, že dostatek informací a pochopení principů alternativních trestů může postoje občanů změnit. Komunita otevřená myšlence, že pachatelé trestných činů se mohou změnit, je jednou ze základních podmínek účinné probace. Rozvoj tohoto opatření se navíc neobejde ani bez systematické evaluace, a to s využitím různých typů kriminologického výzkumu.

Summary

Tomášek, J. – Diblíková, S. – Scheinost, M.: Probation as an Effective Tool for Reducing Recidivism

This publication summarises research findings on the efficacy of probation in terms of reducing recidivism. The study was carried out by the Institute of Criminology and Social Prevention based on a contract by the Ministry of the Interior of the Czech Republic. The subject of the study was an analysis of the existing methods used in the context of probation and a retrospective evaluation of their efficacy. The primary goal was the comprehensive identification of recidivist or desistance factors, determining their importance in the context of probation and the application of these findings in practice.

The history of probation dates back to the second half of the nineteenth century. In the early stages of development, it had the nature of philanthropic and missionary activities consisting of the provision of assurance and supervision of an offender whose imprisonment was conditionally deferred in exchange for a promise to lead an orderly and respectable life. Over time, the probation service in most countries became fully professionalised and community sentences under the imposed supervision of a probation officer became an integral part of modern justice systems. The Czech Republic established a probation service (under the title Probation and Mediation Service) in 2001.

Reoffending is one of the important measures of the efficacy of probation, though not the only one. We expect the performance of a variety of tasks in the context of this alternative measure. In addition to protecting society and reducing the possibility of repeat offences, this includes, among other things, individual assistance for offenders or the restoration of impaired social relationships. Some authors thus hold the view that any attempt to evaluate efficacy must be based on a strictly pluralist model using appropriate methodology. Forms of evaluation should begin with the most frequent activities of the probation service, which are primarily the overall expansion of community sentences (at the expense of imprisonment), assisting judicial authorities in decision making, reforming offenders (including, protecting society from their further criminal activity), ensuring proper punishment and also addressing the interests and needs of victims, including compensation for damage caused.

The actual impact of probation on the offender's further criminal activity has not been examined in the long period of its history. No one has had any doubt of its positive impact on individuals due to the religious, philanthropic and missionary context in which it originated as a specific way of dealing with criminals. Moreover, probation officers were not expected to have professional qualifications or skills at the time, but simply strong faith and a pure character, which enabled them to save the sinful souls of offenders. Even at the beginning of the twentieth century, the prevailing belief was that the role of the probation officer was to primarily provide advice, support and friendly assistance, while probation itself was not viewed as punishment, but as a measure the court could impose instead. It was only during the next decade, under the influence of psychological and psychiatric theories on the causes of crime that the view of probation changed. Crime ceased to be seen as a sign of moral decay, but rather as a symptom of certain mental illness. Probation

thus became a professional activity based on an understanding of criminogenic factors and the subsequent pursuit and development of appropriate interventions, which also led to the gradual professionalization of probation services.

At the end of the 1950s, the first studies aimed at verifying the real efficacy of probation in relation to recidivism appeared. While this pioneering work brought relatively favourable findings, later investigations did not show probation to be any more effective than sanctions or other measures in this sense. Despite this, other more ambitious research projects appeared that sought to penetrate both the causes of offenders' criminal activity and the methods and practices probation officers used to try to resolve these issues. Given that many offenders faced problems of an economic and social nature, doubts proliferated as to whether probation, providing help of a psychological nature, corresponded to real needs in practice. Sadly, research spoke more about the intervention offered by probation officers having very little effect on preventing recidivism, even in cases where the number of clients per officer was experimentally reduced in an effort to intensify probation.

Views on the possibility of reforming offenders changed radically in the seventies, toward the general belief that "nothing works" in the field of rehabilitation and resocialisation. The promotion of this view is generally associated with the work of American sociologist R. Martinson; however, economic and political changes in society cannot be overlooked as the more likely cause of the overall decline of rehabilitative ideals in the criminal justice system. In developed Western countries right-wing and neo-liberal politicians came to power, for whom massive investments in improving the lives of criminal offenders were incompatible with the principles of economic individualism and each individual's responsibility for their own behaviour. Compared to the sixties, however, the public's attitude also changed significantly, and became much less tolerant of people breaking laws.

The view of the role of the probation service and efficacy of its activities was governed by strong pragmatism in the era of "nothing works". Probation was not seen as a promising way to reform offenders, but rather as an opportunity to reduce the number of people serving prison sentences. The negative impact of incarceration on the offender and state budget was well known, and so the judicial system in most countries in some sense, split in two - while the perpetrators of serious offences were destined for prison, an ever-expanding variety of diversions and alternative sanctions was created for the rest. As a result, a measure of the efficacy of probation became the ability of the probation service to handle a sharply rising number of clients.

Opinions on the sense and efficacy of rehabilitation of offenders began to slowly change in the early nineties. The impetus was the growing popularity of theories seeking a link between criminal behaviour and social learning, while offering practical guidance on effective intervention in terms of efforts to change the offender's reasoning, style of thinking and attitudes. Evidence that certain types of programmes actually work also brought systematic reviews of existing research using meta-analysis, and it was impossible to ignore the growing number of local studies of small samples that successfully confirmed the efficacy of specific rehabilitation projects or measures. On the basis of this information, a movement gradually formed among professionals and probation officers called "What Works". Its objective was to promote only those measures in criminal policy whose efficacy could

be reliably demonstrated by empirical criminological research. In practice, this led to the promotion of various strategic documents and national standards to ensure that only methods and techniques with proven efficacy were used in probation. Accredited rehabilitation programmes based on a cognitive-behavioural approach became very popular. However, extensive research dealing with their efficacy did not bring just positive, but more often mixed or inconclusive findings. This is why, at the turn of the millennium, many experts began to wonder whether the paradigm of “What Works” was a suitable paradigm for the rehabilitation of offenders.

Another view on probation and the conditions for its efficacy is offered by the desistance paradigm. Experts have been increasingly leaning this way in recent years and it is also the basis of this publication. The term desistance generally refers to the end of the period over which the individual committed crimes. Rather than a specific event or moment, however, it must be viewed as a process, the essence of which is long-term abstinence from criminal behaviour. Interest in desistance was sparked by the findings of research on criminal careers that convincingly spoke of the relationship between age and crime. The frequency and number of offenders attributable to a given population first rises sharply during adolescence with a peak in early adulthood, followed by a steady decline, due to which only a small number of seniors commit crimes. Many theories seek to explain this phenomenon. Some connect desistance with the natural processes of aging and maturing, others emphasise the offender’s rational choice, and many criminologists emphasise the role of important moments in life that can reverse the course of a criminal career (e.g. finding a life partner and starting a family, finding stable employment and leaving a peer group). Another important factor, however, is how the offender interprets these changes and how important they are for him/her, for while this situation encourages desistance in some individuals, the same effect does not ensue in others. Thus the ideal theoretical model of desistance seems to be a mutual combination of three groups of factors, these being the natural maturation of the offender, major transitional life changes and individual narrative structures the individual creates around key events and changes. It is useful to distinguish primary desistance, which can be virtually any period in which the offender did not commit a crime, and secondary desistance in which the individual accepts the role and identity of a person who has changed.

One of the essential differences between the paradigm of “What Works” and the desistance paradigm lies in the view of the process of reforming offenders itself. While the “What Works” movement monitors the effect of specific criminal justice measures or other interventions on the fate of individuals, the desistance paradigm applies a significantly broader view. Based on research of criminal careers, there is a belief that essential factors of desistance are actually beyond the reach of the justice system, as the number of individuals who have ended their criminal career solely due to its intervention, is very small. The focus of interest, therefore, is not just correctional programmes and their effects, but human life in its entire historical and biographical context. Only through its understanding can we learn why and how programmes work for some people and not for others. Research methodology is also changing toward the greater use of qualitative and narrative methods.

The desistance paradigm also ascribes a different role than hitherto to probation officers. They should not see themselves in the spirit of the traditional treatment of offend-

ers as the providers of correctional care, which belongs to experts, but as supporters of a process leading to the end of criminal careers that inherently belong to the offender. This is not a rejection of the principles of professional treatment in absolute terms, but an understanding of professional intervention as only one of several elements helping desistance, whose main “architect” is always the individual him/herself. This view also changes the perception of failure. While another crime is a sign of an error in intervention for the “What works” movement, the desistance paradigm emphasises the responsibility of the offender involved. Here intervention is seen as offered assistance, the provision of which may have certain shortcomings, but the person who decides to commit another crime, in spite of the options offered, is always the offender him/herself.

Studies specifically focused on the role of the probation officer in the process of desistance are still rather scarce. Most are based on the direct testimony of offenders who have undergone probation. It has been repeatedly shown that these individuals rarely mention it as the decisive factor in desistance. Rather, most confirm the theory that the end of their criminal career was the result of natural maturation or aging that at some point intersects with major life events such as finding a job or the birth of their children and a concurrent change in their self-image in terms of the acquisition of a non-criminal identity. However, some desisting offenders admit that one of the relatively important elements directly or indirectly involved in these processes was the probation officer. Most research shows their influence grows markedly based on how good a relationship they manage to establish with the client, and to what extent he/she convinces them they fully respect them as a human being and have a sincere interest in their problems. Probation officers were also appreciated for their attempt to discover the causes of crime and other problems and for offering possible ways to overcome them, including providing the necessary motivation and encouragement. The significance of the relationship between the probation officer and client, or skills that allow the probation officer to establish and maintain such a relationship are confirmed by research on certain characteristics of probation officers and their success in preventing the reoffending of their clients.

Nevertheless, an essential element of desistance always remains the activity of the offender involved. If he/she is not motivated to change their life and direct their efforts in the proper direction, the effect of probation, despite all the probation officer’s efforts is negligible. A significant role is played by the offender’s living conditions, which are closely related to motivation, as it is on this basis that the offender’s overall approach to the possibility of behaving in accordance with the law often changes. These conditions are thus the object of intervention under probation, as well as the main means by which it is possible to achieve desistance. The efficacy of probation must therefore be considered in a broader context. The fact that it is often imposed as an alternative measures for individuals who face a range of social and economic problems cannot be overlooked. Their human and social capital, which is necessary to overcome these obstacles, is limited. The issue of criminal policy thus intersects the issue of social policy. If we don’t recognise this fact, we overlook the heart of the problem for many offenders.

The effective probation model, which can be deduced from the desistance paradigm, stresses the importance of three basic elements, namely the offender’s motivation to change, his/her ability to achieve such changes and opportunities for this to happen. The probation

officer him/herself, then enters the process in a combination of three different roles, as advisor awakening and developing the client's motivation, as educator whose job is to work on the client's human capital (the abilities and skills necessary for overcoming obstacles), and as defender or lawyer seeking to develop social capital. A suitable technique for contact and cooperation with the client may be a motivational interview, where through attentive listening and supportive responses, the probation officer leads the client to recognise the suitability or unsuitability of certain behaviours in a non-directive manner. A focus on the future and the client's ability to directly influence the outcome is important. Probation officers should therefore focus more on desistance factors and their possible application than solely on the causes leading to criminal activity, which draw attention to the past. A crucial factor for the efficacy of probation is the relationship between the client and probation officer. The whole process begins with the establishment of this relationship and the efficacy of each following part depends on its quality. The ability to effectively build a relationship with the client is therefore not only one of the many skills required by a probation officer, but a key ability that determines all other aspects of probation activities.

The empirical part of this publication presents the results of our own research conducted in the form of an anonymous questionnaire with the participation of a total of 114 respondents (an estimated 67 % of officers dealing with the supervision of adult offenders within the PMS). The aim was to map the experiences and opinions of probation officers on the possibilities of their work with offenders in terms of limiting the risk of recidivism, or supporting factors that could effectively stimulate and support the process of desistance. The contents of the questionnaire were based on the findings outlined in the theoretical part of the study and were repeatedly consulted with the staff of the Directorate of the Probation and Mediation Service, who also ensured the distribution of questionnaires among respondents. Thematically, the study touched on several areas, including the concept and measure of the efficacy of probation; the problems probation officers address at meetings with their clients; the expectations clients associate with probation; the skills and abilities a probation officer should have; the maximum number of clients per officer; the causes of recidivism and desistance and the possibility of affecting them through probation; problems or obstacles hindering the more effective reduction of recidivism among offenders under our conditions, as well as measures respondents would recommend for an overall increase in the efficacy of probation. Attention was also paid to various forms of work with clients, and the manner in which probation officers prepare for their work. Most items were a combination of closed and open questions so that respondents could add comments, suggestions or proposals to their answer, if they were interested.

Given the central theme of our publication, we cannot overlook the fact that probation officers do not perceive the criterion of recidivism as the only significant factor for evaluating the efficacy of probation. In their opinion, achieving desirable changes in the offender's attitudes and resolving their criminogenic needs is more important. It was shown that officers address a wide range of problems at meetings with clients, the most common being their employment, debts, housing and the aforementioned attitudes toward crime. In exceptional cases, this concerns practical tasks such as handling calls and problems associated with the client's inadequate education. We cannot overlook the finding that there were noticeable differences in the number of issues simultaneously addressed by officers at meetings and with what intensity.

Respondents believe that the majority of clients appreciate the “human side” of probation, i.e. the possibility of confiding their problems to the probation officer and receiving motivation or encouragement. This finding fully corresponds to the findings of similar studies from abroad. Respondents also agreed with them on the skills or abilities that are important for effective probation. They particularly highlighted the characteristics associated with establishing and maintaining a good relationship with the client, i.e., among other things, the ability to communicate and listen, empathy, assertiveness and consistency.

Probation officers encounter most factors identified in criminological research as major causes of recidivism in their practice. According to respondents, this is most often the influence of drugs and alcohol, the low motivation of clients to lead an orderly life, the client’s antisocial friends, their own antisocial personality, debt and unemployment. Only rarely are they witness to recidivism associated with the client’s low level of education, substandard housing or family problems. With regard to desistance factors, the experience of our respondents is in striking agreement with theories emphasising the influence of certain life events (“turning points”). Officers most often see individuals end their criminal career after finding a job, cutting off contact with problem friends, starting their own family or establishing a good relationship. A less common cause is a change in the client’s view of him/herself, their own criminal activity or the role they play in life. Factors that have a positive influence on clients are greater self-confidence, a change of values and awareness of the impact of crime on their lives, but only rarely the thought of what affect their crime had on the victims.

Questions focused on the ability of probation officers to affect factors leading to recidivism showed that respondents see the greatest potential for their activities in motivating the client to lead an orderly life, find employment, resolve their debts and problems with drug or alcohol abuse. On the contrary, they attribute little chance to cases of clients with an antisocial personality, and the majority of officers don’t believe probation can effectively solve causes associated with antisocial friends or life in socially excluded communities. In general, however, respondents see the opportunity to intervene effectively, in those areas they simultaneously see as the most common causes of recidivism. The only exception in this regard is clients with an antisocial personality.

Understandably, officers see the possibility of directly or indirectly evoking watershed life events associated with desistance (such as starting a family or the birth of children) in the context of probation as limited. There is only some chance in this respect related to employment, which was rated higher by the majority of officers. For this reason their efforts supporting the process of desistance are more directed towards guiding the client’s view of criminal activity, both in terms of its impact on their own lives, the lives of their loved ones and the lives of the victims. They may also work with the fear of further punishment. We believe an important finding, which is again consistent with the findings of similar studies from abroad, is the fact that officers feel they have a greater chance overall of positively influencing clients in terms of desistance factors than recidivism factors.

Based on a summary evaluation of the impact of probation on recidivism and desistance factors, we divided respondents into probation optimists, pessimists and realists using statistical analysis methods. It became clear that their view or approach to the concept

of the efficacy of probation largely related to their age, but also their view of what clients expected from this alternative measure. Respondents, who feel motivation and encouragement of convicted offenders is important, which they received at meetings with probation officers, were more convinced of the efficacy of their work.

Probation officers use most methods and techniques recommended for work by PMS methodological standards. Yet most believe in the efficacy of procedures based on the principle of activating the client him/herself or the stimulation, development and control of accomplished changes. Usually, officers rely on a combination of several methods, and the number grows based on the number of issues and with what intensity they are addressed at meetings with clients. Those that believe in the efficacy of these methods are those most confident of the overall efficacy of probation in terms of its impact on recidivism and desistance factors.

The study confirmed the importance of professional training for probation officers, where they learn important skills. Qualification and specialisation courses have proved to have an irreplaceable role in the ability to establish and maintain a relationship with the client, which is an element of fundamental importance according to our study. Further education and training reinforces the needed skills, but the valuable source of experience and information presented by colleagues, and especially each officer's own experience must not be overlooked.

According to respondents, the greater efficacy of probation is prevented by an overloaded PMS in the sense of too many cases. On average, they believe the maximum number of clients under supervision per officer should be 53, which does not correspond to current practice (statistics speak of roughly 75 clients). In addition, they pointed out other problems and obstacles, especially in cooperation with the courts. As in several other studies by the Institute of Criminology and Social Prevention, there was evidence that some courts assign supervision to inappropriate persons. The rather lax attitude of judges to reports on supervision, which do not react quickly enough and with the appropriate response to information that the client has seriously breached probation conditions is also quite common, according to respondents. This situation poses a threat to the correctional effect of probation and the probation officer's authority in the eyes of clients. A view was also expressed that the greater efficacy of probation is subject to an appropriate national social policy, where some officers see deficiencies in especially the limited range of related and social services.

Our findings in the theoretical and empirical parts of this study have led us to formulate a number of recommendations for the further development of probation in the Czech Republic and increasing its efficacy. Foremost, we believe that the efficacy of probation must be judged not only by the rate of recidivism of those on whom it is imposed, but from multiple perspectives, as along with oversight, probation officers also perform other important tasks. PMS methodological standards in the field of probation and other policy and strategic materials should highlight the techniques and procedures that support and develop the client's own activity. The client is the main player in the process of desistance, the probation officer's role is to motivate and encourage the client to develop their own ability to achieve desired changes and search for paths or ways to increase their social capi-

tal. The system of training and further education for probation officers should also reflect key competencies and skills related to establishing and maintaining a good relationship between the officer and client. It is imperative to promote and deepen cooperation between the PMS and other criminal justice institutions so that probation officers become their fully respected partners. Supervision should only be imposed on persons for whom a measure of this kind is appropriate, and judges must respond to reports of possible serious breaches of conditions in a timely manner and with an appropriate response. Legislation awarding probation officers a wider range of powers in the area of supervision could help in this regard. The probation service should also be strengthened with additional staff, so the number of clients under the supervision of each probation officer assures the opportunity to devote sufficient time and attention to each case.

Recidivism cannot be significantly reduced if this issue does not become part of wider social policy. It is evident that recidivism and desistance factors are related with the limited social capital of offenders in many cases, over which the probation officer has no substantial influence. Criminal policy must therefore also address issues such as the employment and debt situation of convicted offenders. Similarly, it is essential to develop suitable resocialisation programmes for adult offenders, including the creation of a system for their long-term support. In the early stages of desistance, those seeking to change criminal thinking patterns and attitudes may be effective. Probation and other alternative measures or sanctions require greater popularisation among the public, which is generally more punitive minded. Research shows that sufficient information and understanding the principles of alternative punishments can change public opinion. A community open to the idea that criminal offenders can change, is one of the basic conditions for effective probation. Moreover, the expansion of this measure will not be possible without systematic evaluation using different types of criminological research.

Translated by: Presto

Použitá literatura

- Annison, J., Eadie, T., & Knight, C. (2008). People First: Probation Officer Perspectives on. *Probation Journal*, 259–271.
- Barry, M. (2007). Listening and learning: the reciprocal relationship between worker and client. *Probation Journal*, 407–422.
- Blatníková, Š., & Netík, K. (2008). *Predikce vývoje pachatele*. Praha: IKSP.
- Bonta, J., & Andrews, D. (2010). Viewing offender assessment and rehabilitation through the lens of the risk-need-responsivity model. V F. McNeill, P. Raynor, & C. Trotter, *Offender supervision: new directions in theory, research and practice* (stránky 19–40). Abington: Willan Publishing.
- Bonta, J., Bourgon, G., Rugge, T., Scott, T.–L., Yessine, A., Gutierrez, L., & Li, J. (2011). An experimental demonstration of training probation officers in evidence-based community supervision. *Criminal Justice and Behaviour*, 1127–1148.
- Bottoms, A., & McWilliams, W. (1979). A non-treatment paradigm for probation practice. *British Journal of Social Work*, 159–202.
- Burnett, R., & McNeill, F. (2005). The place of the officer-offender relationship in assisting offenders to desist from crime. *Probation Journal*, 221–242.
- Burnett, R., Baker, K., & Roberts, C. (2007). Assessment, supervision and intervention: fundamental practice in probation. V L. Gelsthorpe, & R. Morgan, *Handbook of probation* (stránky 210–247). Cullompton: Willan Publishing.
- Canton, R. (2011). *Probation: working with offenders*. Abingdon: Routledge.
- Carlsson, C. (2012). Using turning points to understand processes of change in offending. *British Journal of Criminology*, 1–16.
- Collins, S. (2015). Then and now: Revisiting policy, tasks, theories, skills and experience of probation work in the 1970 s. *Probation Journal*, 140–155.
- Davies, M. (1969). *Probationers in their social environment*. London: HMSO.
- Davies, M. (1974). *Social work in the environment*. London: HMSO.
- Durnescu, I. (3 2008). An exploration of the purposes and outcomes of probation in European jurisdiction. *Probation Journal*, stránky 273–281.
- Durnescu, I. (2012). What matters most in probation: staff characteristics, staff skills or programmes? *Criminology and Criminal Justice*, 193–216.
- Farral, S., & Calverley, A. (2006). *Understanding desistance from crime*. Maidenhead: Open University Press.
- Farral, S. (2002). *Rethinking What Works with Offenders: Probation, social context and desistance from crime*. Cullompton: Willan Publishing.
- Folkard, S. (1976). *Impact Intensive Matched Probation and After-Care Treatment, Vol. 2: The results of the experiment*. London: Home Office.
- Garland, D. (2001). *The Culture of Control*. Oxford: Oxford University Press.
- Giordano, P., Cernkovich, S., & Rudolph, J. (2002). Gender, crime, and desistance: toward a theory of cognitive transformation. *American Journal of Sociology*, 990–1064.
- Harris, R. (1995). Probation round the world: origins and development. V H. Koichi, R. Villé, R. Harris, M. Hough, & U. Zvekic, *Probation round the world: a comparative study* (stránky 25–67). London: Routledge.
- Healy, D. (2010). *The dynamics of desistance*. Cullompton: Willan Publishing.
- Hollin, C., & Palmer, E. (2006). *Offending behaviour programmes: development, application, and controversies*. Chichester: Wiley.
- Holt, P. (2000). *Case management: context for supervision*. Leicester: De Montford University.

- Kalmthout, A., & Durnescu, I. (2008). *Probation in Europe*. Nijmegen: Wolf Legal Publishers.
- Kazemian, L. (2007). Desistance from crime: theoretical, empirical, methodological, and policy considerations. *Journal of Contemporary Criminal Justice*, 5–27.
- King, S. (2013a). Early desistance narratives: a qualitative analysis of probationers' transitions towards desistance. *Punishment and Society*, 147–165.
- King, S. (2013 b). Assisted desistance and experience of probation supervision. *Probation Journal*, 136–151.
- King, S. (2014). *Desistance transitions and the impact of probation*. London: Routledge.
- Laub, J., & Sampson, R. (2001). Understanding desistance from crime. *Crime and Justice*, 1–69.
- Leibrich, J. (1994). What do offenders say about supervision and going straight? *Federal Probation*, 41–46.
- Mair, G. (2004). Introduction: What Works and what matters. V G. Mair, *What matters in probation* (stránky 1–11). Cullompton: Willan Publishing.
- Mair, G. (2004). The origin of What Works in England and Wales: a house built on sand? V G. Mair, *What matters in probation* (stránky 12–33). Cullompton: Willan Publishing.
- Mair, G., & Burke, L. (2012). *Redemption, rehabilitation and risk management: a history of probation*. Abingdon: Routledge.
- Mair, G., & Rumgay, J. (2014). *Probation: key readings*. Abingdon: Routledge.
- Marešová, A., Blatníková, Š., Kotulan, P., Martinková, M., Štěchová, M., & Tamchyna, M. (2011). *Kriminální recidiva a recidivisté: charakteristika, projevy, možnosti trestní justice*. Praha: IKSP.
- Martinson, R. (1974). What works? Questions and answers about prison reform. *The Public Interest*, 22–54.
- Maruna, S. (2001). *Making good: how ex-convicts reform and rebuild their lives*. Washington: American Psychological Association.
- Maruna, S., & King, A. (2004). Public opinion and community penalties. V A. Bottoms, S. Rex, & G. Robinson, *Alternatives to Prison: Options for an insecure society* (stránky 83–112). Cullompton: Willan Publishing.
- Maruna, S., & LeBel, T. (2010). The desistance paradigm in correctional practice: from programmes to lives. V F. McNeill, P. Raynor, & C. Trotter, *Offender supervision: new directions in theory, research and practice* (stránky 65–87). Abingdon: Willan Publishing.
- Maruna, S., LeBel, T., Mitchell, N., & Naples, M. (2004). Pygmalion in the reintegration process: desistance from crime through the looking glass. *Psychology, Crime and Law*, 271–281.
- Maruna, S., Porter, L., & Carvalho, I. (2004). The Liverpool Desistance Study and probation practice: Opening the dialogue. *Probation Journal*, 221–232.
- McCulloch, T. (2005). Probation, social context and desistance: retracing the relationship. *Probation Journal*, 8–22.
- McGuire, J. (2001). What works in correctional intervention? Evidence and practical implications. V G. Bernfeld, D. Farrington, & A. Leschied, *Offender rehabilitation in practice: implementing and evaluating effective programs* (stránky 25–43). Chichester: Wiley.
- McGuire, J. (2006). General offending behaviour programmes: concept, theory, and practice. V C. Hollin, & E. Palmer, *Offending behaviour programmes: development, application, and controversies* (stránky 69–111). Chichester: Wiley.

- McNeill, F. (2000). Defining effective probation: frontline perspectives. *The Howard Journal of Criminal Justice*, 382–397.
- McNeill, F. (2006). A desistance paradigm for offender management. *Criminology and Criminal Justice*, 39–62.
- McNeill, F. (2009). *Towards effective practice in offender supervision*. Edinburgh: SCCJR.
- McNeill, F. (2009). What works and what's just. *European Journal of Probation*, 21–40.
- McNeill, F., Batchelor, S., Burnett, R., & Knox, J. (2005). *21st century social work: reducing re-offending*. Edinburgh: Social Work Inspection Agency.
- Merrington, S., & Stanley, S. (2007). Effectiveness: who counts what? V L. Gelsthorpe, & R. Morgan, *Handbook of Probation* (stránky 428–458). Cullompton: Willan Publishing.
- Moulisová, M. (2009). Věk a trestná činnost z pohledu vývojové kriminality. *Kriminalistika*.
- Nellis, M. (2007). Humanising justice: the English Probation Service up to 1972. V L. Gelsthorpe, & R. Morgan, *Handbook of probation* (stránky 25–58). Cullompton: Willan Publishing.
- Newburn, T. (2007). *Criminology*. Cullompton: Willan Publishing.
- Polišenská, V. A., Borovanská, M., Koubalíková, S., Králová, M., Šturmová, L., & Vokřálová, Z. (2016). *Psychologické aspekty resocializace pachatelů majetkové trestné činnosti a jejich reintegrace do společnosti*. Praha: Psychologický ústav AV.
- Radzinowicz, L. (1958). *The results of probation. A report of the Cambridge department of criminal science*. London: MacMillan.
- Raynor, P. (2003). Research in probation: from „nothing works“ to „what works“. V Wing Hong Chui, & M. Nellis, *Moving probation forward* (stránky 74–91). Harlow: Pearson Longman.
- Raynor, P. (2004). The probation service Pathfinders: finding the path and loosing the way?. *Criminal Justice*, 309–325.
- Raynor, P. (2007). Community penalties: probation, „what works“ and offender management. V M. Maguire, R. Morgan, & R. Reiner, *The Oxford handbook of criminology*, 4. vydání (stránky 1061–1099). Oxford: Oxford University Press.
- Raynor, P. (2008). Community penalties and Home Office research: on the way back to „nothing works“? *Criminology and Criminal Justice*, 73–97.
- Raynor, P., & Robinson, G. (2005). *Rehabilitation, Crime and Justice*. Basingstoke: Palgrave MacMillan.
- Raynor, P., & Vanstone, M. (2002). *Understanding community penalties: probation, policy and social change*. Buckingham: Open University Press.
- Raynor, P., Ugwudike, P., & Vanstone, M. (2014). The impact of skills in probation work: A reconviction study. *Criminology and Criminal Justice*, 235–249.
- Rex, S. (1999). Desistance from offending: experience of probation. *The Howard Journal*, 366–383.
- Robinson, G. (2003). Risk and risk assessment. V Wing Hong Chui, & M. Neliis, *Moving probation forward* (stránky 108–128). Harlow: Pearson Longman.
- Robinson, G., & Crow, I. (2009). *Offender rehabilitation: theory, reseach and practice*. London: Sage.
- Robinson, G., & Raynor, P. (2006). The future of rehabilitation: what role for the probation service? *Probation Journal*, 334–346.
- Rozum, J., Jarkovská, L., & Kotulan, P. (2004). *Institut dohledu u podmíněného propuštění*. Praha: IKSP.

- Rozum, J., Kotulan, P., & Tomášek, J. (2008). *Účinnost dohledu u osob podmíněně propuštěných*. Praha: IKSP.
- Rozum, J., Kotulan, P., & Vůjtech, J. (2000). *Výzkum nově zavedených prvků probace do trestního práva ČR*. Praha: IKSP.
- Rozum, J., Kotulan, P., Špejra, M., & Tomášek, J. (2011). *Probační programy pro mladistvé*. Praha: IKSP.
- Shapland, J., Bottoms, A., Farrall, S., McNeill, F., Priede, C., & Robinson, G. (2012). *The quality of probation supervision – a literature review*. Sheffield: The University of Sheffield.
- Scheinost, M., Háková, L., Hulmáková, J., Kotulan, P., Rozum, J., Tomášek, J., & Vlach, J. (2013). *Trestní sankce a jejich odraz v praxi, tisku a v názorech veřejnosti*. Praha: Institut pro kriminologii a sociální prevenci.
- Scheinost, M., Háková, L., Rozum, J., Tomášek, J., & Vlach, J. (2014). *Sankční politika pohledem praxe*. Praha: Institut pro kriminologii a sociální prevenci.
- Scheinost, M., Háková, L., Rozum, J., Tomášek, J., & Vlach, J. (2015). *Trestní sankce – jejich uplatňování, vliv na recidivu a mediální obraz v televizním zpravodajství*. Praha: IKSP.
- Soothill, K., Fitzpatrick, C., & Francie, B. (2009). *Understanding Criminal Careers*. Cullompton: Willan Publishing.
- Štern, P., Ouředníčková, L., & Doubravová, D. (2010). *Probace a mediace*. Praha: Portál.
- Tomášek, J. (2010). *Úvod do kriminologie: jak studovat zločin*. Praha: Grada.
- Tomášek, J. (2013). *Self-reportové studie kriminálního chování*. Praha: IKSP.
- Tomášek, J. (2014). Experti a trestní politika: zaměřeno na probační úředníky. II. *kriminologické dny: Sborník příspěvků z vědecké konference ČKS a VŠERS* (stránky 243–247). České Budějovice: VŠERS.
- Tomášek, J., Rozum, J., & Vlach, J. (2016). „Potřebujeme se, nebo ne?“, součinnost státních zástupců s PMS ČR v kontextu práce s pachateli trestných činů. *Státní zastupitelství*, 26–33.
- Trotter, C. (2009). Pro-social modelling. *European Journal of Probation*, 142–152.
- Trotter, C. (2013). Reducing Recidivism Through Probation Supervision: What We Know and Don't Know From Four Decades of Research. *Federal Probation*, 43–48.
- Vanstone, M. (2004). *Supervising offenders in the community*. Aldershot: Ashgate.
- Ward, T., & Maruna, S. (2007). *Rehabilitation*. Abington: Routledge.
- Weaver, B. (2016). *Offending and desistance*. London: Routledge.
- Weaver, B., & McNeill, F. (2010). Travelling hopefully: desistance theory and probation practice. V J. Brayford, F. Cowe, & J. Deering, *What else works? Creative work with offenders* (stránky 36–60). Cullompton: Willan Publishing.
- Wilkins, L. T. (1958). A small comparative study of the results of probation. *British Journal of Delinquency*, 201–209.
- Wing Hong Chui, & Nellis, M. (2003). *Moving probation forward*. Edinburgh: Pearson Longman.
- Worrall, A., & Mawby, R. C. (2014). Probation worker cultures and relationships with offenders. *Probation Journal*, 346–357.
- Worrall, J. L., Schram, P., Hays, E., & Newman, M. (2004). An analysis of the relationship between probation caseloads and property crime rates in California counties. *Journal of Criminal Justice*, 231–241.
- Zeman, P., Diblíková, S., Trávníčková, I., & Tomášek, J. (2010). *Názory a postoje občanů v oblasti trestní politiky*. Praha: IKSP.

Přílohy

Příloha 1: dotazník

O1: Tématem naší studie je **EFEKTIVITA PROBACE**. Tu lze posuzovat podle různých kritérií, přičemž odborníci se mnohdy neshodnou, které z nich je nejdůležitější. Zajímá nás Váš názor.

Následující tabulka zahrnuje **nejčastěji diskutovaná kritéria** efektivity probace. Sestavte je prosím do pořadí od 1. do 5. (tedy od kritéria, které považujete za nejdůležitější = 1, po kritérium nejméně důležité = 5), a to připsáním dané číslice do příslušného pole:

Kritérium efektivity probace	Přidělené pořadí (1-5)
Předcházení recidivě pachatele (žádný další záznam v RT)	
Subjektivní spokojenost pachatele s tím, co pro něj PMS udělala	
Změna osobních postojů pachatele k trestné činnosti	
Vyřešení rizik a kriminogenních potřeb pachatele	
Osvědčení pachatele ve zkušební době (nedojde k přeměně trestu)	

Napadá Vás ještě **jiné kritérium**, podle něhož by se měla efektivita probace posuzovat? Uveďte jej prosím:

O2: V rámci **schůzek s klienty** při realizaci dohledu se řeší řada různých **témat či otázek**. Pokuste se prosím Vaše zkušenosti zobecnit. Na škále od 1 (věnuji se velmi často) do 5 (nevěnuji se nikdy) zaškrtněte, jak často se při rozhovorech s klienty věnujete následujícím tématům:

	Věnuji se velmi často 1	2	3	4	Nevěnuji se nikdy 5
Práce a zaměstnání					
Bydlení					
Problémy v rodinných a partnerských vztazích					
Postoje k vlastní trestné činnosti					
Alkohol					
Nealkoholové drogy					
Praktické úkony (např. pomoc s napsáním dopisu, vyřízení telefonátu na úřad apod.)					
Problémoví (asociální) známí a přátelé					
Dluhy související s TČ (náklady, náhrada škod)					
Osobní dluhy a exekuce					
Sociální dávky					

	Věnuji se velmi často 1	2	3	4	Nevěnuji se nikdy 5
Možnosti, jak spáchané skutky odčinit					
Vzdělání a možnosti jeho doplnění					
(Nová) trestná činnost ve zkušební době					
Trestněprávní důsledky trestné činnosti					
Zdravotní problémy					

Napadají Vás ještě **další témata či problémy**, jimž se na schůzkách s klienty často věnujete? Uveďte prosím:

Q3: V čem podle Vašich zkušeností vidí přínos probace klienti? Zkuste prosím opět posoudit na škále (zaškrtnutím příslušného políčka):

	Důležité pro všechny klienty	Důležité pro větší část klientů	Důležité jen pro menší část klientů	Pro nikoho z klientů nemá význam
Možnost zprostředkování kontaktu na jiné instituce (úřad práce apod.)				
Získání Vaší rady pro řešení rodinných či osobních problémů				
Vaše pomoc s praktickými úkony (dopis, telefonát apod.)				
Popovídání si s Vámi coby někým, kdo upřímně naslouchá				
Motivace a povzbuzení k vedení řádného života				

Napadá Vás ještě **něco dalšího**, čeho si klienti na probaci cení? Uveďte prosím:

O4: Následující otázka se zaměřuje na to, jak cenné byly různé **zdroje informací či zkušeností** pro Vaši současnou probační praxi. Zajímá nás jejich vliv na konkrétní činnosti, kterým se během probace věnujete.

Zaškrtněte prosím u každé položky (jednotlivé řádky) vliv každého z uvedených čtyř zdrojů informací (šedivě a bíle rozlišené sloupce), a to na škále od **1 (zásadní vliv)** až **3 (žádný vliv)**.

	Zdroje informací a zkušeností											
	Kvalifikační / specializační vzdělávací kurz v rámci PMS			Další vzdělávání a školení v rámci PMS			Rady zkušenějších kolegů			Vlastní praxe a osobní zkušenosti		
	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3
Navázání profesionálního vztahu s klienty												
Vyhodnocení rizik a potřeb klienta												
Příprava dohledového plánu												
Komunikace s klienty na schůzkách												
Motivování klientů ke změně chování												
Ověřování pravdivosti údajů od klientů												
Spolupráce s orgány činnými v TŘ												
Spolupráce s dalšími institucemi (soc. kurátoři, neziskovky, úřad práce apod.)												

Napadá Vás ještě **další**, důležitý zdroj informací a zkušeností? Uveďte prosím:

O5: Činnost probačního pracovníka vyžaduje mnoho specifických **dovedností a schopností**. Vypište prosím, které z nich považujete z hlediska kvalitního a efektivního výkonu jeho práce za nejdůležitější:

O6: K **recidivě klienta** může dojít z řady důvodů. Následující tabulka nabízí některé z nich. Uvedte prosím (zaškrtnutím příslušného pole):

1. Jak často jsou podle Vás příčinou opakování trestné činnosti u Vašich klientů (šedé pole)
2. Jaké jsou podle Vašich zkušeností možnosti probačního pracovníka tyto faktory svou činností ovlivnit (i nepřímo, tedy např. motivováním klienta k určitému chování či jednání) – pole bílé.

Faktor	Jak často je příčinou recidivy klientů				Možnost ovlivnit probaci (přímo i nepřímo)		
	Velmi často	Docela často	Spíše výjimečně	Nikdy	Nízká	Střední	Vysoká
Nezaměstnanost							
Dluhy							
Rodinné problémy							
Asociální přátelé/kamarádi							
Asociální osobnost klienta							
Život v sociálně vyloučené komunitě							
Nevyhovující bydlení							
Nízká úroveň vzdělání							
Slabá motivace vést řádný život							
Alkohol							
Nealkoholové drogy							

Napadají Vás ještě další, **důležité příčiny recidivy**? Uvedte je prosím (i s poznámkou o možném vlivu probace):

O7: Nyní se naopak zaměříme na faktory, které klienty mohou přivést k tomu, že **kriminální kariéru ukončí**. Posuďte je prosím stejným způsobem jako u předchozí otázky:

Faktor	Jak často je příčinou ukončení kriminální kariéry				Možnost ovlivnit probaci (přímo i nepřímo)		
	Velmi často	Docela často	Spíše výjimečně	Nikdy	Nízká	Střední	Vysoká
Nalezení partnera/partnerky							
Založení vlastní rodiny							
Nalezení zaměstnání							
Pozitivní změna životních hodnot							
Zvýšení sebedůvěry							
Opuštění delikvent. přátel							
Uvědomění si důsledků svých činů – pro oběti							
Uvědomění si důsledků činů – pro sebe a své blízké							
Strach z dalších trestů							

Napadají Vás ještě **další, důležité faktory ukončení kriminální kariéry**? Uveďte je prosím (i s poznámkou o možném vlivu probace):

O8: Metodický standard PMS pro oblast dohledu hovoří o několika možnostech, jak pachatele **motivovat ke změně**. Uveďte prosím, **jak často** využíváte následující postupy, a také za **jak efektivní** je na základě zkušeností považujete (opět zaškrtnutím příslušných polí):

Postup	Jak často tento postup využíváte				Efektivita (u většiny klientů)		
	Velmi často	Docela často	Spíše výjimečně	Nikdy	Nízká	Střední	Vysoká
Předávání rad							
Předávání informací							
Přesvědčování							
Ověřování informací sdělených klientem							
Připojování se ke klientovi (povzbuzení, ocenění)							
Společné dojednávání cílů a jejich vyhodnocování							
Zplnomocňování							
Zprostředkování služeb (asistence při jednání s poskytovateli apod.)							

O9: Jedním z často diskutovaných problémů je velké zatížení probačních pracovníků. Jaký je podle Vás **maximální počet klientů** na jednoho pracovníka (v rámci dohledu), aby probace mohla být efektivní? Uvedte prosím konkrétní číslo:

O10: Existují podle Vás v současné době a v našich podmínkách určité **problémy či překážky**, které brání tomu, aby probace výrazněji přispívala k omezování recidivy pachatelů? Uvedte je, prosím:

O11: Existuje podle Vás nějaký způsob práce (konkrétní **opatření, metoda, technika** apod.), který by bylo možné uplatnit v rámci probační činnosti, aby se její efekt na omezování recidivy zvýšil? Uvedte jej prosím:

O12: Nyní Vás ještě prosíme o vyplnění následujících dat, která nám poslouží pro statistické zpracování poznatků:

Váš věk:

Pohlaví: ŽENA MUŽ

Doba praxe v oblasti dohledu u PMS (v letech):

Vzdělání (zaškrtněte):

středoškolské	vyšší odborné	vysokoškolské
---------------	---------------	---------------

Obor vzdělání (zaškrtněte):

sociální práce	psychologické	pedagogické	právní	ekonomické	jiné
----------------	---------------	-------------	--------	------------	------

Pokud jste uvedli „jiné“, upřesněte prosím:

Děkujeme Vám velmi za spolupráci na dotazníku a za svěřené poznatky, názory a zkušenosti. Jejich shrnutí bude součástí chystané publikace, o jejímž vydání Vás budeme informovat. Pokud Vás k tématu efektivity probace napadá **cokoli dalšího, co považujete za důležité** a postrádali jste možnost vyjádřit se k tomu v předchozích otázkách, uveďte to prosím nyní. Budeme Vám vděční za každý námět či připomínku:

Přehled titulů vydaných v edici Institutu pro kriminologii a sociální prevenci od roku 2012

Ediční řada Studie:

2016

- 431 Blatníková, Š., Faridová, P., Vranka, M. *Kriminální styly myšlení: Inventář PICT-cz.*
432 Marešová, A., Biedermanová, E., Rozum, J., Tamchyna, M. & Zhřivalová, P. *Výkon nepodmíněného trestu odnětí svobody – kriminologická analýza.*
433 Blatníková, Š. *Nebezpečnost a násilí ve vězeňském prostředí.*
435 Holas, J., Krulichová, E., Háková, L., Scheinost, M. *Regionální kriminalita a její odraz v kvalitě života obyvatel.*
437 Diblíková, S., Cejp, M., Štefunková, M., Smejkal, V. & Martinková, M. *Analýza trendů kriminality v České republice v roce 2015.*

2015

- 423 Scheinost, M., Háková, L., Rozum, J., Tomášek, J. & Vlach, J. *Trestní sankce – jejich uplatňování, vliv na recidivu a mediální obraz v televizním zpravodajství. (Teoretické a trestněpolitické aspekty reformy trestního práva v oblasti trestních sankcí III.).*
424 Marešová, A., Havel, R., Martinková, M. & Tamchyna, M. *Násilná kriminalita v nejisté době.*
425 Marešová, A., Biedermanová, E., Diblíková, S., Požár, J. & Martinková, M. *Analýza trendů kriminality v ČR v roce 2014.*
426 Zeman, P., Štefunková, M. & Trávníčková, I. *Drogová kriminalita a trestní zákoník.*
427 Večerka, K. & Štěchová, M. *Preventivní praxe po novelizaci zákona o sociálně-právní ochraně dětí.*
428 Blatníková, Š., Faridová, P. & Zeman, P. *Znásilnění v ČR – trestné činy a odsouzení pachatelé.*
429 Scheinost, M., Válková, H., (eds.) *Sankční politika a její uplatňování. (Teoretické a trestněpolitické aspekty reformy trestního práva v oblasti trestních sankcí IV.).*
430 Cejp, M., Blatníková, Š., Háková, L., Holas, J., Trávníčková, I. & Vlach, J. *Společenské zdroje vývoje organizovaného zločinu.*
422 Škvain, P. *Zabezpečovací detence z pohledu vybraných zahraničních právních úprav.*

2014

- 414 Martinková, M., Slavětínský, V. & Vlach, J. *Vybrané problémy z oblasti domácího násilí v ČR.*
415 Štěchová, M. & Večerka, K. *Systémový přístup k prevenci kriminality mládeže.*
417 Marešová, A., Cejp, M., Holas, J., Martinková, M. & Rozum, J. *Analýza trendů kriminality v roce 2013.*
418 Blatníková, Š., Faridová, P. & Zeman, P. *Násilná sexuální kriminalita – téma pro experty i veřejnost.*
419 Scheinost, M., Háková, L., Rozum, J., Tomášek, J. & Vlach, J. *Sankční politika pohledem praxe. (Teoretické a trestněpolitické aspekty reformy trestního práva v oblasti trestních sankcí II.).*

2013

- 403 Košťál, J. *Vybrané metody vícerozměrné statistiky*. (Vybrané metody kriminologického výzkumu – svazek 4).
- 404 Pojman, P. *Ruský a ukrajinský organizovaný zločin*.
- 405 Tomášek, J. *Self-reportové studie kriminálního chování*. (Vybrané metody kriminologického výzkumu – svazek 5).
- 406 Holas, J. *Politický radikalismus a mládež*.
- 408 Zeman, P., Diblíková, S., Slavětínský, V. & Štefunková, M. *Zkrácené formy trestního řízení – možnosti a limity*.
- 410 Scheinost, M., a kol. *Trestní sankce a jejich odraz v praxi, tisku a v názorech veřejnosti. (Teoretické a trestněpolitické aspekty reformy trestního práva v oblasti trestních sankcí I.)*.
- 411 Marešová, A., Cejp, M., Holas, J., Kuchařík, K., Martinková, M. & Scheinost, M. *Analýza trendů kriminality v roce 2012*.
- 412 Holas, J. & Večerka, K. *Stát a občan v prevenci kriminality*.

2012

- 397 Cejp, M. (ed.) *Selected Results of Research Activities of ICSP in the Years 2008–2011*.
- 398 Marešová, A., Cejp, M., Martinková, M., Tomášek, J., Vlach, J. & Zeman, P. *Crime in the Czech Republic in 2010*.
- 399 Večerka, K. *Mládež o kriminalitě a etice každodennosti*.
- 402 Marešová, A., Biedermanová, E., Cejp, M., Holas, J., Martinková, M. & Tomášek, J. *Analýza trendů kriminality v roce 2011*.

Ediční řada Prameny:

2016

- 434 Heiskanen, M., Aebi, M. E., van der Brugge, W., Jehle, J.–M. *Evidence alternativních trestů a zjišťování míry atrice. Metodologická studie komparativních dat v Evropě*.
- 436 13. kongres OSN o prevenci kriminality a trestní justici. *Dauhá, Katar, 12.–19. dubna 2015*

2015

- 420 Francis, B., Humphreys, L., Kirby, S. & Soothill, K. *Kriminální kariéra v organizovaném zločinu*.
- 421 Mendel, R. A. *Mládeži nepřístupno. Argumenty pro snižování počtu odnětí svobody u mladistvých*.

2014

- 416 Benes, M. & Astbury, B. (eds.) *Problémy trestního soudnictví: evaluace programů, prevence kriminality, strach z kriminality a recidiva – pohledem australských kriminologů*.

2013

- 407 United Nations Office on Drugs and Crime *Odhad nezákonných finančních toků plynoucích z obchodu s drogami a jiného nadnárodního organizovaného zločinu*.

- 409 United Nations Office on Drugs and Crime *Světová zpráva o obchodování s lidmi 2012.*
- 413 European Forum for Urban Security *Pouliční násilí v EU: Skupiny mladistvých a násilí na veřejnosti.*

2012

- 395 Cejp, M. (ed.) *Britské strategické dokumenty k prevenci a potírání závažné trestné činnosti.*
- 396 Goodey, J. & Aromaa, K. (eds.) *Trestné činy z nenávisti (příspěvky ze Stockholmského kriminologického symposia 2006 a 2007).*
- 400 Marešová, A. (ed.) *Trendy kriminality ve světě a nové problémy a reakce v oblasti prevence kriminality a trestní justice.*
- 401 Diblíková, S. (ed.) *Rada Evropy a International Juvenile Justice Observatory k soudnictví nad mládeží.*

Plné texty všech titulů, publikovaných v edici Institutu pro kriminologii a sociální prevenci od roku 2000, jsou volně dostupné na webu IKSP www.kriminologie.cz v sekci Publikace.

Probace jako efektivní nástroj snižování recidivy

Autoři: Jan Tomášek
Simona Diblíková
Miroslav Scheinost

Vydavatel: Institut pro kriminologii a sociální prevenci
Nám. 14. října 12, Praha 5

Určeno: Pro odbornou veřejnost

Design: addnoise.org

Sazba: Lukáš Pracný, sazbaknih.cz

Tiskárna: Reprocentrum, a. s. Blansko

Dáno do tisku: prosinec 2016

Vydání: první

Náklad: 200 ks

